

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ГОЛОВАЧОВ ЯРОСЛАВ ВЯЧЕСЛАВОВИЧ

347.122:(347.415/416:347.764)

СУБРОГАЦІЯ У СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право та цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник
доктор юридичних наук, професор
Голубєва Неллі Юріївна

Одеса – 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
 РОЗДІЛ 1. Історія розвитку вчення про суброгацію	12
1.1. Суброгація у давньоримському приватному праві.....	12
1.2. Розвиток доктрини про суброгацію у країнах загального та романо-германського права	17
Висновки до розділу	36
 РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРЕХОДУ ПРАВ КРЕДИТОРА ШЛЯХОМ СУБРОГАЦІЇ У СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ	38
2.1. Поняття суброгації у цивільному праві України	38
2.2. Співвідношення суброгації із суміжними категоріями.....	51
2.3. Співвідношення понять «суброгація» та «регрес» у страхових правовідносинах	59
Висновки до розділу	86
 РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ Застосування механізму суброгації у страхових правовідносинах	92
3.1. Функції суброгації у страхових правовідносинах	92
3.2. Сфера застосування суброгації у страхових правовідносинах	102
3.3. Підстави та передумови переходу прав кредитора шляхом суброгації. Підстави реалізації суброгаційної вимоги.....	118
3.4. Порядок реалізації суброгаційної вимоги	128
Висновки до розділу	168
 ВИСНОВКИ.....	175
 СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	193

ВСТУП

Актуальність теми. Страхування – одна з давніших правових та економічних категорій, що послідовно розвивалася в різних економічних формаціях і отримала найповнішу реалізацію в сучасних ринкових умовах.

Невід’ємним елементом страхової діяльності є суброгація. Завдяки їй страховик має можливість компенсувати частину своїх витрат, пов’язаних із страховою виплатою, покладаючи їх на особу, відповідальну за настання страхової події.

Суброгація є однією з важливих особливостей майнового страхування. Це заснований на законі перехід до страховика права вимоги, яке страхувальник (вигодонабувач) має до особи, відповідальної за збитки, що відшкодовані в результаті страхування. Страховик набуває право вимоги тільки за умови виплати ним страхового відшкодування в межах фактичних витрат. Збитки, не покриті виплаченим страховим відшкодуванням, можуть бути стягнуті страхувальником (вигодонабувачем) самостійно.

Про актуальність проблем правового регулювання суброгації у страхуванні свідчить збільшення кількості відповідних справ у судах. Однак вивчення цих матеріалів і аналіз правозастосовної практики показує, що відсутній однаковий підхід до визначення правової природи різних зворотних вимог страховика. На жаль, на практиці часто страхові компанії заявляють регресні вимоги у тих випадках, коли законодавцем передбачений перехід прав до страховика у порядку суброгації. Із розглянутих у процесі дослідження справ очевидно, що відповідачами у справі були не страхувальники, що відповідає суб’єктам регресних вимог у страхуванні, а інші, треті особи, які завдали шкоду застрахованому майну. Продовжуючи застарілу традицію, такі вимоги страховики йменують регресними, а не суброгаційними, що не відповідає суті правовідносин, які виникають відповідно до ст. 993 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України).

Таким чином, надзвичайно актуальним залишається питання відмежування випадків, коли законодавством передбачено право регресу, від випадків суброгації – переходу прав кредитора. Впорядкування правового регулювання переходу названих прав до страховика спричинило як зміну практичної сторони реалізації цих прав, так і низку теоретичних питань, пов'язаних із відображенням загального механізму зміни осіб у зобов'язанні в такому її виді як суброгація.

Сформульовані в дисертації теоретичні висновки спираються на результати досліджень таких вітчизняних та зарубіжних цивілістів, у тому числі фахівців у галузі страхового права, як: В.Ю. Абрамов, М.І. Брагинський, Д.М. Генкин, Е. Годеме, Н.Ю. Голубєва, С.В. Дедиков, О.В. Дзера, О.С. Іоффе, Т.С. Ківалова, О.О. Кот, О.О. Красавчиков, Н.С. Кузнецова, О.Г. Ломидзе, Л.А. Лунц, В.В. Луць, Р.А. Майданик, Г.К. Матвєєв, Л.Ж. Морандьєр, В.А. Мусін, І.Б. Новицкий, І.А. Покровський, Р. Саватьє, Ф.К. Савіньї, О.Є. Самбір, С.В. Сарбаш, В.І. Серебровський, Ю.Б. Фогельсон, Є.О. Харитонов, А.В. Чебунин, Б.С. Шац, Г.Ф. Шершеневич та ін.

Проте праці згаданих вище авторів стосувалися лише окремих аспектів проблеми, що є предметом дисертаційного дослідження, не охоплюючи усі її аспекти в цілому.

На сучасному етапі розвитку юридичної науки в Україні суброгації приділяється недостатня увага порівняно з іншими інститутами цивільного права. У вітчизняній науці відсутнє спеціальне комплексне дослідження теоретичних та практичних проблем правового регулювання суброгації у страхових правовідносинах. Праці за цією темою обмежуються поодинокими статтями у періодичних виданнях, які носять несистемний характер, стосуються лише невеликого кола проблем. Таким чином, актуальність теми дисертаційного обумовлюється необхідністю розвитку теорії цивільного права щодо суброгації у страхових правовідносинах, удосконалення чинного цивільного законодавства в цій сфері та практики його застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Теоретичні та практичні питання теми дисертації досліджувалися у межах виконання плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Методологічні засади вдосконалення цивільного законодавства» на 2011-2015 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Теоретичні та практичні проблеми забезпечення сталого розвитку української державності та права» на 2011-2015 роки (державний реєстраційний номер 0110U000671) та у межах виконання плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Цивілістичний вимір інтеграційного розвитку України» на 2016-2020 роки як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правове та культурний вимір» на 2016-2020 роки (державний реєстраційний номер 0116U001842).

Мета та завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є визначення правової природи суброгації та особливостей її застосування у страхових правовідносинах, а також внесення теоретично обґрунтованих пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства в цій сфері.

Для досягнення поставленої мети у дисертації вирішувалися наступні завдання:

охарактеризувати становлення та розвиток вчення про суброгацію у давньоримському приватному праві, у країнах загального та романогерманського права;

дослідити стан доктрини щодо суброгації у цивільному праві України;

відмежувати суброгацію від суміжних правових категорій; з'ясувати співвідношення понять «суброгація» та «регрес» у страхових правовідносинах;

розглянути функції суброгації у страхових правовідносинах;

виокремити сферу застосування суброгації у страхових правовідносинах;

дослідити підстави та передумови переходу прав кредитора шляхом суброгації, підстави реалізації суброгаційної вимоги;

визначити порядок реалізації суброгаційної вимоги;

сформулювати науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення актів цивільного законодавства у сфері застосування суброгації.

Об'єктом дослідження є цивільні правовідносини, в межах яких здійснюється перехід прав кредитора-страхувальника відносно відповідальної за завдану шкоду особи до страховика в порядку суброгації.

Предметом дослідження є суброгація у страхових правовідносинах.

Методи дослідження. Методи дослідження обрані з урахуванням поставлених в роботі мети і завдань відповідно до об'єкту та предмета дослідження. Загальнонауковий діалектичний метод із системнофункціональним підходом до аналізу досліджуваних явищ дозволив розглянути суброгацію страхових вимог як елемент правової системи, що знаходиться у процесі постійного розвитку, і визначити її місце в системі цивільно-правових категорій (підрозділи 1.1, 1.2, 2.1-2.3).

За допомогою формально-логічного методу досліджувалися законодавство про суброгацію у страхових правовідносинах та практика його застосування (підрозділи 2.1-2.3, 3.1-3.4). Історичний метод дозволив розглянути суброгацію у страхових правовідносинах у конкретних історичних умовах та виявити історичну послідовність розвитку інституту заміни кредитора шляхом суброгації у страхових правовідносинах (підрозділи 1.1, 1.2). Метод порівняльного аналізу застосовувався при здійсненні порівняльно-правового аналізу регулювання інституту суброгації у страхових правовідносинах за законодавством України та законодавствами окремих зарубіжних країн (підрозділи 1.2, 2.1), а також при відмежуванні суброгації від суміжних правових категорій (підрозділи 2.2, 2.3).

Нормативною основою дисертації є Конституція України, акти цивільного законодавства України, а також акти цивільного законодавства окремих зарубіжних країн (США, Великобританії, Франції, Німеччини).

Емпіричною базою дослідження є матеріали практики судів України (рішення районних судів (2013 р.) та Апеляційного суду м. Києва (2013 р.), Апеляційного суду Київської області (2014 р.), рішення районних судів м. Одеси (2009 р.), ухвали Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ (2013 р.) та постанови Верховного Суду України (2012, 2015, 2016 рр.)).

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем правового регулювання суброгації у страхових правовідносинах.

Наукова новизна дисертаційного дослідження конкретизується у таких науково-теоретичних положеннях, висновках та пропозиціях:

уперше:

виокремлено види суброгації залежно від її правової природи: 1) в якості переходу прав кредитора (у цивільному праві); 2) в якості переходу прав на застраховане майно (у морському праві); 3) в якості здійснення однією державою чи уповноваженим органом прав інвестора (якщо вони здійснили платіж інвесторові на основі гарантії) на території іншої держави (у міжнародному інвестиційному праві). Досліджено їх суттєві відмінності (за суб'єктом, предметом, змістом тощо);

розмежовано та досліджено підстави переходу прав кредиторастраховика шляхом суброгації (виконання власного зобов'язання первісному кредиторіві) та підстави реалізації суброгаційної вимоги (школа має бути заподіяна протиправними діями осіб, що тягнуть цивільно-правову, кримінальну або адміністративну відповідальність);

виділено передумови суброгації у страхових правовідносинах, а саме:

- 1) укладання договору страхування, в якому не передбачена заборона суброгації; 2) вказівка в законі про перехід прав кредитора до іншої особи;

проаналізовано застосування норм про перехід прав кредитора (ст.ст. 513-519 ЦК України) до суброгації та обґрунтовано, що ст.ст. 514, 516, 517, 518 ЦК України мають обов'язково застосовуватися при переході прав шляхом суброгації, а інші статті не можуть застосовуватися, оскільки не відповідають суті суброгації;

запропоновано закріпити у статті 993 ЦК України перелік наслідків невиконання страхувальником (вигодонабувачем) своїх обов'язків із забезпечення можливості реалізації страховиком прав за суброгацією;

доведено, що порядок обчислення розміру права вимоги (суброгаційної вимоги) до відповідальної за настання страхового випадку особимас відповідати наступним вимогам: 1) розмір страхового відшкодування має визначатися за правилами, встановленими у договорі страхування; 2) страховик може вимагати з відповідальної особи суму, яку він оплатив за договором страхування, а також інші фактичні витрати, якщо вони належним чином обґрунтовані; 3) страховик не вправі вимагати від заподіювача шкоди суму, яку він виплатив страхувальнику з порушенням умов договору страхування; 4) виплата відповідальною особою фактичних витрат страховика погашає право вимоги страховика (школа, яка виходить за межі сплаченого страховиком відшкодування, може бути стягнена страхувальником (вигодонабувачем) самостійно); 5) упущена вигода в порядку суброгації не відшкодовується;

вдосконалено:

теоретичне визначення у цивільному праві поняття «суброгація» як передбачений законом перехід прав кредитора до третьої особи (суброганта) в результаті виконання зобов'язання боржника третьою особою на користь

кредитора (суброгата) в рамках існуючих зобов'язальних правовідносин внаслідок здійсненого платежу;

тезу про те, що суброгацію варто відрізнити від заміни кредитора в зобов'язанні відповідно до договору (цесія, факторинг), оскільки на відміну від договірних форм заміни кредитора правова підстава суброгації не в договорі, а в законі, крім того, при суброгації третя особа виконує зобов'язання (найчастіше у формі платежу), у силу чого займає місце первісного кредитора, а при цесії зміна кредитора відбувається без виконання зобов'язання;

перелік відмінностей між регресом та суброгацією у страхових правовідносинах та виокремлено наступні відмінності: 1) регрес виникає як нове зобов'язання, а для суброгації використана форма передачі права вимоги, що існувала у кредитора за основним зобов'язанням (сингулярне правонаступництво); 2) регрес підпорядковується загальним нормам цивільного права, а при суброгації право вимоги, що перейшло до страховика, здійснюється ним з дотриманням правил, які регулюють відносини між страхувальником і особою, відповідальною за заподіяння шкоди; 3) відрізняється порядок обчислення строків позовної давності; 4) регрес у страхуванні виникає відносно вузького кола осіб, у той час як суброгація застосовується щодо будь-якої особи, відповідальної за настання страхового випадку; 5) закон покладає на кредитора, що передає право вимоги в порядку суброгації, додаткові обов'язки – передати страховикові всі документи та повідомити йому всі відомості, необхідні для здійснення страховиком права вимоги, що перейшло до нього; 6) страховик може бути звільнений від виплати страхового відшкодування та набуває право на повернення зайво виплаченої суми відшкодування, а при регресі даних виключень законодавцем не передбачено; 7) право на суброгацію надано особливою нормою закону, і при цьому не потрібно спеціального (окремого) оформлення передачі цього права страхувальником (вигодонабувачем) страховикові; 8) у страхуванні право

регресу виникає до страхувальника, а суброгація застосовується до третьої особи, що винна у настанні страхової події;

набуло подальшого розвитку:

теза про те, що при суброгації страховик одержує не право на відшкодування своїх збитків, а право вимоги, яку страхувальник (вигодонабувач) має до особи, відповідальної за збитки, відшкодовані в результаті страхування;

висновок про те, що із формулювання у ст. 993 ЦК України «переходить право вимоги» очевидно, що цей перехід є не цесією, а самостійним інститутом заміни боржника у зобов'язанні, при цьому право вимоги переходить не за правочином (як при цесії), а в силу прямої вказівки закону;

теза про те, що строк позовної давності за суброгаційними вимогами повинен обчислюватися не з моменту виплати страхового відшкодування, а з моменту страхового випадку, оскільки зміна кредитора в зобов'язанні в порядку суброгації відбувається в момент виплати страхового відшкодування, але самі правовідносини між страхувальником і фактичним заподіювачем шкоди – особою, відповідальною за збитки, заподіяні страхувальникові, виникають у момент заподіяння шкоди – події, що одночасно є й страховою подією.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що основні положення дисертаційного дослідження, сформульовані у ньому висновки та пропозиції можуть бути використані у:

сфері правотворчості – для удосконалення актів цивільного законодавства в частині застосування суброгації у страхових правовідносинах;

науково-дослідній сфері – для подальших наукових досліджень застосування суброгації у страхових правовідносинах;

правозастосовній діяльності – для вдосконалення практики застосування норм чинного законодавства, що регулюють перехід прав кредитора шляхом суброгації;

навчальному процесі – при викладанні нормативного курсу «Цивільне право України», спеціальних курсів «Договірне право», «Зобов'язання відшкодування шкоди», при підготовці підручників, навчальних посібників, практикумів, методичних рекомендацій із зазначених дисциплін;

правовиховній сфері – для підвищення рівня правової культури населення, формування фахової правосвідомості студентів вищих юридичних навчальних закладів.

Апробація результатів дослідження. Дисертацію підготовлено та обговорено на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія». Теоретичні висновки, сформульовані в дисертації, доповідалися та обговорювалися на: Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність» (28 травня 2011 р., м. Одеса); Науково-практичному круглому столі «Цивільно-правова відповідальність: теорія і практика застосування» (7 жовтня 2013 р., м. Одеса); Міжнародній науковій конференції «Римське право і сучасність» (6 червня 2014 р., м. Одеса); Міжнародному круглому столі «Розвиток системи приватного права України та Польщі» (15 жовтня 2016 р., м. Одеса).

Публікації. Основні теоретичні і практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладені в 11 наукових публікаціях, у тому числі 6 наукових статтях, опублікованих у фахових виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 1 науковій статті, опублікованій у зарубіжному періодичному виданні, а також у 4 тезах доповідей на наукових конференціях, засіданнях круглих столів.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, які включають 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (184 найменування). Загальний обсяг дисертації становить 210 сторінок, із них основний текст – 192 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ВЧЕННЯ ПРО СУБРОГАЦІЮ

1.1. Суброгація у давньоримському приватному праві

Вивчення історії розвитку будь-якого правового інституту, передумов його виникнення, нормативної бази його регулювання в минулому дозволяє глибше зрозуміти природу правового явища, його значення і мету, а також уникнути цілого ряду помилок у процесі його застосування. Ця теза цілком справедлива і до інституту суброгації у цивільному праві.

Давньоримське зобов'язання мало суворо особистий характер, стосувалось тільки тих осіб, які його уклали. Це був суворо особистий зв'язок між кредитором і боржником, а на третіх осіб він не поширювався. Особистий характер зобов'язання виявлявся в тому, що правове відношення виникало лише між кредитором і боржником. Спочатку зобов'язання було абсолютно невідчужуваним. Кредитор не міг передати свої права, а боржник перевести свої обов'язки на інших осіб [106, с. 142; 40, с. 113; 162, с. 156].

Такий стан речей зумовлювався «самодостатнім» економічним господарством Стародавнього Риму – йдеться не стільки про натуральне господарство, скільки про відсутність з об'єктивних причин яких-небудь стійких торгових зв'язків з купцями-чужоземцями. Дійсно, в епоху розвитку римської держави її потреби задовольнялися або за рахунок внутрішніх ресурсів, або за рахунок численних воєн. Такі обставини, безсумнівно, накладати свій негативний відбиток на розвиток торгових відносин, у тому числі й внутрішніх. Наслідком цього стала концепція непорушності зобов'язання у Стародавньому Римі [24, с. 23].

Розуміння зобов'язання як строго особистого відношення між сторонами призводило також до того, що зобов'язання спочатку визнавалося абсолютно непередаваним – ні на активній стороні (перехід права вимоги від кредитора до іншої особи), ні на пасивній (заміна одного боржника іншим).

З розвитком господарського життя, з пожвавленням торгових відносин і усередині країни, і за її межами ці положення стали дещо пом'якшуватися: було допущено, хоча і в обмежених межах, представництво; так само була визнана можливою заміна особи, що брала участь у встановленні зобов'язання, іншою особою [95, с. 175; 161, с. 105].

Не наважуючись відступити від строгого порядку, римські юристи придумали засіб обійти його за допомогою процесуальної форми. Кредиторів не дозволялося передавати своє право за договором, але він міг передати позов про здійснення цього права третій особі, і притому так, що ця третя особа, діючи як би за дорученням первинного кредитора, не зобов'язувалася давати йому звіт у своїх діях, і тому вважалася повіреним як би у своїй справі, «*procurator in rem suam*». Засобом для цього служив особливий договір між кредитором і третьою особою. Кредитор уповноважує його переслідувати боржника і в той же час звільняє його від звітності перед собою. У такому разі кредитор встановлював наступну формулу для судді: якщо правда, що Петро повинен стільки-то Івану, – накажи йому заплатити цю суму Федору [104, с. 229] (так пояснює цю правову ситуацію К.П. Побєдоносцев).

Цьому сприяло й те, що з давніх часів римське право допускало перехід більшості зобов'язань в спадщину. Виняток становили тільки зобов'язання, тісно пов'язані з особою кредитора або боржника (аліментні зобов'язання, обов'язок художника написати портрет тощо) [106, с. 144].

Перехід права вимоги кредитора або обов'язку боржника у зв'язку з їх смертю на спадкоємців був допущений дуже рано. Визнанню спадкоємства спадкоємця в правах і обов'язках, що входили до складу спадку, сприяв сімейний характер власності в прадавню епоху, що по суті справи призводив до того, що і зобов'язання, в які вступав домовладика в якості кредитора або боржника, були спільними для усієї сім'ї. Безпосередні підвладні домовладики були навіть його необхідними спадкоємцями: їх згода на прийняття спадку після домовладики не була потрібна тому, що вони і за життя домовладики

були учасниками сімейної власності, але в той же час не могли проявити своїх прав; домовладика як би затуляв їх собою. Римські юристи обґрунтовували зміну осіб в зобов'язаннях у випадках смерті кредитора або боржника містичною тезою, що спадкоємець є продовжувачем особи спадкодавця [98].

Тобто було готове так би мовити підґрунтя для визнання можливості переходу прав кредитора від однієї особи до іншої. У зв'язку з чим була допущена договірна заміна кредитора у зобов'язанні – цесія, а також переведення боргу.

Новація як спосіб припинення зобов'язання стала першою ланкою до заміни осіб у зобов'язанні, на підставі якої кредитор міг передати своє право вимоги іншій особі. З цієї конструкції згодом народилась цесія. Тобто новація спочатку замінювала неможливий на той час перехід прав кредитора (її навіть називали «сурогат передачі прав вимоги») [137, с. 10].

Але, відомо, що сьогодні суброгація – це недоговірна заміна кредитора у зобов'язанні. Всі ж давньоримські джерела зупиняються лише на договірній заміні кредитора у зобов'язанні – цесії, їй присвячені більшість згадувань про заміну осіб у зобов'язанні у давньоримському праві.

Дуже важливо з'ясувати чи була відома римлянам саме суброгація як різновид переходу прав кредитора іншій особі.

У латинко-російському словнику до джерел римського права Ф.М. Дидинського згадується термін «subrogatio» - це додавання нових положень до колишнього закону, в іншому місці автор наводить, що «subrogare»: 1) = *legi adicere aliquid* (Ulp. I. 3); 2) «поставлять кого в чье место» (рос.) (1. 31 pr. D. 27, 1. 1. 28 pr. C. 6, 23. I. 12. 21 § 2 C. Th. 6, 4) [51, с. 76].

Іншими авторами термін «subrogare» у латинському трактується як: замінювати, заповнювати [177], далі вказується, що це один з випадків відступлення права, яке виникає в силу закону. Але цей висновок нічим не обґрунтований, оскільки посилань на першоджерела не зроблено.

Думаємо, процес виникнення такого різновиду переходу прав кредитора як суброгація виникла із розуміння самого факту можливості переходу прав кредитора. Спочатку, звісно, з'являється договірний перехід прав (цесія), потім з'являється розуміння, що закон в деяких випадках має сам передбачати так би мовити «автоматичний» перехід прав.

Такий спеціальний випадок переходу прав кредитора в силу закону можна прослідкувати у залоговому праві.

В середині I ст. до н.е. Сервій Сульпицій в якості претора ввів *action Serviana* - петиторний позов для захисту кредитора, за допомогою якого він міг витребувати *investa et illata* у третіх осіб, а пізніше - будь-яку річ, об'єкт *conbentio pignoris*. Вже у кінці I ст. до н.е. *action Serviana* стала застосовуватися і при *pignus datum*. Завдяки цьому позову речово-правове положення заставного кредитора виявилось сильніше, ніж у усіх третіх осіб, включаючи заставника. «Якщо з'ясується, що А. Агерій і Луцій Тіцій уклали угоду, щоб ця річ, про яку йде спір, була закладена А. Агерію в забезпечення боргу, і ця річ, коли укладалася угода, належала Луцію Тіцію *in bonus* і цей борг не був ні виконаний, ні дане *satisfactio* у цій справі, і від А. Агерія не залежить відсутність виконання, і якщо ця річ не буде повернена Н. Негидієм за наказом судді, то присуди Н. Негидія сплатити А. Агерію стільки, скільки коштуватиме ця річ; якщо не з'ясується, виправдай. Неспівпадання імені відповідача (Н. Негидій) з ім'ям заставника (Л. Тіцій) у формулі позову демонструє речовий характер *action Serviana*. Позов міг бути з успіхом пред'явлений і проти подальших заставодержателів, якщо одна і та ж річ була дана в заставу кілька разів послідовно у зв'язку з тим, що її цінність значно перевищувала розмір боргу. Перший кредитор мав перевагу перед подальшими, що виражало позовне заперечення про те, що річ була дана в заставу раніше, ніж подальшому кредитору. Це заперечення будувалося на тієї основі, що при встановленні подальшої застави заставник вже не мав речі *in bonus* і умова, поставлена в *intentio* позову, не витримувалася. Таким чином, заставне право подальших

кредиторів, які також пред'являли action Serviana проти третіх осіб, набувало чинності тільки з відміною заставного права попередника. Проте, якщо подальший кредитор пропонував виконати борг замість основного боржника, його право на заставу ставало сильніше ius offerendi [49, с. 43].

При цьому подальший кредитор ставав *наступником попереднього* (succession in locum) і при продажу застави міг не лише задовольнити власну вимогу із зобов'язання, але і відшкодувати свої витрати зі сплати боргу першому кредиторіві.

На думку Е. Годеме, платіж із суброгацією є результатом злиття двох абсолютно різних інститутів римського приватного права: особливої пільги, яка полягала в уступці позовів, та succession in locum creditoris (вступ на місце кредитора). Пільга уступки позовів була надана додатковим боржникам, поручителям і іншим особам, проти яких кредитор пред'являв позов про платіж. Вони могли протиставити позову кредитора заперечення про те, що повинні бути відступлені позови, щоб поставити платіж у залежність від уступки позову, що належав кредитору проти головного боржника. Вступ у права кредитора припускає, що третя особа задовольняє кредитора-заставодержателя за певних умов і займає його ранг у розумінні переважного задоволення з закладеного майна [23, с. 472].

Очевидно, що суброгація в її сучасному розумінні наближається, скоріше, до уступки позовів, ніж до succession in locum creditoris, що мало обмеженішу дію. Однак слід зазначити, що суброгація за сучасним законодавством, безперечно, відрізняється від своїх римських витоків. Насамперед підставою переходу прав кредитора виступає не угода про уступку вимог з первісним кредитором, а такий юридичний факт, як виконання зобов'язання за боржника, з яким закон пов'язує перехід прав кредитора до третьої особи.

О.А. Терехов запропонував вважати, що суброгація виникла в цивільному праві в результаті злиття давньоримських інститутів пільгової поступки позову і successio in locum, що стало можливим внаслідок подолання формалізму права

і поширення правонаступництва. Створення суброгації зумовлено потребою цивільного обороту забезпечити інтерес третьої особи, скористатися правами кредитора за зобов'язанням іншої особи (боржника) у разі відповідальності за чужий борг, або в умовах конкуренції прав кількох кредиторів на один майновий об'єкт [148, с. 14].

Цей висновок є цілком обґрунтованим. Суброгація, скоріше, мала сесійний характер, тобто була окремим випадком заміни кредитора – «cession actorium, cessio nominum: subrogation».

Тому думка, що суброгація була покликана утворювати реституцію у трьохсторонніх відносинах, коли одна сторона в тих відносинах буде несправедливо збагачена за рахунок іншої, іншими словами, у Стародавньому Римі суброгація мала реституційний характер [182] є не обґрунтованою.

Розуміння суброгації дозволило виробити наступну формулу: «Якщо Клаудія сплатив борг Сезара Брутасу, то Клаудія встає на місце Брутаса і отримує його здатність на відшкодування від Сезара» [184].

Хоч треба відмітити, що самого поняття «суброгація» з його теперішнім розумінням римське право не містило.

1.2. Розвиток доктрини про суброгацію у країнах загального та романо-германського права

Розвиток концепцій про зобов'язання, зміну його осіб, запропонованих римським правом у європейському праві 17-20 століть визначався специфікою.

Як вірно відмічав В.П. Побєдоносцев, поняття європейського права про зобов'язання не зовсім однакове з римським. Римське право виключно мало на увазі особистий зв'язок між відомими особами, що вступили в зобов'язання. Нове право схильне більше надавати значення змісту зобов'язання, і у всякому шукає передусім матеріальну його цінність, яку воно має, як позитивна частина майна, що належить кредиторів (credit), як негативна частина (debet) в майні боржника. Згідно з цим поняттям в новітньому праві, якщо виявляється, що

зміст вимоги зобов'язання так нерозривно пов'язаний з особою, що зі зміною зміст змінюється, у такому разі передача порушує значення зобов'язання. Якщо, навпаки, воно такого роду, що зміна в особі не змінює змісту зобов'язання, то передача допускається безперешкодно. У такому разі відчужується, без сумніву, не лише право на позов, але взагалі ціле право за зобов'язанням; колишній кредитор перестає бути кредитором, і на місце його стає новий, ніскільки не порушуючи і не змінюючи зобов'язального відношення [104, с. 229].

Саме англійське право значною мірою вплинуло на появу і розвиток страхування у всьому світі. Основні поняття, вживані в страховому праві, такі як страховий інтерес, суброгація, страховий випадок і багато інших, були розроблені саме в Англії [88, с. 23].

Спочатку в староанглійському праві, як і в ранньому римському, діяв принцип, відповідно до якого право вимоги не могло передаватися. Цей принцип, очевидно, ґрунтувався на уявленнях про право вимоги, як про щось суто особисте і тому пов'язане тільки з певним кредитором і боржником.

Однак практика застосування будь-якого правила, особливо правила, що не відповідає вимогам цивільного обороту, виробляє свої винятки з цього правила. Досить часто ці винятки застосовуються частіше й довше, ніж саме правило, що поступово відмирає. І в цьому випадку англійська практика пішла шляхом створення ряду винятків із загального правила про неприпустимість передачі зобов'язальних прав вимоги.

На сьогодні у англійському страховому праві ідея суброгації виражається наступною доктриною: з моменту виплати страхової суми страховик отримує право страхувальника на застрахований інтерес в тієї мірі, в якій він забезпечив компенсацію страхувальникові. Однією з цілей інституту суброгації є блокування можливості страхувальника отримати подвійне відшкодування збитків шляхом пред'явлення вимоги до страховика і до особи, винної в заподіянні шкоди. До страховика переходить право вимоги, яке виникає як з

делікту, так і з договору, наприклад, з договору перевезення може виходити право вимоги страхувальника-вантажовласника до перевізника.

В. Ансон позови, що виникають із суброгації, у англійському праві відносив до кондикційних позовів (позовів про безпідставне збагачення). Він описує випадки отримання відповідачем від третьої сторони вигоди, за яку він повинен нести відповідальність перед позивачем. Наприклад, коли позивач, сплативши борг відповідача перед третьою особою, наділяється правом вимагати з відповідача усього сплаченого за принципом суброгації. Таке право виникає також, зокрема: у поручителя перед боржником, борг якого він погасив, у страховика перед особою, відповідальною за заподіяння шкоди, що стала страховим випадком [5, с. 410].

В англійському праві застосування принципу суброгації судова практика виправдовує, передусім, ідеєю заборони необґрунтованого збагачення відповідача, яке в наведених прикладах матиме місце. Тому норми прецедентного права, що регулюють такі ситуації, розглядаються як прояв принципу неприпустимості необґрунтованого збагачення [66, с. 12].

Так, широко використовується суброгація у морському страхуванні. У 1-му параграфі Закону Великобританії про морське страхування 1906 р. зазначається: договір морського страхування – це контракт, за яким страховик зобов’язується відшкодувати страхувальникові, порядку і мірі, які погоджені в договорі, морські збитки, тобто збитки, пов’язані з торговим мореплаванням. У цьому і подальших положеннях закону закріплені розроблені упродовж століть принципи, на яких базується будь-який контракт страхування. У англійському праві існує п’ять базисних принципів: 1) наявність майнового ентузіазму; 2) найвища міра довіри сторін; 3) наявність причинно-наслідкового зв’язку збитків і дії, що викликала їх; 4) виплата відшкодування в розмірах дійсних збитків; 5) суброгація - перехід до страховика, який виплатив страхове відшкодування, права вимоги, яку страхувальник має до особи, винної у збитках [182].

Страхове відшкодування виплачується в завчасно обумовленій сумі, що не перевищує фактичних збитків; виплативши страхове відшкодування, страховик отримує усі права клієнта та приймає заходи до відшкодування збитків з винних третіх осіб, якщо такі є [176, с. 34].

Першими в Англії справами, в яких звернулись до поняття суброгації, стали *Randall vs. Cochran* (1748), а також *Mason vs. Sainsbury* (1782). В останньому випадку суброгація була визнана Лордом Мансфілдом, якого заслужено називають «Батьком страхового права». Вже в цей час була сформована концепція недопущення збагачення страхувальника, оскільки суди та страхові компанії розуміли, що суброгація – це засіб, який не дозволить страхувальнику збагатитися двічі: спочатку за рахунок страхової компанії, а потім за рахунок особи, відповідальної, наприклад, за збитки [5, с. 226].

У справі «*Castellan vs. Preston*», яка стала визначальним випадком у Великобританії, встановлено право на суброгацію. В цієї справі будинок, який власник погодився продати, був ушкоджений від пожежі раніше, ніж був проданий. Страховики відшкодували вартість всього ремонту. А покупець, в свою чергу, сплатив повну ціну за будинок в його неушкодженому стані. В майбутньому страховики дізнались, що страхувальник отримав повну ціну за будинок без відрахування суми, отриманої в результаті страхування. За цією справою суддею Lord Rhett був сформований принцип, котрий зберігся в Англії та Сполучених Штатах Америки і до наших днів: «... договір морського страхування, чи страхування від вогню – це договір компенсації і лише тільки компенсації... шкода повинна бути відшкодована повністю, але ніколи не має бути відшкодована більше ніж вона є. Це фундаментальний принцип страхування...» [182].

З іншого боку суброгація розцінювалася юристами та страховими товариствами як можливість страховика компенсувати свої збитки.

На думку John J. O'Brien доктрина суброгації походить від загального права. Застосовуючи загальне право, суди мали на увазі, що кожен страховий

контракт містив умову, який (контракт) давав страховику мовчазну згоду прийти на місце страховика до сторони та здійснювати будь-які права, які існували у страховика до іншої сторони, яка відповідальна за настання страхового випадку, навіть якщо вона не мала ніякого відношення до контракту [184].

Таким чином, вважається, що є неприпустимим отримання страхувальником разом із страховим відшкодуванням компенсації від третіх осіб, які в силу закону, договору або делікту є відповідальними за заподіяні збитки бо інакше мало б місце збагачення страхувальника без достатніх правових підстав. У цьому ж зв'язку до страховика в межах сплачених ним сум страхового відшкодування переходять усі права страхувальника, які він має у відношенні до третіх осіб – заподіювачів збитків (принцип суброгації). Страховик здійснює права, що перейшли до нього, з урахуванням характеру правовідносин, що лежать в основі вимог страхувальника до третьої особи [31, с. 407].

Що ж стосується Сполучених Штатів Америки, то американські суди з початку колоніальних часів визнали право суброгації так: «Суброгація – це заміна страховиком страхувальника у діях страхувальника проти третьої особи. Суброгація має своє застосування кожен раз, коли борг чи зобов'язання сплачується за рахунок однієї особи, хоча насамперед підлягає сплаті за рахунок іншої» [182]. Останнє речення, на нашу думку, фактично описує регрес за сучасним цивільним законодавством України.

Однак досі існують і критики суброгації, які розглядають суброгацію, як ніщо інше ніж «золоту жилу» для системи страхування.

У праві США принцип суброгації охоплює лише сферу договірних відносин і застосовується при наявності спеціальної умови в договорі. У тому випадку, якщо третя особа також застрахована, рішення питання переміщається, по суті, в сферу відносин між двома страховиками, між якими

нерідко існує укладена раніше угода, на основі якої розподіляються витрати зі страхового відшкодування [31, с. 408].

В самому загальному вигляді англо-американська доктрина суброгації може бути охарактеризована через приведення сталої формули, яка активно застосовується: «Якщо А винен В, а сплатив С (якщо він повинен був сплатити за якоюсь обставиною, не добровільно), то С отримує право В повернути за рахунок А, сплачене» [182].

На питання про те, яким чином врегульоване вищевказане «наділення правом» тобто «перехід права», існує достатньо цікава відповідь: така передача права досягнута за допомогою фікції, коли одна сторона (subrogee) стає на місце другої сторони, яка понесла збитки (subrogor) та отримує можливість останнього вимагати витрачене з відповідної особи.

Існує дві підстави виникнення суброгації у праві США.

1. Суброгація заснована на контракті. Її називають «звичайна суброгація». Вона виникає, коли страховий поліс містить спеціальну умову, відповідно до якої страховику пропонується право на суброгацію. Так, наприклад, ця умова може бути наступною: «Якщо страхова компанія відшкодовує шкоду за даним страховим полісом, а страхувальник, якому сплачується відшкодування, має право відшкодувати збитки за рахунок винної особи, то страхова компанія встане на його місце».

2. Суброгація заснована на вказівці закону. На підставі закону виникає рівноправна суброгація. Вона має місце, «коли нема ніякої фактичної вказівки договору, яка б надавала право суброгації». Оскільки така суброгація виникає у зв'язку з дією закону, то її інколи називають «юридична» або «законна» суброгація. Згадка про законну суброгацію міститься в багатьох законодавчих актах США: Federal Medical Care Recovery Act, Employee Retirement Income Security Act, Medicaid and Medical Assistance, Crime Victims Compensation Act, Worker's Compensation Third Party Claims та інших актах [182].

Таким чином, в доктрині англо-американської суброгації необхідно розрізняти два її різновиди: звичайну та рівноправну. Необхідно також зазначити, що в Великобританії законна суброгація має назву «Equitable Subrogation», а в США – «Statutory Subrogation». Цікавим фактом можна визначити те, що в Великобританії, в основі поняття законної суброгації лежить справедливість, а в США – закон.

Однак, незважаючи на те, що в теорії виділяється два види суброгації, необхідно зазначити, що кардинальних відмінностей в її застосуванні та наслідках застосування не вбачається, оскільки обидва ці види рівноправні, а відмінності є лише в основі виникнення права. Підтвердженням цьому положенню слугує прецедентна практика. Так, по справі «Higginbotham v. Arkansas Blue Cross & and Blue Shield (1993) Верховний Суд штату Арканзас США постановив, що «рівноправна природа вимагає, щоб ніякі відмінності не повинні бути зроблені між рівноправною та звичайною суброгацією» [184].

Доктриною Великобританії та США були розроблені так звані принципи суброгації, які протягом двох сторіч підкріплювались судовою практикою. До таких необхідно віднести наступні:

1. Страховик не має права ставати на місце страхувальника, доки він не сплатив страхувальнику відшкодування.
2. Страховик може стати на місце страхувальника та здійснювати лише ті права, які страхувальник мав особисто до особи, яка заподіяла шкоду.
3. Страхувальник не повинен перешкоджати здійсненню права страховика на суброгацію. Таким чином, страхувальник не може ставити під загрозу або відмовлятися від будь-якого права, яке він має проти третьої особи.
4. Страховик не повинен отримувати прибуток від суброгації, але він має право повернути таку ж суму, яку він сплатив страхувальникові у вигляді компенсації, і нічого більше [182].

Розвиток ідеї суброгації прослідкуємо також на прикладі континентального права, зокрема, у Франції, Німеччині, Російської імперії.

Цивільний кодекс Франції займає центральне місце в системі наполеонівських кодексів [121, с. 715]. Code Napoleon, як часто його називають, послужив зразком класичної кодифікації приватного права. Як відомо, сам Наполеон високо оцінював цивільний кодекс, у створенні якого він брав найактивнішу участь: «Моя дійсна слава полягає не в тому, що я виграв сорок битв. Ватерлоо стерло з пам'яті всі ці перемоги. Але що, незважаючи ні на що, не зітреться в пам'яті, що буде жити вічно, так це мій цивільний кодекс» [163, с. 132]. Цивільний кодекс Франції по суті своїй є унікальним нормативним актом: деякі його положення діють у первісному вигляді й сьогодні, через два століття після його створення.

Французькому праву відомий перехід прав кредитора на підставі закону, зокрема суброгація (ст. 1249 Цивільного кодексу Франції).

Р. Саватьє наступним чином описує суброгацію. Вступ у права кредитора (суброгація) нерозривно пов'язаний з виконанням зобов'язання особою, яка не є боржником. У багатьох випадках зобов'язання може бути виконане особою, яка не є боржником. Часто платіж здійснюється додатковим боржником, наприклад поручителем, або у випадках незавершеної делегації. Але платіж, здійснений третьою особою, може відповідати також й іншим економічним ситуаціям. Солідарність інтересів в діловому обороті така, що для підприємства може представляти велику небезпеку банкрутство іншого підприємства, і тому перше підприємство вважає за краще надати кошти для сплати боргу іншого, ніж допустити виникнення у нього непереборних утруднень. Банк, наприклад, таким чином підтримує свої дочірні філії або товариства, що входять до його «групи». Оскільки в загальних інтересах стійкості ділового обороту важливо, щоб борг оплачувався після настання терміну, платіж, навіть якщо він здійснений іншою особою, з юридичної точки зору завжди бажаний. Це допомагає уникнути катастроф, забезпечує стійкість ділового обороту. Для того, щоб заохочувати платежі, закон надає або дозволяє надавати особі, яка сплатила борг (*solvens*), усі права, які мав кредитор за зобов'язанням. Тут

відбувається суброгація. Техніка цієї операції заснована на фікції. Як тільки здійснений платіж і право вимоги у кредитора припинено, воно юридично відроджується у того, хто вчинив платіж (*solvens*). При цьому зберігається той же боржник, ті ж забезпечення, той же характер зобов'язання, ті ж відсотки [133, с. 383].

При цьому, відмічається, що той хто вчинив платіж має наступні переваги перед веденням чужих справ без доручення: суброгаційна вимога, як правило, має більшу силу і краще гарантується, чим проста вимога, заснована на веденні чужих справ без доручення. У останньому випадку особа також сплачує борг замість боржника і набуває відносно нього відомі права. Адже, сплативши за нього, ця особа звільняє боржника від його боргу. Проте особа, яка сплатила борг, на цій основі може отримати тільки законні відсотки за сплачені гроші. Сплата боргу на підставі ведення чужих справ без доручення не надає тому, хто сплатив, ніяких забезпечень, ніяких засобів негайного виконання відносно боржника, борг якого був сплачений. Навпаки, якщо був зроблений платіж зі вступом у права кредитора (суброгація), то той, хто сплатив, часто має в цьому інтерес, оскільки він користується міцним забезпеченням, нотаріальним актом або судовим рішенням, що гарантує негайне виконання. Завдяки суброгації особа, яка сплатила борг, зберігає, таким чином, усі переваги колишнього кредитора [133, с. 383].

Цивільний кодекс Франції регулює чотири основні випадки законної суброгації:

1. Суброгація на користь того, «хто будучи сам кредитором, оплачує іншого кредитора, який має перед ним перевагу, через його привілеї чи іпотеки» (п. 1 ст. 1251).

2. «Набувач нерухомості, який використовує ціну, за якою він придбав нерухомість, для оплати вимог кредиторів, які мали іпотеку на цю нерухомість», вступає в права цих кредиторів (п. 2 ст. 1251).

3. Суброгація на користь одного із співборжників чи спільних поручителів, що виконав зобов'язання з оплати за інших (п. 3 ст. 1251).

4. Суброгація «на користь спадкоємця, який прийняв спадщину за умови складання опису і який сплатив із своїх коштів борги спадщини» (п. 4 ст. 1251) [30].

У Цивільному кодексі Франції суброгація поділена на два види: «суброгацію за угодою з кредитором» та «суброгацію за угодою з боржником».

Розглянемо ці види суброгації у світлі положень ст. 1250 Цивільного кодексу Франції, яка передбачає випадки суброгації за угодою. Суброгація за угодою з кредитором (кредитор одержує платіж від третьої особи та заявляє, що ця третя особа вступає в права кредитора за зобов'язанням) дійсно не відрізняється від уступки права вимоги, що належить кредитору. Е. Годеме з цього приводу зазначав, що «слово породжує ілюзію: з цього випадку договірної цесії створили випадок суброгації» [23, с. 473].

Як правило, кредитор, задоволений тим, що він отримує платіж, не чинить ніяких перешкод, для того, щоб передати документ про суброгацію тому, хто сплатив борг на його вимогу. Цей акт має дві мети. По-перше, він констатує припинення зобов'язання, виконаного колишньому кредиторові, але з іншого боку, він встановлює, що особа, яка вчинила платіж, вступає в права кредитора у всьому, що пов'язано з виконанням нею зобов'язанням. Дана суброгація має бути здійснена тільки у момент платежу. Вважається обманом знищення квитанції про вчинений раніше простий і безумовний платіж, для того, щоб замінити її документом про суброгацію. Це означало б ігнорування прав осіб, що надали реальне забезпечення і мають на нього певні права. Ці особи могли скористатися тим, що був зроблений простий і безумовний платіж, що припинив зобов'язання разом з усіма пов'язаними з ним гарантіями і забезпеченнями [133, с. 382].

Суброгація за угодою з боржником (точніше – суброгація, яка ініційована боржником), на думку Е. Годеме, є чудовою теоретичною особливістю:

боржник передає права й позови, що належать його кредитору, третій особі без згоди самого кредитора [23, с. 474]. Цей випадок суброгації спрямований на захист інтересів боржника.

Приклад суброгації за угодою з боржником наводить Р. Саватьє. Кредитор у деяких випадках швидше погодиться не отримати платіж, ніж допустить вступ на його місце третьої особи, що зробила платіж (наприклад, на борг нараховуються значні відсотки чи кредитор хоче домогтися банкрутства боржника). Щоб уникнути таких зловживань, закон дозволяє боржнику позичити кошти для сплати боргу в третьої особи і передати їй права кредитора. Боржник надає позикодавцеві можливість вступити в права цього кредитора. Акт позики та квитанція в цих випадках мають бути здійснені нотаріусом, і в акті має бути вказане призначення узятих у позику грошей [133, с. 383].

Нарешті, закон такою мірою заохочує вступ у права кредитора, що встановлює суброгацію в деяких випадках, вказаних в ст. 1251 Цивільного кодексу Франції. Ця законна суброгація встановлюється, зокрема, відносно «співборжників», зобов'язаних разом з іншими, як, наприклад, солідарних боржників, неподільних або боржників *in solidum*, або осіб, що сплачують «за інших», як, наприклад, поручителі або ті, що делегують при незавершеній делегації.

Так, у французькому праві суброгація широко застосовується у поруці. Так, Р. Саватьє відмічав, що усі поручителі, як солідарні, так і майнові, користуються правом суброгації (вступом на місце кредитора). Стаття 2037 Цивільного кодексу Франції визнає їх такими, що звільнилися від обов'язку, якщо через дії кредитора вони не можуть вступити на місце кредитора відносно прав іпотеки та привілеїв, якими користувався останній. З цього тексту виходить, що кредитор зобов'язаний зберігати усі права, що гарантують право вимоги проти боржника, особливо речові забезпечення, для того, щоб ними міг скористатися поручитель, якщо він вчинить платіж і стане на місце кредитора.

Поручителі, що виконали зобов'язання перед кредитором, автоматично займають його місце відносно усіх прав, пов'язаних з цим зобов'язанням. Саме тому кредитор зобов'язаний зберігати для поручителя усі види забезпечення його вимоги під страхом втрати тієї гарантії, яку давала порука[133, с. 245].

Ближчим до української правової системи є Німецький цивільний кодекс. Особливо це твердження стосується зобов'язального права, на що звертають увагу В. Брегман і Є. О. Суханов. На думку авторів, значну роль інститути Німецького цивільного кодексу відіграють при визначенні напрямків і змісту законопроектної роботи в області цивільного права [22, с. 415].

Незважаючи на те, що зміст інституту переходу прав кредитора до третіх осіб у німецькому праві нагадує зміст Цивільного кодексу Франції, водночас необхідно зазначити деякі характерні риси регулювання переходу прав кредитора у Німецькому цивільному кодексі. До них варто віднести правила ст. 407 Німецького цивільного кодексу про захист інтересів добросовісного боржника, який не знав про уступку права вимоги, що відбулася. Така необхідність обумовлена тим, що моментом уступки вимоги визнається момент укладення договору про уступку права. Зокрема, новий кредитор повинен заперечувати дійсність виконання здійсненого добросовісним боржником первісному кредитору; те саме стосується судового рішення, що врегульовує спір між первісним кредитором і боржником шляхом погашення вимоги. Ці правила поширюються й на багаторазову уступку.

При підготовці проекту Німецького цивільного кодексу редакційна комісія вказувала, що якщо третя особа обумовлює виконання зобов'язання боржника вступом у права кредитора, то віритель (кредитор) може відмовитися від прийняття виконання, пропонуваного третьою особою. [77]

Цікавим є питання, як право суброгації реалізується, якщо майно було застраховане декількома страховиками. Так, на випадок зіткнення автомашин, застрахованих в різних страхових товариствах, останні можуть мати угоду про відмову від взаємних претензій і в цьому випадку принцип суброгації не

діятиме. З розповсюдженням страхування цивільної відповідальності збільшується і число подібних ситуацій. У зв'язку з цим велике значення набуває питання про те, чи може потерпілий або страховик, який замінив його в порядку суброгації, пред'явити безпосередній позов до страховика відповідальної третьої особи.

У Франції це питання вирішується позитивно в усіх випадках, у Німеччині - тільки в деяких, наприклад при страхуванні відповідальності власників засобів автотранспорту, у Великобританії – лише у разі банкрутства страхувальника відповідальності.

З принципом суброгації тісно пов'язано вирішення питання про те чи переходять на набувача застрахованого майна права і обов'язки страхувальника з договору страхування. У країнах континентальної Європи такий перехід здійснюється автоматично *ipso Jure* (в силу закону), і при цьому як страховикові, так і набувачу майна, надано право відмовитися від договору. У Великобританії та США діє протилежний принцип. Положення, прийняте як правило в континентальній Європі, тут допускається в якості виключення, яким являється смерть або банкрутство страхувальника. У першому випадку його права і обов'язки переходять до особистих представників, в другому - до управителя конкурсної масою. У інших випадках, як правило, потрібно мати згоду страховика [31, с. 408].

У особистому страхуванні принцип суброгації не діє, і страхувальникові не забороняється окрім страхового відшкодування вимагати компенсації шкоди з особи, яка її заподіяла, отримуючи тим самим подвійне відшкодування. Так, відбиваючи загальне правило, ст. 96 Швейцарського закону «Про договір страхування» не допускає при особистому страхуванні регресних (по суті суброгаційних – уточнення моє – Я. Головачов) позовів страховика до заподіювача шкоди. У юридичній доктрині цієї країни до недавнього часу дебатовалося питання про те, чи має право страховик пред'являти вимогу заподіювачам шкоди у розмірі сум необхідних на медичне обслуговування і

включених в суму виплаченого страхового відшкодування. Федеральний суд, відкинувши попередню судову практику з цього питання, констатував, що витрати на медичне обслуговування не являються елементом особистого страхування, і в цьому відношенні страховик має право регресу [31, с. 409] (тут цей термін вживається у значенні терміну «суброгація»).

Оскільки, як уже було зазначено, у німецькому цивільному праві окремі форми суброгації не викладені настільки докладно як, наприклад, у Цивільному кодексі Франції, то й отримуємо маловідомість зазначеного інституту праву Російської імперії, що формувалося під величезним впливом німецької школи.

Вчені Російської імперії, досліджуючи питання переходу прав кредитора, зазвичай зупинялись тільки на договірному переході, а якщо недоговірному – то на спадковому переході прав кредитора. Відмічалось, що «у нас переход требования по обязательству может совершиться и независимо от воли участвующих в нем кредитора, по силе закона и по определению суда. Учреждение суброгации в цельном своем виде неизвестно русскому законодательству» [104, с. 229].

В російському праві вимоги і зобов'язання переходили разом із спадком, з переходом речового права на окремий маєток.

Єдиний виняток наводить В.І. Сінайський. Він зазначав, що у цивільних законах немає суброгації, за винятком одного випадку, і саме, при сплаті боргу поручителем за правом Полтавської і Чернігівської губерній (ст. 1559). В цьому випадку, поручитель (чи його спадкоємець) вступає в усі права займодавця і може в цій якості відшукувати задоволення прямо з боржника [141, с. 222].

Названий автор взагалі приділяв належну увагу цьому інституту, на відміну від його сучасників (окрім, напевне, тільки І.Н. Трепіцина, але його дослідження інституту суброгації будуть наведені у спеціальних розділах цього дослідження, оскільки саме на його тезах багато в чому ґрунтуються сучасні дослідження суброгації), та вказував на необхідність введення цього інституту у право Російської імперії.

Так, він вважав, що договірна суброгація, не може бути заперечена. Тим паче, що мета суброгації заслуговує на повну увагу в інтересах цивільного обороту. При суброгації можливо зберегти правове положення верителя за третьою особою, що може бути вигідне для третьої особи, а в інших випадках прямо необхідно. Так, стороння особа буває вимушена задовольнити борг верителя, який обернув стягнення на майно боржника, коли є небезпека для особи втратити своє право на це майно (можна провести пряму аналогію цього твердження із сучасним формулюванням ч. 3 ст. 528 ЦК України, яка є прикладом суброгації, хоч і неназваної так, у цивільному законодавстві України – уточнення моє – Головачов Я.В.). Не можна, проте, вважати, продовжує В.І. Сінайський, зміною зобов'язання на активній стороні ті випадки, в яких третя особа має право вимагати виконання зобов'язання. У цих випадках немає зміни зобов'язання, а є лише здійснення права за зобов'язанням третьою особою. Таке здійснення в інтересах цивільного обороту дозволяється суворо певним особам. А саме, кредиторам при конкурсі (від імені боржника, а за проектом Цивільного укладення, і від власного імені: довірителеві до особи, якій доручення передовірене (ст. 572), і наймодавцю до піднаймача. У останньому випадку, якщо наймач не отримав в строк найманої плати, він може безпосередньо звернутися до піднаймача. Причому піднаймач не може посилається на платежі, зроблені наймачеві свідомо на шкоду наймодавцю, раніше обумовлених в договорі найму термінів [141, с. 222].

Він довів, що суброгація дуже близька до цесії, проте, істотно від неї відрізняється.

По-перше, при цесії цесіонарій має самостійне право вимоги, хоча в тому ж самому зобов'язанні, яке існувало між цедентом і боржником, і тепер продовжує існувати між цесіонарієм і боржником. Навпаки, при суброгації, третя особа стає на місце верителя, вступає в його права. По-друге, такий вступ у права верителя можливо не лише за договором, як при цесії, але і згідно із законом). По-третє, немає потреби в повідомленні боржника [141, с. 222].

Тут ми бачимо відмінність розуміння сучасної суброгації, яка не має у своїй підставі договір, а тільки закон, власне, у договорі може бути передбачена суброгація, але таке зазначення значення не має, оскільки просто дублює вимогу закону.

Автор відрізняв суброгацію від права регресу, як нового зобов'язання, так, він вказував, що на відміну від положень права Полтавської і Чернігівської губерній, поручитель отримує самостійне право на стягнення збитків з боржника, а тому відповідний перехід прав кредитора не є суброгацію, а саме правом регресу.

У 1907 році В.Р. Ідельсон в роботі «Страхове право» [60, с. 3] згадував про існуючі в праві Росії правовідносини, аналогічні сучасному інституту суброгації.

Проект Цивільного укладення Російської імперії вводив окремі випадки суброгації згідно із законом. Проект містив схожу з ч. 3 ст. 528 ЦК України норму (якщо третій особі загрожує небезпека втратити свої права на майно боржника в результаті обігу стягнення на це майно кредитором, у такої третьої особи виникає право задовольнити вимогу кредитора до боржника, навіть без згоди останнього; у результаті задоволення вимоги, тобто виконання зобов'язання, саме зобов'язання не припиняється, але третя особа заміняє кредитора). У ст. 1615 Проекту вказувалося, що у разі звернення верителем стягнення на майно боржника стороння особа, що наражається на небезпеку втратити внаслідок цього стягнення право, що належить йому, на це майно, може, задовольнивши верителя, вступити в його права.

В поясненнях до вказаного проекту дається наступний коментар. Між виконанням, що не супроводжувалося вступом третьої особи у права задоволеного ним «верителя», з одного боку, і виконанням, яке супроводжується таким вступом, з іншого боку, існує принципова відмінність, що полягає в тому, що в першому випадку третя особа діє з наміром звільнити боржника від зобов'язання і припинити його, в другому ж - з наміром придбати

собі право «верителя» за зобов'язанням. Відмінність ця виражається практично, по-перше, в тому, що в першому випадку разом з припиненням зобов'язання відміняються і усі забезпечення та переваги, що йому належать (застава, порука), так що третя особа, яка зробила виконання, повинна задовольнятися загальною особистою відповідальністю боржника за виниклим на його користь зобов'язанням останнього - відшкодувати витрати з виконання, і, по-друге, в тому, що предмет цього нового зобов'язання визначається розміром дійсно понесених третьою особою витрат або дійсного збагачення боржника і, отже, може бути за обсягом менше предмету зобов'язання, за яким зроблено виконання. Ні та, ні інша зміна не відбувається при вступі третьої особи у права задоволеного ним «верителя», як тоді, коли воно здійснюється за допомогою договірної передачі цих прав, так званої поступки, так і у тому випадку, коли воно відбувається в силу закону [38, с. 214].

Взагалі цивілісти практично не вживали терміну «суброгація», та здебільшого досліджували регресні вимоги страховиків. Складним питанням для цивілістики часів Російської імперії було обґрунтування регресних (чи суброгаційних вимог, адже доктрина і практика фактично не розрізняла ці поняття) вимог страховика, що виконав свій обов'язок за договором страхування. Законодавство Російської імперії не містило норми про зворотні вимоги страховика. Це приводило до того, що страховик не міг пред'являти позов до винуватця страхового випадку, тому що дією заподіювача шкоди заподіяна безпосередньо шкода тільки потерпілому страхувальникові. Підстава позову може полягати в тому, що страховик у силу попередньої угоди є наступником прав страхувальника вимагати відшкодування йому заподіяних винуватцем збитків [179, с. 95].

Г.Ф. Шершеневич задає наступне питання: коли подія, передбачена в страховому договорі, була викликана провиною третьої особи, чи не має страховик, що відшкодував шкоду страхувальникові, право регресу до винуватця нещастя? Звичайно, страхувальник не позбавлений права на

загальних підставах вимагати відшкодування від заподіювача шкоди, тому йому відкривається вибір між страховиком і винним. Якщо страховик відшкодував шкоду лише частково, то в іншій частині страхувальник може шукати задоволення з винуватця. Що стосується страховика, то обґрунтування його права регресу, при мовчанні закону, представлялося авторові скрутним. Воно може бути засноване на попередній або наступній згоді страхувальника поступити своє право страховикові [180, с. 142].

Якщо такої поступки нема, то страховик не може ґрунтуватися на винності третьої особи та на заподіяних останнім збитків страховикові, тому що провиною третьої особи порушені інтереси, але не суб'єктивне право страховика. В особі страховика право не виникає, тому що шкода заподіяна не його майну. Однак у всіх уставах страхових товариств містилося положення про право зворотної вимоги. Так, у жовтні 1879 р. пароплав купця Саксена «Теодор», маючи на буксирі судно «Микола», навантажене 3.004 лантухами вівса, що належать торговому дому Леон і Ко, проходив по річці Неві. Біля Миколаївського моста зазначене судно вдарилося у бік моста й незабаром затонуло. Купець Леон звернувся з позовом до Саксену, як винуватцеві події, з вимогою винагороди за збитки в розмірі 12.616 р. 80 к. Саксен заперечував, що в Російському товаристві морського та річкового страхування на користь Леона записано 20.000 р. за загиблий товар і тому він не вправі подвійно винагороджувати свої збитки. Сенат, розглядаючи цю справу, визнав як право вибору з боку страхувальника, так і право регресу з боку страховика, хоча юридичної підстави йому не дав (Рішення цив. деп. 1883, №87) [180, с. 142].

Таким чином, можна стверджувати, що хоч питання суброгації іноді піднімались у літературі того часу, однак, тільки в якості аналізу зарубіжного законодавства. Законодавству Російської імперії поняття суброгації не було відомо, а в страхових відносинах для покриття збитків страховика за рахунок винної особи застосовувався, в обмеженому вигляді, інститут регресу [54, с. 17-21].

Аналіз правового регулювання суброгації в українському праві радянського періоду дає підстави вважати, що суброгація не була відома законодавству, замість неї у аналогічних випадках застосовувався механізм регресу.

Зокрема, положення про договір поруки містили правило про те, що поручитель, який виконав зобов'язання замість боржника, стає на місце кредитора за головним зобов'язанням [29, с. 246], так само до страховика, який сплатив страхову суму, переходять права вимоги страхувальника до третіх осіб, на яких покладений обов'язок відшкодувати заподіяні збитки [29].

У ЦК УРСР 1963 року також містилися норми про регрес. Усі відносини, які сьогодні пов'язуються із суброгацією чи правом регресу відносились виключно до права регресу. Саме тому в радянський період ми зустрічаємо досить широкий розвиток права регресу, в той час як поняття суброгації не розвивалось зовсім. Що в решті решт призвело до того, що суброгація на даний момент фактично є новим інститутом у праві України [54, с. 17-21].

Так, статтею 192 ЦК УРСР 1963 року передбачено, що в разі невиконання зобов'язання боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники, якщо інше не встановлено договором поруки. Поручитель відповідає в тому ж обсязі, що й боржник, зокрема відповідає за сплату процентів, за відшкодування збитків, за сплату неустойки, якщо інше не встановлено договором поруки. Особи, які разом поручились, відповідають перед кредитором солідарно, якщо інше не буде встановлено договором поруки [15].

Страхові відносини, що склалися в радянському праві керувалися, в частині зворотної вимоги, виключно правом регресу, у той час як у праві Великобританії та США ці відносини керувались виключно правом суброгації [54, с. 17-21].

У ЦК УРСР 1963 року містилося положення про право вимоги страховика до особи, відповідальної за збитки, відшкодовані за договором страхування.

Надане право вимоги не розглядалося як суброгація, а виділялося в якості регресної вимоги, що виникає як похідна від основного зобов'язання. Відповідно, його виконання породжувало нове зобов'язання – регресне – з іншим колом учасників. І при регресі, і при суброгації кредитор втрачає право вимоги до боржника. Але при регресі це відбувається тому, що виникає абсолютно інше самостійне зобов'язання зі своїми сторонами, де те зобов'язання, в якому кредитор був стороною, виступає лише передумовою виникнення нового права. А при суброгації первісний кредитор замінюється іншим.

Висновки до розділу

Для вірного розуміння вчення про суброгацію у сучасному цивільному праві мають бути досліджені витoki цієї категорії.

Встановлено, що давньоримське зобов'язання мало суворо особистий характер, стосувалося тільки його первісних сторін. Визнавався можливим тільки перехід права вимоги кредитора або обов'язку боржника у зв'язку з їх смертю на спадкоємців. Такий перехід став підґрунтям для визнання можливості переходу прав кредитора від однієї особи до іншої. У зв'язку з чим була допущена договірна заміна кредитора у зобов'язанні – цесія, а також переведення боргу.

Зроблено висновок, що джерела римського приватного права передбачають лише договірну заміну кредитора у зобов'язанні – цесію, їй присвячені більшість згадувань про заміну осіб у зобов'язанні у давньоримському праві. Власне суброгація у джерелах не згадується, але механізм, схожий на суброгацію, тобто законний «автоматичний» перехід прав кредитора до іншої особи існував у залоговому праві.

Встановлено, що розробку доктрини суброгації частіше пов'язують із правом Великобританії. На сьогодні в страховому праві Великобританії ідея суброгації полягає в наступному: після виплати страхової суми страховик

отримує право страхувальника на застрахований інтерес тією мірою, в якій він забезпечив компенсацію страхувальникові. Суброгація не дозволить страхувальнику збагатитися двічі: спочатку за рахунок страхової компанії, а потім за рахунок особи, відповідальної за збитки.

Встановлено, що у Цивільному кодексі Франції суброгація поділена на два види: суброгація за угодою з кредитором та суброгація за угодою з боржником. Зроблено висновок, що таке розуміння відрізняється від сучасної суброгації, яка не має підставою договір, а тільки закон. Договором може бути передбачена суброгація, але така умова значення не має, оскільки вона просто дублює вимогу закону.

Багато в чому наукова думка про природу суброгації у сучасній цивілістиці склались під впливом французької класичної цивілістики, основні положення якої викладені в працях Е. Годеме, Ж. де ла Морандьєра, Р. Саватьє.

Законодавству Російської імперії поняття суброгації не було відомо (крім випадку переходу прав займодавця при сплаті поручителем боргу за правом Полтавської і Чернігівської губерній), а в страхових правовідносинах для покриття збитків страховика за рахунок винної особи застосовувався судовою практикою в дуже в обмеженому вигляді інститут регресу. Законодавство Російської імперії не містило норми про зворотні вимоги страховика.

Аналіз правового регулювання суброгації в українському праві радянського періоду дає підстави для висновку, що суброгація не була відома законодавству, замість неї в аналогічних випадках застосовувався механізм регресу.

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПЕРЕХОДУ ПРАВ КРЕДИТОРА ШЛЯХОМ СУБРОГАЦІЇ У СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

2.1. Поняття суброгації у цивільному праві України

За задумом законодавця негативні майнові наслідки цивільного правопорушення, хто б не сплатив їх потерпілому, зрештою все ж повинні *обтяжити заподіювача збитків*. Тому закон, зобов'язуючи страховика відшкодувати страхувальникові (вигодонабувачу) такі збитки, в той же час передбачає перехід до страховика відповідного права страхувальника (вигодонабувача) по відношенню до заподіювача, тобто суброгацію.

Перехід права вимоги від страхувальника до страховика у спеціальній літературі називають *суброгацією*. Раніше страхове законодавство використало в цих цілях інститут *регресу*.

Шкода застрахованому інтересу може бути заподіяна в результаті збігу обставин, наприклад, пожежа дачного будинку через удар блискавки або збитки за зовнішньоекономічним контрактом через підвищення митних зборів і в цьому випадку ніхто не відповідає за заподіяну шкоду і ніхто не зобов'язаний був би відшкодувати її, якби вона не була застрахована. У інших випадках, за шкоду, заподіяну застрахованому інтересу несуть відповідальність певні особи, наприклад камера зберігання несе відповідальність за зникнення зданих до неї речей, залізниця відповідає за втрату або ушкодження вантажу, який перевозиться, житлово-ремонтні служби несуть відповідальність за збитки, заподіяні розривом труб опалювання. Ці особи зобов'язані відшкодувати завдану шкоду незалежно від того, застраховано відповідне майно або ні, а той кому шкода причинена, має право вимагати від них цього відшкодування. Якщо майно застраховане, то завдану шкоду відшкодовує страховик і виходить, що він відшкодував шкоду замість того, хто зобов'язаний був це зробити.

Справедливість вимагає, щоб відповідальна за збитки особа відшкодувала тепер уже страховикові понесені ним витрати на виплату. І дійсно, страховик, який виплатив відшкодування, отримує право замість страхувальника зажадати від особи, яка несе відповідальність за збитки, відшкодувати свої витрати на виплату страхового відшкодування. Тобто від страхувальника або вигодонабувача право вимагати відшкодування шкоди переходить до страховика. Цей перехід права вимоги у доктрині страхового права називається суброгацією [157, с. 75].

Для визначення поняття цієї правової категорії необхідно дослідження її правової природи.

Стаття 993 ЦК України передбачає, що до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних витрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки.

Законодавець прямо не визначив юридичну природу зворотних вимог страховика у випадку застосування ст. 993 ЦК України. В ній йдеться про те, що до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних витрат **переходить право вимоги**, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки.

Але такий перехід права не слід змішувати з регресною вимогою, що виникає в третьої особи після виконання ним зобов'язання. На відміну суброгації (і від заміни кредитора у зобов'язанні цілому) регрес є наслідком припинення зобов'язання (через його виконання), а не заміни кредитора.

Вислів «переходить право вимоги» дозволяє зробити висновок, що суброгацією називається один з окремих випадків заміни кредитора в зобов'язанні.

Сторонами у зобов'язанні є боржник (зобов'язана сторона) і кредитор (управомочена сторона). При цьому законодавець передбачає випадки, коли повноваження, вигоди або статус кредитора можуть бути перенесені на іншу особу, що не бере участі у зобов'язанні (виконання на користь третьої особи, зміна кредитора у зобов'язанні у наслідок правонаступництва, відступлення боргу, виконання обов'язку боржника його поручителем (майновим поручителем) та виконання обов'язку боржника третьою особою). Також закон передбачає і випадки, коли обов'язок виконання зобов'язання виникає для осіб, що не є безпосередніми учасниками зобов'язання (покладення боржником своїх обов'язків виконання на іншу особу, договірна заміна боржника у зобов'язанні, примусове виконання обов'язку боржника поручителем (майновим поручителем), виконання простроченого обов'язку боржника іншою особою).

Оскільки більшість існуючих зобов'язань є двосторонньо-зобов'язуючими (або взаємними) [25, с. 68], коли кожна із сторін у зобов'язанні має одночасно і права, і обов'язки, то на практиці виділити окремо цесію та інші випадки зміни осіб зобов'язанні або переведення боргу іноді неможливо. Тому в таких випадках виникає певний гібрид – суміш двох цих інститутів, який в літературі пропонується позначати узагальнюючим терміном «заміна сторони у договорі». При цьому заміна сторони взаємного зобов'язання має відбуватися на основі застосування тієї норми, яка передбачає більш жорсткі правила заміни. Наприклад, якщо заміна кредитора в зобов'язанні за загальним правилом не потребує згоди боржника (ст. 516 ЦК України), а боржник може бути заміненим іншою особою лише за згодою кредитора (ст. 520 ЦК України), то заміна сторони у двосторонньому договірному зобов'язанні (з договору купівлі-продажу, міни, оренди тощо) можлива лише зі згоди іншої сторони договору.

Заміна кредитора означає, що із зобов'язання вибуває колишній (первісний) кредитор і його замінює інша особа, що вступила в це зобов'язання. Це можливо у всіх випадках, крім тих, коли така заміна заборонена договором

або законом. Так, ст. 515 ЦК України не допускає заміни кредитора в зобов'язанні, нерозривно пов'язаному із особою кредитора.

Аналогічні заборони закріплені у спеціальних нормах ЦК України (наприклад, заборона передачі іншій особі права переважної купівлі частки у спільній частковій власності – ст. 362 ЦК України) [173, с. 424].

Підставами заміни кредитора у новітній літературі називають:

1) правонаступництво – яке може бути як універсальним, так і сингулярним, тобто частковим (вважають, що у п. 1 ч.1 цієї статті йдеться саме про універсальне правонаступництво [48, с. 204]);

2) суброгація – виконання зобов'язання за боржника третьою особою із набуттям зазначеною особою прав кредитора;

3) цесія (відступлення права вимоги) - передання ним своїх прав іншій особі за правочином [170, с. 509];

4) інші підстави, встановлені законом.

За суб'єктом волевиявлення способи зміни осіб у зобов'язанні можна умовно поділити на такі види:

1) за волевиявленням кредитора (цесія, правонаступництво);

2) за волевиявленням боржника (перекладення боржником свого обов'язку на іншу особу, правонаступництво);

3) за взаємною згодою боржника і кредитора (договір про заміну боржника у зобов'язанні) [99, с. 62];

4) за волевиявленням третіх осіб, що несуть відповідальність згідно із забезпечувальним договором (виконання обов'язку боржника поручителем – ч. 2 ст. 556 ЦК України, відшкодування шкоди потерпілому страховиком за заподіювача шкоди – ст. 993 ЦК України);

5) за волевиявленням інших осіб, що виконують прострочене зобов'язання боржника під страхом втрати своїх прав на майно боржника – ч. 3 ст. 528 ЦК України.

У двох останніх випадках мова йде саме про суброгацію.

За загальним правилом зобов'язання може бути виконане не тільки самим боржником, а й третіми особами. У цьому випадку кредитор зобов'язаний прийняти виконання, запропоноване за боржника третьою особою.

Третя особа, виконуючи зобов'язання за боржника, може керуватися різними підставами: вона діє без доручення боржника. При цьому у всіх цих випадках зобов'язання припиняється як виконане, оскільки кредитор одержав те, що йому належало, і тому не може більше нічого зажадати від боржника [149, с. 217-218].

Водночас у законі передбачаються випадки, коли надання виконання за боржника третьою особою не припиняє зобов'язання, але тягне за собою зміну активного суб'єкта зобов'язання – первісний кредитор вибуває із зобов'язання, а на його місце вступає третя особа, що виконала зобов'язання.

У цьому випадку говорять про самотійну підставу переходу прав кредитора до третіх осіб – суброгацію, чи про виконання зобов'язання (платежу) із вступом третьої особи в права кредитора [26, с. 470].

Говорити про суброгацію як про окрему, абсолютно самотійну підставу зміни кредитора у зобов'язанні, напевне, неможна, оскільки такий перехід уявляє собою різновид сингулярного правонаступництва.

Як відзначалось, термін «суброгація» походить від латинського *subrogatio* («обрання натомість») [9, с. 304; 48, с. 204]. Деякі вчені вважають, що термін «суброгація», має давньофранцузьке походження [84, с. 18].

Суброгація в перекладі з англійського (*subrogation*) означає «перехід прав». Саме зазначений зміст і становить етимологію слова «суброгація» як правового терміна.

Як зазначав Є. Годеме, суброгація – явище виняткове, оскільки вона скасовує загальний принцип погашення боргу платежем, отже вона може бути допущена тільки в силу прямих вказівок закону, що підлягають обмежувальному тлумаченню [23, с. 473].

Р. Саватьє стверджував щодо виняткового характеру суброгації, що техніка цієї операції заснована на фікції, оскільки, коли платіж зроблений і право вимоги в кредитора припинено, воно юридично відроджується [133, с. 381-382].

Подібну позицію займав і К.П. Побєдоносцев, який розглядав суброгацію як активну передачу, у силу якої зобов'язання, яке погашене третьою особою, не знищується, але зберігає свою силу щодо боржника на користь третьої особи (платника) [104, с. 229].

Очевидно законодавець, установлюючи такий виняток із загального правила про припинення зобов'язань, належним виконанням, керувався певними мотивами. І.Н. Трепїцин пояснював цей виняток реальними та дійсними потребами обороту [149, с. 219]. Він це стверджував більше ніж сто років тому, що стало ще більш актуальним сьогодні, коли оборот тільки ускладнюються.

На думку Р. Саватьє, перехід прав кредитора до третьої особи, що виконала зобов'язання за боржника, має на меті забезпечення стійкості ділового обороту, заохочення своєчасних платежів. Крім того, завдяки суброгації особа, яка сплатила борг, зберігає всі переваги колишнього кредитора [133, с. 382].

У сучасних умовах поняття «суброгація» використовується у вузькому й широкому значеннях. У вузькому значенні це платіж із вступом у права кредитора, у широкому – заміна в правовідносинах між двома учасниками одного з них без зміни самих правовідносин.

У загальній частині цивільного права України суброгація (хоч власне сам цей термін не використовується у ЦК України) також формулюється як субінститут виконання обов'язків боржника іншою особою (третьою особою).

Так, якщо третій особі загрожує небезпека втратити свої права на майно боржника в результаті обігу стягнення на це майно кредитором, у такої третьої особи виникає право задовольнити вимогу кредитора до боржника, навіть без згоди останнього. У результаті задоволення вимоги, тобто виконання

зобов'язання, саме зобов'язання не припиняється, але третя особа замінює кредитора (ч. 3 ст. 528 ЦК України). Така заміна кредитора або перехід прав і обов'язків кредитора до третьої особи відбувається за правилами, установленими для переходу прав кредитора [89, с. 12].

Перехід права до третьої особи на відміну, наприклад від регресної вимоги або зобов'язання з необґрунтованого збагачення, як існуючої альтернативи правового регулювання цих відносин, дає додаткові переваги у вигляді збереження можливих способів забезпечення зобов'язань, що гарантували його виконання ще до виконання зобов'язання третьою особою і що продовжують служити новому кредиторові. Проте потрібно помітити, що перехід права, на відміну від виникнення нової вимоги, спричиняє за собою не лише переваги для нового кредитора, але і ті недоліки, які властиві перехідному праву (наприклад, частково збіглий термін позовної давності). Це витікає із загального принципу – право переходить з усіма його перевагами і недоліками [134, с. 43].

У ч. 2 ст. 313 ЦК Російської Федерації передбачене таке ж правило, а в статті 387 - прямо згадується перехід до іншої (третьої) особи прав кредитора на підставі закону при суброгації страховикові прав кредитора до боржника, відповідального за настання страхового випадку. Таким чином, у ЦК України та ЦК Російської Федерації в загальних положеннях про зобов'язання вводиться інститут суброгації, однак у Російській Федерації цей інститут уже зв'язується зі страхуванням [89, с. 12].

Більш детально перехід до страховика прав кредитора (суброгація) регулюється ст. 965 ЦК Російської Федерації, у якій говориться про перехід до страховика за договором майнового страхування, що виплатив страхове відшкодування, у межах виплаченої суми прав страхувальника вимагати від особи, відповідальної за збитки, відшкодування збитків, уже відшкодованих у результаті страхування страховиком.

Стаття 993 ЦК України аналогічна за змістом із вказаною вище статтею ЦК Російської Федерації. Так, вказується, що до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних витрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки.

Відповідно до ст. 27 Закону України «Про страхування» [126], до страховика, який сплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, і в межах фактичних витрат, переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за заподіяні збитки.

Однак, українське право має істотну відмінність, оскільки законодавець визначає, що право вимоги переходить не «у межах виплаченої суми», а «в межах фактичних витрат», що має величезну різницю з практичної токи зору.

Що означає формулювання законодавця «переходить право вимоги», цесію чи самотійний інститут заміни боржника у зобов'язанні?

Відповідно до ст. 512 ЦК України кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок:

- 1) передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги);
- 2) правонаступництва;
- 3) виконання обов'язку боржника поручителем або заставодавцем (майновим поручителем);
- 4) виконання обов'язку боржника третьою особою.

Вже з формулювання ст. 993 ЦК України можемо зробити висновок, що право вимоги переходить не за правочином (як при цесії, тобто перший пункт загаданої статті не підходить до відносин, що розглядаються), а в силу прямої вказівки закону. Така пряма вказівка закону міститься у п.п. 2-4 ст. 512 ЦК України.

До відносин, що розглядаються, може бути віднесений п. 4 вказаної статті – кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок виконання обов'язку боржника третьою особою.

Таким чином, в силу ст. 512 ЦК України перехід прав кредитора до іншої особи на підставі закону відбувається, зокрема, у результаті таких обставин, як універсальне правонаступництво в правах кредитора, або рішення суду про переклад прав кредитора на іншу особу (коли можливість такого перекладу передбачена законом), або виконання зобов'язання боржника його поручителем, що не є боржником за даним зобов'язанням, або, поряд із цим, суброгація страховиків прав кредитора до боржника, відповідального за настання страхового випадку [16, с. 579].

Тому, тепер право вимоги страховика до особи, відповідальної за збитки, відшкодовані за договором страхування, являє собою не регресну вимогу, а особливий вид переходу права вимоги. Термін «суброгація» теоретиками почерпнутий із закордонного законодавства.

Хоч безпосередньо у ЦК України і не згадується поняття «суброгація», але згідно страхової термінології такий перехід права вимоги має мати спеціальну назву «суброгація».

І. Н. Трепіцин вказував на такі ознаки суброгації:

- 1) наявність третьої особи, тобто особи, яка чужа для зобов'язання й не бере у ньому участі;
- 2) платіж з боку цієї третьої особи на користь кредитора;
- 3) платіж з метою не припинити зобов'язання, а зберегти його і вступити в права кредитора;
- 4) вибуття первісного кредитора і вступ на його місце нового кредитора (третьої особи, яка здійснила платіж)
- 5) при зміні в суб'єкті на активній стороні – збереження тотожності зобов'язання [149, с. 219].

Аналіз цих особливих рис дозволяє зробити висновок про те, що під суброгацією слід розуміти передбачений законом перехід прав кредитора до третьої особи в результаті виконання зобов'язання боржника третьою особою на користь кредитора в рамках існуючих зобов'язальних правовідносин.

В результаті задоволення вимоги, тобто виконання зобов'язання, саме зобов'язання не припиняється, але третя особа замінює кредитора. Необхідно також відзначити, що хоча суброгація і є окремим інститутом, але така заміна кредитора або перехід прав та обов'язків кредитора до третьої особи відбувається за правилами встановленими для відступлення права вимоги.

Можливо тому у літературі була висловлена точка зору, що концепція ЦК України з цього питання ґрунтується на розширеному тлумаченні відступлення права вимоги (цесії) як поняття, що охоплює усі випадки заміни кредитора [165, с. 128].

Проте для такого тлумачення закон підстав не дає, оскільки з п. 1 ч. 1 ст. 512 ЦК України випливає, що відступленням права вимоги, тобто цесією, вважається лише вольова дія (правочин) кредитора, яка полягає у переданні ним своїх прав іншій особі. На користь такого висновку свідчить і саме походження терміна «цесія», пов'язаного з поняттям римського права *cessio* (передання права). Тому розширене тлумачення цесії не властиве більшості сучасних досліджень у цій сфері. Отже, слід розрізняти загальне поняття заміни кредитора у зобов'язанні та цесію як передання кредитором своїх прав іншій особі за правочином.

Хоча питання про сутність суброгації в юридичній літературі не є надто дискусійним. Загальноприйнятим вважається поняття про суброгацію як про перехід прав кредитора, що тягне зміну осіб у зобов'язанні. Тому право вимоги, що перейшло до страховика, здійснюється ним з дотриманням правил, які регулюють відносини між страхувальником (вигодонабувачем) і особою, відповідальною за збитки.

Наприклад, якщо страхувальник мав до заподіювача шкоди вимогу, засновану на нормах про делікти, страховик після набуття цієї вимоги не може посилається на правила, які стосуються договорів.

Попри все вищевикладене до поняття суброгації на доктринальному рівні немає єдиної позиції. Існує два основних підходи до роз'яснення цього поняття.

Відповідно до першого інститут суброгації відноситься до відносин майнового страхування та означає перехід до страховика, який сплатив страхове відшкодування, права вимоги, яке страховик (вигодонабувач) має до особи, відповідальної за збитки, стягнені в наслідок страхування в межах сплаченої суми.

Відповідно до другого підходу «суброгація – це перехід до особи, яка виконала зобов'язання за іншу особу (за основного боржника) – суброганту, у розмірі виконаного суброгантом права кредитора – суброганта» [83, с. 14]. Такий підхід дозволяє стверджувати, що суброгація не обмежується рамками страхових правовідносин і зустрічається також у інших правових конструкціях.

Прикладом суброгації (переходу прав кредитора за законом) також можна назвати перехід права кредитора до боржника за забезпечувальними зобов'язаннями (поручителя, заставодавця), який виконав зобов'язання за боржника [48, с. 594]. Так, стаття 556 ЦК України передбачає, що права кредитора за зобов'язанням переходять до іншої особи на підставі закону та настання вказаних в ньому обставин: внаслідок виконання зобов'язання боржника його поручителем який не є прямим боржником за цим зобов'язанням.

Неприпустимість застосування до таких правовідносин правил про договірний перехід прав обґрунтовується не лише формальною вимогою закону, але і теоретичними аргументами. Необхідність укладення третьою особою договору з кредитором про поступку вимоги до боржника ставила б третю особу в украй скрутне становище, оскільки її можливість виконати

зобов'язання за боржника і збереження тим самим своїх прав на майно боржника ставилися б в залежність від згоди кредитора укласти такий договір.

Звернемо особливу увагу до цього випадку суброгації, адже до сьогодні багато авторів продовжують говорити про виникнення права регресу у поручителя, що виконав своє зобов'язання, до боржника, за якого він поручився та врешті-решт виконав за нього зобов'язання, звісно в силу того, що сам був зобов'язаний за окремим договором поруки. На сьогодні регламентація відносин поручителя і основного боржника не передбачають виникнення у поручителя, який виконав зобов'язання, регресного права вимоги до боржника. Нова кодифікація змінила колишній порядок регулювання цих відносин, маючи на увазі зміцнити положення поручителя, для чого передбачається перехід прав кредитора до поручителя [134, с. 44].

Цю обставину автори іноді не помічають і продовжують говорити про регресну вимогу [11, с. 63; 13, с. 98; 86, с. 189; 100, с. 159].

Окрім того, перехід до третьої особи, яка задовольнила за свій рахунок вимоги кредитора (при наявності умов, передбачених п. 4 ст. 512 ЦК України) прав кредитора за зобов'язанням, також за своїм змістом є суброгаційним.

Для того щоб зупинитись на одному з цих двох підходів, необхідно виділити найбільш вагомі ознаки поняття «суброгації». В якості найбільш вагомих ознак суброгації звичайно виділяють тільки дві: «ознака роду та видову відмінність» [181, с. 50].

Якщо розглядати ознаку роду, то це найближче та найбільш широке поняття по відношенню до досліджуваного поняття. У випадку з поняттям суброгації такою ознакою роду буде те, що «суброгація відбувається на підставі платежу, який здійснюється третьою особою першому кредитору» [102].

Тобто суброгація це випадок заміни кредитора в цивільних правовідносинах в силу закону, яка відбувається на підставі платежу, сплаченого третьою особою первісному кредиторові [181, с. 50].

Іншим випадком переходу прав кредитора іншій особі шляхом суброгації є правило, викладене у ч. 3 ст. 528 ЦК України.

Відповідно до ч. 3 ст. 528 ЦК України, інша особа може задовольнити вимогу кредитора без згоди боржника у разі небезпеки втратити право на майно боржника (право оренди, право застави тощо) внаслідок звернення стягнення кредитором на це майно.

Таке виконання вимоги кредитора до боржника має наслідком перехід прав кредитора до цієї особи.

Таким чином, у законі передбачаються випадки, коли надання виконання за боржника третьою особою не припиняє зобов'язання, але тягне за собою заміну активного суб'єкта зобов'язання – первісний кредитор вибуває із зобов'язання, а на його місце вступає третя особа, що виконала зобов'язання. У цьому випадку говорять про самостійну підставу переходу прав до третіх осіб – суброгацію.

Тому можуть бути виведені наступні види суброгації:

- суброгація прав кредитора до третьої особи за ч. 3 ст. 528 ЦК України;
- суброгація прав кредитора до поручителя;
- суброгація прав кредитора до страховика.

Таким чином, суброгація є одним з випадків недоговірної заміни кредитора у зобов'язанні. Її визначенні може виглядати наступним чином: *суброгація – це передбачений законом перехід прав кредитора до третьої особи (суброганта), в результаті виконання зобов'язання боржника третьою особою на користь кредитора (суброгата) в рамках існуючих зобов'язальних правовідносин внаслідок.*

Суброгація забезпечує захист прав третьої особи (суброгата) на майно боржника (право оренди, поруки та ін.), а також компенсацію, у тому числі гарантію відшкодування за рахунок боржника сплаченого третьою особою.

2.2. Співвідношення суброгації із суміжними категоріями

Той факт, що суброгація є різновидом переходу прав кредитора у цивільному праві, не має приводити до змішування понять «суброгації» і «цесії», хоч остання також є інститутом переходу прав кредитора.

Суброгація дійсно збігається багато в чому з цесією, оскільки при цьому, як підкреслював Р. Саватьє, зберігаються той же боржник, ті ж забезпечення, той же характер зобов'язань, ті ж відсотки [133, с. 382].

Практично всі наведені думки сучасників ґрунтуються на дослідженні цього питання І.Н. Трепіциним на початку 20 століття. Так, він вважав, що суброгація лише схожа із цесією, але має істотні від неї відмінності.

По-перше, цесія має своєю підставою тільки договір, а суброгація встановлюється, крім того, і законом. Отже, цесія відбувається завжди за згодою кредитора, а суброгація може відбуватися й всупереч волі кредитора. По-друге, цесіонарій має тільки позов, що перейшов до нього від цедента, а при суброгації - третя особа, одержуючи позов кредитора, зберігає свої власні позови: з договору доручення або з *negotiorum gestio*. По-третє, формальна сторона цесії та суброгації різна. Між іншим, при суброгації немає необхідності повідомляти боржника про вступ у права кредитора, цесія без такого повідомлення не має сили проти третьої особи. По-четверте, цесія вміщає в себе й зобов'язання гарантії (принаймні за існування зобов'язання), при суброгації ж обов'язку гарантії нема, та вона й неможлива за самою суттю справи: третя особа робить сплату замість боржника; тим самим визнає наявність боргу, і, отже, вона суперечила б сама собі вимогою гарантії; тут можливо тільки витребування сплаченого без підстави, об'єкт цих вимог різний. По-п'яте, при цесії новий кредитор може вимагати у свою користь виконання зобов'язання цілком, навіть якщо набув його за зниженою ціною, при суброгації новий кредитор має право тільки на те, що сам сплатив, так що в іншій сумі первісний кредитор свої права зберігає. При цьому треба відзначити,

що закон у таких випадках не ставить третю особу нарівні з первісним кредитором у відносинах до боржника, а дає кредиторіві з його частиною вимоги перевагу перед третьою особою: спочатку та на першому місці підлягає задоволенню часткова вимога первісного кредитора, а потім уже слідує задоволення третьою особою за суброгацією [149, с. 227].

Звичайно, що сучасні цивілісти вдосконалили ці позиції, адже не всі є беззастережними з позиції сучасного законодавства.

Суброгація є самостійною підставою переходу прав кредитора до третіх осіб у силу закону, що відрізняється від уступки права вимоги (цесії) і від регресу. Обсяг прав, який переходить до суброганта залежить від обсягу, в якому було виконане зобов'язання боржника перед кредитором [78, с. 132].

До загальних ознак цих понять варто віднести наступні: цесія та суброгація є переходом прав кредитора (цедента, суброганта) до третьої особи (цесіонарія, суброгата); як при цесії, так і при суброгації третя особа здобуває права кредитора в повному обсязі, з усіма забезпеченнями.

У спеціальних дослідженнях також указують і на інші загальні риси [54, с. 17-21; 76].

Але існує також багато відмінних рис, їх підкреслювали ще «дореволюційні цивілісти». Так, В.І. Синайський вказував, що: «1) При цессии цессионарий имеет самостоятельное право требования, хотя в том же самом обязательстве, которое существовало между цедентом и должником и теперь продолжает существовать между цессионарием и должником. Напротив, при суброгации третье лицо становится на место верителя и вступает в его права. 2) Такое вступление в права верителя возможно не только по договору, как при цессии, но и по закону. 3) Нет надобности в уведомлении должника» [140, с. 76].

Е. Годеме прийшов до висновку, що при всій подібності цесії та суброгації є підстави для того, щоб відокремити одне від іншого. Він підкреслював розходження в рішенні питання про форму - не потрібні

формальності, передбачені для переходу прав. Зміст останнього розходження ілюструється ним на такому прикладі: коли право вимоги на суму 10000 франків було відступлено за 5000, цесіонарій стає кредитором боржника на суму 10000 франків. Інакше відбувається у випадку суброгації. Ціль суброгації в тому, щоб просто гарантувати захист інтересів особи, що здійснила платіж... Отже, він вступає в права кредитора тільки в тій сумі, у якій здійснив платіж [23, с. 481].

Розходження ж між цими поняттями проявляється у підставі їхнього виникнення. Підставою цесії є правочин. Підставою суброгації є закон і настання зазначених у ньому обставин [24, с. 287].

Крім того, відмітною рисою суброгації є характер інтересів особи, що вступає в зобов'язання: при цесії цесіонарій прагне набути право, що належить cedentu, а при суброгації - вивести боржників із зобов'язання, при цьому набуття права являє собою спосіб, до якого вдався його набувач. Норми про перехід прав кредитора застосовуються в цьому випадку в порядку аналогії закону, за умови, якщо інше не передбачено в положеннях, присвячених самої суброгації. Мова йде про перехід всієї повноти прав, крім випадків, коли інше не передбачено в зазначених нормах.

Суброгація не є різновидом поступки вимоги, оскільки здійснюється тільки в інтересах третьої особи (нового кредитора) і припускає лише дотримання майнових інтересів первинного кредитора, які впливають із зобов'язання боржника. Крім того, суброгація не вимагає волевиявлення первинного кредитора і відбувається внаслідок платежу третьої особи (нового кредитора), з метою вступити в права первинного кредитора [148, с. 11].

До того ж, одна з основних відмінностей суброгації від цесії полягає в тому, що при суброгації третя особа виконує зобов'язання (найчастіше у формі платежу), у силу чого займає місце первісного кредитора; при цесії ж зміна кредиторів відбувається без виконання зобов'язання. Таким чином, при

суброгації відбуваються дві дії: платіж кредиторів і передача прав кредитора особі, що зробила платіж; при цесії ж має місце лише друга дія [24, с. 287].

Тому, підставою суброгації є виконання третьою особою зобов'язання боржника, а при цесії такого не відбувається.

Виконання зобов'язання боржника може бути зроблено третьою особою або в силу його обов'язку, або в силу його права. У юридичній літературі, як правило, вступ у права кредитора пояснюється юридичною фікцією, у силу якої передбачається продовження існування погашеного виконанням зобов'язання.

Перехід прав кредитора в цьому випадку з теоретичної точки зору є відомою юридичною аномалією. Згідно ст. 599 ЦК України належне виконання припиняє зобов'язання. Зобов'язання, належно припинене, не може більше служити джерелом прав вимоги по ньому. Якщо обов'язок припинився, припинилося і право вимоги, що кореспондує йому. Що ж у такому разі переходить від кредитора, що отримав належне задоволення, до третьої особи?

Штучний юридичний прийом, що не визнає для цих випадків припинення зобов'язання може бути пояснений наступним.

При суброгації виконання зобов'язання боржника третьою особою не слід дорівнювати до належного виконання зобов'язання боржником. Виконання третьою особою в цьому випадку не буде правоприпинюючим юридичним фактом, що тягне припинення зобов'язання, а є правозмінюючим юридичним фактом, що тягне зміну суб'єктного складу зобов'язання [76].

А.В. Терехов відмічав наступні основні відмінності суброгації. Суброгація здійснюється тільки в інтересах третьої особи (нового кредитора), і припускає лише дотримання майнових інтересів первинного кредитора, а саме задоволення вимог кредитора за зобов'язанням боржника. Не вимагаючи волевиявлення первинного кредитора, суброгація відбувається внаслідок платежу третьою особою (нового кредитора), з метою вступити в права первинного кредитора. На відміну від суброгації угода поступки вимоги, припускаючи обопільне волевиявлення первинного і подальшого кредиторів,

відбиває їх загальний інтерес на передачу права вимоги як майновій цінності [148, с. 15].

Дослідження суброгації в розумінні сучасного цивільного права дозволяє виділити такі відмінності суброгації від договірної відступлення права вимоги.

По-перше, суброгація здійснюється незалежно від волі первісного кредитора. Цесія ж, навпаки, передбачає необхідність волевиявлення первісного кредитора на уступку належної йому вимоги.

По-друге, при суброгації третя особа здобуває право вимоги лише в тому обсязі, в якому вона виконала зобов'язання перед первісним кредитором. Якщо ж третя особа виконала зобов'язання лише частково, то в невиконаній частині первісний кредитор зберігає свою вимогу.

Щодо цесії слід зазначити, що цесіонарій набуває вимогу, як правило, у повному обсязі; при цесії не має значення ціна, за яку була придбана вимога, а при суброгації, як вказував І.Н. Трєпїцин, новий кредитор має право тільки на те, що сам сплатив [149, с. 226].

Слід додати, що при суброгації перехід прав кредитора до третьої особи, яка виконала зобов'язання за боржника, спрямований на дотримання балансу інтересів – відсутність такого переходу прав призвела б до безпідставного збагачення боржника.

По-третє, при суброгації первісний кредитор не відповідає за дійсність вимоги, що перейшла до третьої особи. У випадку договірної уступки вимоги цедент несе відповідальність за недійсність переданого цесіонарію права вимоги.

По-четверте, ЦК України як загальне правило закріплює можливість відступлення вимоги, у той же час суброгація, як виняток із загального правила про припинення зобов'язання належним виконанням, допускається лише у виняткових випадках, передбачених законом.

По-п'яте, концептуальне розходження в характеристиці цесії та суброгації, як справедливо зазначає М. І. Брагінський, пов'язане з характером інтересів особи, що вступає в зобов'язання: при цесії цесіонарій прагне придбати вимогу, що належить cedentu, а при суброгації – вивести боржника з зобов'язальних правовідносин з первісним кредитором [17, с. 150].

Робимо висновок, що використання механізму правонаступництва в цілях захисту інтересів третьої особи (суброгата) обумовлює специфіку суброгації як випадку сингулярного правонаступництва. Але суброгація є самостійним випадком сингулярного правонаступництва і не є різновидом поступки вимоги.

Відзначимо також, що, на нашу думку, є невірним застосування в літературі для позначення випадків суброгації, наприклад, в силу ч. 3 ст. 528, ст. 556, 993 ЦК України терміну «поступка вимоги, що здійснюється в силу закону» [36, с. 368]. Оскільки у ст. 512 ЦК України під відступленням права вимоги розуміється передання права за правочином, тобто потрібна наявність вольового моменту, а перехід вимоги на підставі закону відбувається через вказані в ньому обставини.

Не є вірним, з вищепроведеного аналізу, і наступні твердження: «суброгация представляет собой частный случай уступки права требования (цессии), где в качестве сторон выступают субъекты страховых правоотношений» [3].

Необхідно також звернути увагу на співвідношення суброгації та *новації*. Відмінність цих двох інститутів є найбільш очевидною. Новація в юридичній літературі розглядається як оновлення зобов'язання шляхом заміни одного зобов'язання іншим [168, с. 112]. Крім того новація є однією з підстав припинення зобов'язання – це прямо закріплено у ч. 2 ст. 604 ЦК України.

Новація за своєю природою є угодою, в якій сторони домовляються про заміну одного зобов'язання, яке їх зв'язує, новим зобов'язанням. Необхідно також зазначити, що зобов'язання, яке зазнало новації, виникає між особами, як і у первісному зобов'язанні. У результаті новації старе (первісне) зобов'язання

«вмирає», а на його базі виникає нове зобов'язання, причому з таким самим суб'єктним складом [27, с. 36; 169, с. 566].

Ознаки новації впливають здебільшого зі ст. 604 ЦК України: 1) це спосіб припинення зобов'язання; 2) вона можлива лише між тими самими сторонами (сторонами попереднього зобов'язання); 3) є двостороннім правочином (договором); 4) нове зобов'язання пов'язане з попереднім; 5) спрямована саме на заміну первісного зобов'язання новим, а не на зміну [137, с. 6; 138, с. 29-32].

Наявні три істотні відмінності новації від інституту переходу прав кредитора: по-перше, новація характеризується заміною одного зобов'язання іншим, тобто новація є способом припинення зобов'язання, а суброгація – способом переходу прав кредитора; по-друге, суб'єктний склад суб'єктний склад зобов'язання, яке зазнало новації, збігається із суб'єктним складом первісного зобов'язання, по-третє, підставою новації є правочин, а суброгації – закон.

Необхідно також розглянути відмінність правової конструкції суброгації від *переадресування виконання*.

Переадресування виконання – це визначення кредитором третьої особи, якій боржник зобов'язаний передати виконання (за загальним правилом, боржник у цьому випадку не може відмовитися від виконання; якщо ж таке переадресування виконання спричинить додаткові витрати для боржника, то вони погашаються за рахунок кредитора). ЦК України, не містить самостійного регулювання переадресування виконання, однак аналіз загальних положень про зобов'язання дозволяє зробити висновок про наявність у боржника відповідного обов'язку виконати зобов'язання особі, зазначеній кредитором особі буде визнано належним виконанням. Право вибору адресата виконання може з'явитися в боржника лише в тому випадку, якщо на це було спрямоване волевиявлення кредитора.

Прикладом переадресування виконання зобов'язання може служити договір позики в якому кредитор вказує боржнику на третю особу, якій боржник зобов'язаний повернути суму позики. Як правило, таке переадресування застосовується у випадках, коли кредитор за договором позики одночасно є боржником перед третьою особою, якій позичальник зобов'язаний передати виконання за договором позики. Таким чином, передача позичальником суми позики третій особі одночасно припиняє два зобов'язання: позичальника і позикодавця перед третьою особою.

Особливо слід відзначити, що при переадресуванні виконання зобов'язання зберігається первісний суб'єктний склад зобов'язання. Особа, якій було переадресоване виконання, не має у своєму розпорядженні цивільно-правових засобів захисту проти несумлінного боржника. Ця обставина пояснюється тим, що активним суб'єктом зобов'язання залишається первісний кредитор, і саме він має право вимагати від боржника належного виконання зобов'язання. У цьому, власне, й полягає відмінність переадресування виконання від суброгації: при переадресуванні активним суб'єктом залишається кредитор, а при суброгації первісний кредитор усувається новим кредитором, який у повному обсязі заміняє первісного кредитора в зобов'язанні.

Більш очевидним вбачаються відмінності суброгації та інституту *договорів на користь третьої особи*. Схожі на перший погляд правові конструкції істотно відрізняються одна від одної.

Договором на користь третьої особи визнається договір, у якому боржник зобов'язаний виконати свій обов'язок на користь третьої особи, яка встановлена у договорі. Так, можемо говорити про укладення договору на користь третьої особи, коли орендар укладає договір страхування орендодавця. Сторонами договору страхування майна виступають орендар і страховик. Водночас право вимоги виплати страхового відшкодування при настанні страхового випадку належить орендодавцю – третій особі, на користь якої був

укладений договір страхування. Страхувальник одержує право вимоги страхового відшкодування лише у випадку, коли вигодонабувач відмовиться від зазначеного права вимоги, за умови, що це не суперечить закону та договору.

При більш детальному аналізі інституту договорів на користь третьої особи стає очевидним, що у таких договорах і натяку немає на перехід права до третьої особи, а тим паче на суброгацію. Тут, так само як і при переадресуванні виконання, суб'єктний склад зобов'язання залишається незмінним. Кредитор, який є активним суб'єктом зобов'язання, у договорі вказує вигодонабувача (бенефіціара). Якщо вигодонабувач відмовився від свого права, наданого йому за договором, кредитор, який уклав договір, може скористатися цим правом, якщо це не суперечить закону і договору.

З огляду на те, що суброгація відбувається в межах існуючого зобов'язання, відмінність договорів на користь третьої особи полягає у тому, що в таких договорах права між кредитором і вигодонабувачем розподіляються (а не переходять) на стадії формування договірної зобов'язання, а головне – вигодонабувач не витісняє кредитора із зобов'язання.

2.3. Співвідношення понять «суброгація» та «регрес» у страхових правовідносинах

У науковій літературі йде дискусія щодо природи схожих правових інститутів, а саме: *регресу* та *суброгації*.

При цьому ці поняття часто змішуються, а їхній зміст розмивається. Задачею цієї частини дослідження є відповідь на питання, що означають два цих терміни, і яку роль у страхуванні вони грають.

Необхідно помітити, що багато авторів уживають термін «регрес», описуючи модель суброгації [53, с. 87-94; 155, с. 109-115; 178, с. 11], і навпаки.

Багато фахівців у страхуванні право вимоги страховика до особи, відповідальної за заподіяння збитків страхувальникові або вигодонабувачу,

називають регресом. Та й у судовій практиці є приклади, коли суди розглядають таке право як регресне, у зв'язку із чим виносяться помилкові судові рішення, які будуть проаналізовані нижче.

У ЦК 1963 року містилося положення про право вимоги страховика до особи, відповідальної за збитки, відшкодовані за договором страхування. Дане право вимоги не розглядалося як суброгація, а виділялося в якості регресної вимоги, що виникала як похідна від основного зобов'язання.

Ця норма була рецепійована з ЦК УРСР 1922 року (ст. 395), в якому існувала аналогічна норма. Тобто, якщо страховий випадок наступив з вини третьої особи, то страховик, виплативши страхове відшкодування страхувальнику за заподіяні збитки, має право звернутися до цієї (третьої) особи з регресом, з вимогою повернути збитки, яких зазнав страховик.

Тому у літературі робився висновок про те, що страховикові належить право регресу до особи, відповідальної за заподіяні збитки [105, с.12; 139, с. 548]. І.Б. Новицький перехід відповідного права вимоги до боржників до Держстраху називав прикладом справжньої регресної вимоги [94, с. 19].

Деякі вчені називали суброгацію видом регресу. Наприклад, вважалось, що право страховика на відшкодування за страхову виплату ґрунтується на загальному положенні цивільного законодавства про те, що особа, що відшкодувала заподіяну іншою особою шкоду, має право зворотної вимоги (регресу) до цієї особи. Така вимога є суброгацією, тобто особливим видом регресної вимоги [21, с. 31].

Р. Саватьє суброгацію визначав як вступ у права кредитора, а підставою регресної вимоги називав, по-перше, ведення чужої справи без доручення, оскільки співборжник, який сплатив, ведучи належним чином справи інших співборжників, звільняє їх від відповідальності відносно кредитора; по-друге, підставою регресної вимоги є вступ у права кредитора (суброгація), така особа автоматично вступає в права кредитора у відношенні інших спів боржників [133, с. 412]. Тобто автор виділяє вид регресу, заснований на суброгації.

На сьогодні ситуація корінним чином змінилась. Більш прийнятною є позиція заснована на існуванні інституту суброгації, що має істотні відмінності від регресу [17, с. 152; 83, с. 14-24; 90, с. 129].

Більшість фахівців проводять чітку грань між регресом і суброгацією, підкреслюючи, що при суброгації страховик здобуває похідні права, а регрес являє собою самостійну вимогу.

Так, вважається, що говорити про подібність регресу й суброгації не можна, оскільки при суброгації страховик здобуває похідні права, а регрес являє собою самостійну вимогу [34, с. 526]. При регресі відбувається не зміна особи у вже існуючому зобов'язанні, а виникає нове зобов'язання й регресна вимога здійснюється за іншими правилами, ніж вимога за первісним зобов'язанням [62, с. 740-741; 69, с. 664; 158, с. 220].

Таким чином, головна відмінність регресу від суброгації в тому, що регрес породжує право, а суброгація – це перехід прав, які вже виникли.

Суброгація – це перехід прав до третьої особи на основі закону. Регрес – це право, що виникає у особи внаслідок платежу. При суброгації до страховика переходить право, що вже виникло (з моменту заподіяння шкоди) у страхувальника. Право регресу – це право зворотної вимоги, що виникає у страховика (регресанта) до винної особи (регресату) на тій основі, що страховик попередньо провів виконання за страховим зобов'язанням, виплативши страхове відшкодування страхувальникові, тобто право регресу виникає з моменту сплати за третю особу [172, с. 540].

«Перехід» наявного права (суброгація) і виникнення нового права (регрес) не можна змішувати. Незважаючи на те, що сам термін «суброгація» у національному законодавстві практично не використовується.

Таким чином, суброгація є переходом прав кредитора до іншої особи на підставі закону. У цьому й проявляється її істотна відмінність від регресу. При регресі одне зобов'язання замінюється іншим; у суброгації ж зобов'язання залишається незмінним, змінюється тільки кредитор. Тому право вимоги, що

перейшло в порядку суброгації, здійснюється з дотриманням тих же самих правил, що й право вимоги первісного кредитора в цьому зобов'язанні.

Так, страховик одержує не право на відшкодування своїх збитків, а право вимоги, що страхувальник (вигодонабувач) має до особи, відповідальної за збитки, які відшкодовані в результаті страхування. Отже, страховик одержує право на заміщення (заміну) страхувальника (вигодонабувача) у його вимогах до третьої особи (фактичного заподіювача шкоди), що характеризує суброгацію як вид зміни осіб у зобов'язанні за допомогою переходу прав кредитора до іншої особи на підставі закону.

Крім того, право на суброгацію надано особливою нормою закону, і при цьому не потрібно якого-небудь спеціального (окремого) оформлення передачі цього права страхувальником (вигодонабувачем) страховикові (наприклад, передатного напису).

У літературі переважає думка про те, що регресне зобов'язання, як правило, виникає за наявності провини зобов'язаної особи і відсутності провини з боку кредитора [143, с. 471]. Очевидно, що при суброгації третя особа здобуває права кредитора в результаті власних правомірних дій, незалежно від наявності провини в діях боржника.

Ще одна відмінність суб'єктивного характеру полягає в тому, що регредієнт, як правило, зобов'язаний виконати зобов'язання за боржника за своєю волею, у кредитора відсутні правові можливості примусу суброганта до виконання зобов'язання боржника.

Крім того, зміна кредитора в зобов'язанні в порядку суброгації відбувається в момент виплати страхового відшкодування, а при регресних правовідносинах у цей момент виникає тільки право регресної вимоги, а саме зобов'язання ще не виникає. Регредієнт може і не скористатися своїм правом, а тому регресне зобов'язання може не виникнути.

До того ж, страховик звільняється від виплати страхового відшкодування (повністю або у відповідній частині) у двох випадках: при відмові

страхувальника (вигодонабувача) від своїх прав вимоги до особи, відповідальної за збитки, або якщо здійснення цього права виявиться неможливим за його провиною. При настанні таких обставин страховик здобуває право на повернення зайво виплаченої суми відшкодування. При регресі даних виключень законодавцем не передбачено.

Формальна відмінність полягає також і тому, що в законодавстві передбачені різні моменти початку плин timer строку позовної давності для цих двох різних вимог. Відповідно до п. 6 ст. 261 ЦК України, за регресними зобов'язаннями перебіг позовної давності починається з моменту виконання основного зобов'язання, тобто з моменту, коли право регресної вимоги виникає. А от зміна осіб у зобов'язанні не тягне зміни строку позовної давності. Тобто страховик повинен обчислювати цей строк не з моменту виплати страхового відшкодування, а з моменту, коли особа, чиє право порушене, довідалася або повинна була довідатися про порушення свого права. Це день, коли страхувальник довідався про страховий випадок, у настанні якого є відповідальна особа. Така позиція навряд чи несправедлива стосовно страховиків, оскільки вони самі довідаються про те, що трапилося, досить швидко. Виконання обов'язку інформування про страховий випадок страховиками відслідковується досить чітко [174, с. 65].

Більше того, відповідно до ст. 991 ЦК України страховик має право відмовитися від здійснення страхової виплати у разі несвоєчасного повідомлення страхувальником без поважних на те причин про настання страхового випадку.

На відміну від суброгації, при якій правовідносини зберігаються в трохи зміненому виді, регрес являє собою інші, нові правовідносини. Це може мати велике значення, наприклад, для вирахування строків позовної давності.

Так, у справі, що виникла з недотримання збереження глинозему при перевезенні з Маріуполя (Україна) у порт Кастеллон (Іспанія) були встановлені такі факти. 9 червня 2006 року був закінчений сюрвейерський огляд вантажу в

порту прибуття, страховик покрити збитки вантажовласника в розмірі близько 90 000 доларів США страховою виплатою в сумі близько 80 000 доларів США, причому відповідний платіж був відправлений 22 січня 2007 року. Суброгаційна форма була підписана тільки 15 травня 2007 року.

Таким чином, у страховика залишалося зовсім мало часу для заяви вимоги перевізникові в порядку суброгації. Страховик 30 травня 2007 року почав консультування з юридичною фірмою з питання відшкодування сплаченої страхової суми за рахунок перевізника, винного в ушкодженні вантажу. Йому було рекомендовано піти шляхом заяви регресної вимоги, строк позовної давності за якою починає обчислюватися з моменту відправлення страхової суми, тобто з 22 січня 2007 року, що значно продовжує час, необхідний для заяви вимог [89, с. 12].

Однак така порада юридичної фірми не є вірною, оскільки, як вбачається з викладених обставин справи, у страховика не має права регресу, а є тільки право суброгації за ст. 993 ЦК України. Не можна звертатися до правил про регрес для продовження строку позовної давності.

Ці помилки зумовлені нерозумінням специфіки застосування регресу та суброгації у страхуванні. Навіть у спеціальних сучасних дослідженнях теоретиків зустрічаються прикрі помилки. Наприклад, у статті присвяченій переходу права вимоги до страхової компанії йдеться про регрес страховика до страхувальника, але обґрунтовуються деякі тези посиланням на ст. 27 Закону України «Про страхування» та ст. 993 ЦК України [19, с. 11], які передбачають суброгацію, а не регрес.

Правовою підставою застосування суброгації у страхових відносинах є ст. 993 ЦК України і ст. 27 Закону України «Про страхування». Частина 1 ст. 1191 ЦК України визначає право зворотної вимоги (регресу), а право на подання регресного позову передбачено ст. 38 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників

наземних транспортних засобів», при цьому, варто враховувати, що в інших випадках у страхових правовідносинах регрес не застосовується.

Метою і суброгації, і регресу є відновлення економічної сфери страховика – відшкодування зроблених ним страхових виплат по страхових випадках, відповідальність за настання яких лежить на якій-небудь особі (заподіювачеві шкоди). І якщо з юридичної точки зору суброгація та регрес – зовсім різні поняття, то з погляду бухгалтерського обліку визнання в обліку доходів і витрат за цими операціями виглядає аналогічно [18].

З вищесказаного можна зробити наступні висновки про співвідношення регресу та суброгації. Вони є схожими у тому, що обидва ці правові інститути являють собою різновид права зворотної вимоги. Регрес і суброгація схожі в тому, що і у випадку регресу, і у випадку суброгації вже виплачені кошти повинні бути повернуті особі, яка їх виплатила. Крім того, підставою їх є вказівка норми закону.

Разом із тим суброгація і регрес мають істотні відмінності.

По-перше, регрес виникає як нове зобов'язання, то для суброгації використана форма передачі права вимоги, що існувала у кредитора за основним зобов'язанням (сингулярне правонаступництво).

При суброгації нове зобов'язання не виникає – просто у вже діючому зобов'язанні відбувається заміна кредитора. Наприклад, страхувальник передає страховикові своє право вимоги до тієї особи, яка є його боржником у тому або іншому зобов'язанні. У результаті страховик заміщає собою страхувальника як кредитора в іншому зобов'язанні.

У цьому зв'язку при суброгації зберігають значення заперечення боржника до первісного кредитора. При регресі заперечення боржника значення не мають [144, с. 145].

Реалізація суброгаційної вимоги забезпечується покладанням на страхувальника обов'язку з передачі страховикові всіх необхідних для цього документів, доказів і відомостей, а саме його здійснення можливе страховиком

з дотриманням правил, що регулюють відносини між страхувальником і особою, відповідальною за збитки, що говорить про те, що якого-небудь нового зобов'язання не виникає на відміну від регресу.

При суброгації мова йде про перехід права вимоги, а для того, щоб воно могло перейти, це право повинне існувати.

З цього приводу вчені, що досліджували інститут суброгації, вказують на наступну невідповідність: суброгація в наявності, коли страховик зробив страхову виплату з метою компенсації заподіяних збитків. А якщо немає збитків, які лежать у основі зобов'язання, то чому продовжує існувати саме зобов'язання? Як тільки вже немає предмета зобов'язання – відшкодування збитків, немає негативного матеріального результату, не може існувати й саме зобов'язання. В цьому випадку законодавець із метою забезпечення одного з фундаментальних у сфері цивільного права принципу відповідальності за заподіяння шкоди і неприпустимості безкарності за зроблене правопорушення штучно зберігає зобов'язання, що фактично припинило дію, для того, щоб правами кредитора за ним міг скористатися страховик [45, с. 67].

Тобто пропонується вступ у права кредитора вважати юридичною фікцією, у силу якої передбачається продовження існування погашеного виконанням зобов'язання.

З іншого боку цю ситуацію можна пояснити наступним чином. При суброгації виконання зобов'язання боржника третьою особою не слід дорівнювати до належного виконання зобов'язання боржником. Виконання третьої особи в цьому випадку не буде юридичним фактом, що тягне припинення зобов'язання, а є правозмінюючим юридичним фактом, що тягне зміну суб'єктного складу зобов'язання.

По-друге, ці інститути мають різний режим правового регулювання. Так, регрес підпорядковується загальним нормам цивільного права, а при суброгації право вимоги, що перейшло до страховика, здійснюється ним з дотриманням

правил, що регулюють відносини між страхувальником і особою, відповідальною за заподіяння шкоди.

При суброгації до зобов'язання застосовуються правила, що регулюють відносини між старим кредитором (суброгантом) і боржником. До регресного зобов'язання за загальним правилом застосовуються загальні правила виконання зобов'язань. Тим часом законодавець може передбачити застосування до регресного зобов'язання спеціальних вимог [82, с. 13].

По-третє, регрес і суброгація мають різні строки позовної давності. Право регресу виникає з моменту виконання третьою особою основного зобов'язання та становить три роки, а при суброгації позовна давність визначається за загальними правилами із урахуванням характеру основного зобов'язання. Тобто строк позовної давності при суброгації може бути загальним, скороченим, необмеженим.

При цьому треба враховувати, що зміна кредитора в зобов'язанні в порядку суброгації відбувається в момент виплати страхового відшкодування. Але самі правовідносини між страхувальником і фактичним заподіювачем шкоди – особою, відповідальною за збитки, заподіяні страхувальникові, виникає в момент заподіяння шкоди – події, що одночасно є й страховою подією.

Таким чином, строк позовної давності за суброгаційними вимогами повинен обчислюватися не з моменту виплати страхового відшкодування, а з моменту страхового випадку [41, с. 103].

По-четверте, регрес у страхуванні виникає відносно вузького кола осіб, у той час як суброгація застосовна відносно будь-якої особи, відповідальної за настання страхового випадку.

По-п'яте, закон покладає на кредитора, що передає право вимоги в порядку суброгації, додаткові обов'язки – передати страховикові всі документи та повідомити йому всі відомості, необхідні для здійснення страховиком права вимоги, яке перейшло до нього [136, с. 12].

По-шосте, страховик звільняється від виплати страхового відшкодування (повністю або у відповідній частині) у двох випадках: при відмові страхувальника (вигодонабувача) від своїх прав вимоги до особи, відповідальної за збитки, або якщо здійснення цього права виявиться неможливим за його провиною. При настанні таких обставин страховик здобуває право на повернення зайво виплаченої суми відшкодування. При регресі даних виключень законодавцем не передбачено.

Виходячи з вищевикладеного, можна зробити висновок про те, що суброгація є заміною особи в зобов'язанні, однак є істотна відмінність суброгації від зміни особи в зобов'язанні за правочином. Зміна осіб у зобов'язанні припускає заміну однієї особи на іншу, а отже, у заміненій особи не залишається прав стосовно заподіювача шкоди. При суброгації в низці випадків неможливо позбавити страхувальника всіх прав стосовно заподіювача шкоди та повністю замінити в деліктному зобов'язанні. Такі випадки виникають, наприклад, при наявності в договорі франшизи (розміру власної участі страхувальника в збитках), при неповному майновому страхуванні, а також у випадку, якщо обсяг страхових ризиків менше обсягу виникаючих із зобов'язань відшкодування шкоди (застрахований автомобіль, але, крім майнової шкоди, є ще й шкода здоров'ю, яка не застрахована). У цих випадках страхова компанія як би вступає в деліктне зобов'язання як другий кредитор, а не заміняє первісного кредитора в повному обсязі.

У випадку регресу передається не деліктне зобов'язання в повному обсязі, а лише частина його, пов'язана з виплатою страхового відшкодування. І страховик замінює кредитора тільки в частині зробленої виплати й відновлених прав кредитора. І в цьому випадку нового зобов'язання не виникає, а також не виникає нового права, воно переходить до іншої особи (страховикові), як це зазначено в ст. 993 ЦК України.

Таким чином, аналіз наведених аргументів указує на те, що регрес і суброгація є різними інститутами права, при цьому суброгація є окремим випадком зміни особи в зобов'язанні.

При цьому в порівнянні з регресом, суброгація є оптимальнішим способом захисту майнових інтересів особи, яка задовольнила вимоги кредитора за рахунок боржника. Перевага суброгації як способу регулювання відносин сторін обумовлено тією обставиною, що перехід до третьої особи прав кредитора зберігає зобов'язання боржника і в той же час дозволяє третій особі не лише компенсувати, але і гарантувати відшкодування сплаченого за рахунок боржника [148, с. 11].

Право вимоги страховика до винної особи за ЦК УРСР 1963 року докорінно відрізняється від аналогічного йому права за ЦК України за юридичною конструкцією норм про вимоги страховика до особи, відповідальної за збитки, оскільки раніше законодавець розглядав такі вимоги в якості регресних, що виникають як похідні від основного зобов'язання. Його виконання породжувало нове зобов'язання – регресне – з іншим колом учасників. За ЦК України після виплати страхового відшкодування регресне зобов'язання не виникає, але продовжує існувати основне зобов'язання між страхувальником або вигодонабувачем, з одного боку, і особою, відповідальною за збитки, – з іншого. Відбувається зміна осіб у зобов'язанні шляхом переходу прав кредитора до іншої особи на підставі закону: страховик замінює собою страхувальника в його вимозі до особи, відповідальної за збитки [69, с. 556].

Вище вже згадувалось, що законодавець не визначив юридичну природу зворотних вимог страховика у випадку застосування ст. 993 ЦК України. В ній йдеться про те, що до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних витрат **переходить право вимоги**, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки.

Деякі автори доводячи, що право зворотної вимоги у цьому випадку тяжіє до регресу, посилаються на ст. 27 Закону України «Про страхування», в якій закріплено, що до страховика, за договором майнового страхування у межах фактичних витрат переходить право вимоги, яке страховик або інша особа, що отримала страхове відшкодування, має, до особи відповідальної за причинений платіж.

Право зворотної вимоги (регресу) визначене також у ст. 1191 ЦК України, відповідно до якої особа, що відшкодувала шкоду, нанесену іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винуватої особи у розмірі сплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлено законом

Виходячи з вищевикладеного ці автори вважають, що частина поверненої страховику суми страхового відшкодування винуватою особою, в тому числі в окремих випадках страховиком, є реалізацією права регресу [50].

Порівняємо також зміст ст. 27 Закону України «Про страхування» та ст. 1191 ЦК України, на які посилаються автори. Отже, в ст. 27 зазначеного закону говориться про те, що до боржника «переходить право вимоги», у той час, як ст. 1191 ЦК України зовсім не згадує про який би то не було перехід прав, вона говорить, що особа має право на зворотну вимогу. Зазначимо, що перехід права вимоги, як раз є властивістю суброгації, у той час як при праві регресу до особи нічого не переходить. В наслідок виконання у неї з'являється право зворотної вимоги, тобто регресу, що є самостійним зобов'язанням, яке з'являється услід за правом. А ось у випадку із суброгацією про якусь самостійність говорити не доводиться, адже вона є продовженням вже існуючого зобов'язання.

Також необхідно розглянути поняття страхового відшкодування, до якого апелює ст. 27 Закону України «Про страхування» і поняття відшкодування шкоди до якого апелює ст. 1191 ЦК України.

Отже, відповідно до ст. 9 Закону України «Про страхування» страхове відшкодування – це страхова виплата, здійснювана страховиком у межах

страхової суми за договором майнового страхування та страхування відповідальності при настанні страхового випадку.

Однак страховий випадок може настати і без вини третьої особи. І тут постає питання до кого ж будуть позиватися вимоги страховика? За настання страхового випадку обов'язковим є як раз платіж страховика, а вимога до третьої особи, яка спричинила шкоду, вбачається як факультативне явище.

Що ж стосується ст. 1191 ЦК України, то в ній говориться лише про спричинення шкоди особою у випадках передбачених законом. Тобто всією гл. 82 ЦК України, яка і присвячена відшкодуванню шкоди. Ще однією особливістю даної категорії є те, що при спричиненні шкоди, за якою повинно послідувати відшкодування, завжди є винна особа, до якої можна звернутись за ним. Цього ми не бачимо при договорі страхування.

Тому не можна розглядати як одне і теж саме поняття відшкодування шкоди у ст. 1191 ЦК України та страхове відшкодування, що розглядається у ст. 27 Закону України «Про страхування».

Таким чином, підсумовуючи все вищевикладене, необхідно сказати, що право зворотної вимоги щодо договору страхування (за ст. 27 Закону України «Про страхування» та ст. 993 ЦК України) не має під собою підґрунтя, яке б давало можливість застосовувати до нього право регресу.

Регрес і суброгація – два ззовні дуже схожі, на перший погляд, механізми переходу права вимоги страхувальника до страховика на відшкодування шкоди, яка була заподіяна третьою особою. Але при детальному аналізі видно, що ці дві категорії за своєю внутрішньою конструкцією відрізняються одна від одної, але за своєю суттю вони переслідують загальну мету: забезпечити платоспроможність страховика (компенсуючи його витрати), яка може похитнутися, наприклад, при виплаті страхового відшкодування за великими договорами страхування. Кожна з цих категорій має свої переваги та недоліки. Тому необхідно, щоб уже зараз вони були враховані в ЦК України; потрібен

більш конкретизований механізм їх дії, який буде чітко розмежований та роз'яснений на законодавчому рівні, а не лише у доктрині.

У зв'язку з чим, деякими дослідниками пропонується додати до діючого ЦК України та Закону України «Про страхування» нову статтю – «Суброгація — перехід до страховика, який виплатив страхове відшкодування, прав страхувальника по вимогам компенсації збитку з винної в його настанні особи» [80, с. 62].

Однак, варто наголосити, що відповідні статті, що відповідають змісту суброгації, є у цих нормативних актах – ст. 27 Закону України «Про страхування» [126], та 993 ЦК України, просто вони не містять цього специфічного терміну – «суброгація» та не містять більш детального врегулювання відповідних відносин, про що буде йти мова нижче. У зв'язку з чим пропонуємо у цих статтях законодавцю прямо вказати на загальноприйняту у світі назву згаданого механізму переходу прав кредитора:

«Стаття 993. Перехід до страховика прав страхувальника щодо особи, відповідальної за завдані збитки (суброгація)

1. До страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних витрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки» (ЦК України).

«Стаття 27. Перехід до страховика прав страхувальника щодо особи, відповідальної за заподіяні збитки (суброгація)

До страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, в межах фактичних затрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за заподіяні збитки.» (Закон України «Про страхування» [126]).

Однак, у суспільній думці, як, втім, і в економічній літературі часто зустрічається неправильне найменування застосовуваного страховиками

механізму. Те, що страхова організація має право після виплати страхового відшкодування звернутися за його поверненням, традиційно асоціюється з поняттям «регрес».

Упорядкування правового регулювання переходу названих прав до страховика викликало як зміну практичної сторони реалізації цих прав, так і ряд теоретичних питань, пов'язаних з відбиттям загального механізму зміни осіб у зобов'язанні на такому її виді, як суброгація.

Незважаючи на те, що інститут суброгації у страхових правовідносинах замінив собою інститут регресу, що застосовувався раніше, іноді виникає необхідність використання останнього, оскільки в деяких випадках застосування суброгації неможливе. Наприклад, при страхуванні відповідальності страхова компанія не може замінити в зобов'язанні вигодонабувача з метою реалізації права вимоги до сторони, винної в нанесеній шкоді, тому що цією стороною є сам страхувальник. Тому в цьому випадку використовується інститут регресу [183].

До виняткової сфери суброгації варто віднести випадки, коли до відносин між новим кредитором і боржником підлягають застосуванню правила, що регулюють відносини між старим кредитором і боржником (зміна кредитора у зобов'язанні – ст.ст. 512-519 ЦК України). До виняткової сфери регресу варто віднести випадки, коли до відносин між новим кредитором і боржником підлягають застосуванню правила, відмінні від правил, що підлягають застосуванню до відносин між старим кредитором і боржником за основним зобов'язанням. При цьому зазначені правила можуть становити зміст правових норм не тільки цивільного законодавства, але й інших галузей законодавства (наприклад, трудового). Так, наприклад, у випадку заподіяння шкоди працівником юридичної особи третій особі останній вправі жадати від юридичної особи відшкодування шкоди. До даних відносин буде застосовуватися цивільне законодавство. Надалі юридична особа, відшкодувала

шкоду вправі висунути зворотні вимоги до працівника. Дані відносини будуть регулюватися нормами трудового законодавства [75, с. 21-25].

Нажаль на практиці підстави суброгації та регресу страхові компанії не розрізняють та заявляють регресні вимоги у тих випадках, коли, як видно з матеріалів справи, йдеться про перехід прав до страховика у порядку суброгації. Так, з 6 проаналізованих рішень Суворовського районного суду м. Одеси (номери справ: 2 – 4075/09, 2 – 4109/09, 2 – 4206/09, 2 – 783/10, 2 – 1461/10, 2 – 2270/10 за 2009 - 2010 рік) впливає наступне. Вимоги страховиками до відповідачів кваліфікувались як регрес (позови «про відшкодування в порядку регресу витрат, пов'язаних з виплатою страхового відшкодування»). При цьому, наприклад, у справі №2 – 4109/09 позивач звернувся до суду з зазначеним позовом та в обґрунтування вимог посилався на те, що 22.10.2007 року в с. Усатово по вул. Леніна Біляївського району Одеської області з вини К., який керував автомобілем «ВАЗ-2106» з державними номерними знаками 64406 ОЕ була скоєна дорожньо - транспортна пригода.

В результаті ДТП був пошкоджений автомобіль «Хюндай Н-200» з державними номерами ВН 3024 ВВ, який належав К.

05.11.2007 року власник пошкодженого автомобіля з метою отримання відшкодування у сумі 2461 гривні звернувся до Моторного (транспортного) страхового бюро України (МТСБУ). МТСБУ виплатило Кондратенко В.В. вищевказану суму. Загальна сума боргу, яку позивач просить стягнути з відповідача у порядку регресу становить 3 293 гривні 45 коп.

Відповідно до ч.1 ст.1191 ЦК України, особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом. Саме на цій підставі позов МТСБУ був задоволений [132].

Аналогічно у справі №2 – 2270/10 про відшкодування в порядку регресу витрат, пов'язаних з виплатою страхового відшкодування, у судовому засіданні

встановлено, що 11.06.2007 року о 12:00 годині 40 хвилин, водій С., керуючи автомобілем марки «ВАЗ-21011», реєстраційний номер 058-83 ОТ, рухаючись по вул. Воробйова-Краснословська в м.Одесі, не дотримався безпечної дистанції, внаслідок чого було скоєно зіткнення з автомобілем «Форд», реєстраційний номер ВН 3962 АР, під керуванням водія Г. В результаті ДТП транспортні засоби отримали механічні пошкодження.

На час дорожньо-транспортної пригоди автомобіль «Форд», реєстраційний номер ВН 3962 АР, що належить Г., був застрахований останнім на підставі договору добровільного страхування наземного транспортного засобу №0001060 від 25.07.2006 року (а.с.10).

Постановою Суворовського районного суду м.Одеси від 06.08.2007 року С. був притягнутий до адміністративної відповідальності за ст. 124 Кодексу України про адміністративні правопорушення. Вищезазначена подія була визнана страховим випадком і згідно зі страховим актом №28/А від 16.07.2007 року, позивачем була сплачена сума страхового відшкодування у розмірі 16 443 гривні 66 копійок, що підтверджується відповідними документами, а саме видатковими касовими ордерами №256 та №304.

Згідно з висновком експерта №767/07 від 03.07.2007 року, вартість матеріальних збитків, що зазнав власник транспортного засобу, а саме автомобіля марки «Форд», реєстраційний номер ВН 3962 АР, склала 16 563,66 гривень (а.с.21-33). 120 гривень становить франшиза, тобто частина, яка не відшкодовується відповідно до договору страхування.

Загальна сума боргу, яку позивач просить стягнути з відповідача у порядку регресу становить 16 443 гривні 66 копійок.

Відповідно до ч.1 ст.1191 ЦК України, особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом. З урахуванням вищенаведеного суд вважав, що пред'явлений позов є обґрунтований та підлягає судовому захисту шляхом стягнення з С. на користь

Закритого акціонерного товариства «Страхова компанія «ТАСТ-Гарантія» кошти в розмірі понесених витрат 16 443 гривні та судових витрат в сумі 284 гривні 44 копійки [132].

З наведеного очевидно, що відповідачами у справі були не страхувальники, що відповідає суб'єктам регресних вимог у страхуванні про що йшлося вище, а інші, треті особи, які завдали шкоду застрахованому майну.

Це підтверджує нерозуміння страховиками суті та правової природи регресу. Продовжуючи застарілу традицію такі вимоги вони йменують регресними, що не відповідає суті зазначених відносин. Зокрема, часто зустрічається наступне формулювання: «суброгация – право выставить регрессный иск той организации, чьи действия повлекли за собой ущерб») [178, с. 40].

Схожа ситуація у правозастосовній практиці найближчих зарубіжних країн, з якими нас поєднує спільність правових традицій. Так, такі ж проблеми висвітлюються Верховним Судом Республіки Білорусь та вказується, що узагальнення показало, що найбільш численна група позовів – це вимоги страхових компаній до юридичних і фізичних осіб, відповідальних за заподіяння шкоди, у порядку суброгації. Виходячи з юридичного визначення, даного в ст. 855 ЦК Білорусії, суброгация означає перехід до страховика прав страхувальника на відшкодування збитків в межах виплачених сум. Таке право виникає в страховика з моменту виплати страхового відшкодування і є однією з форм зміни осіб у зобов'язанні. Саме цим суброгация відрізняється від регресу. Суди помилково йменували такі справи «спори про відшкодування шкоди», тоді як мали йменувати їх «спорами про відшкодування страхових виплат» [97].

У постанові апеляційного суду Московського округу апеляційна інстанція вказала, що суд помилково вказав, що страхова компанія стягує збитки з особи, відповідальної за заподіяння шкоди страхувальникові в порядку регресу, а не в порядку суброгації (ст. 965 ЦК РФ). Суброгация – один з окремих випадків заміни кредитора в зобов'язанні (ст. 387 ЦК РФ). При цьому раніше виниклі

правовідносини не змінюються – відбувається лише заміна сторони у вже існуючому зобов’язанні. Регрес – це (відповідно до визначення, даного в ст. 1081 ЦК РФ) право зворотної вимоги особи, що відшкодувала шкоду, до особи, що заподіяла шкоду. Як приклад можна привести вимоги власника транспортного засобу до особи, що управляла транспортним засобом у момент заподіяння шкоди. На відміну від суброгації при регресі паралельно відношенню із заподіяння шкоди виникають нові правовідносини – регресні. Однак, робить висновок вища судова інстанція, дана судом помилкова юридична кваліфікація правовідносин не вплинули на правильність і обґрунтованість рішення [115].

Тому з погляду співвідношення регресу та суброгації в розглянутому випадку ситуація виглядає в такий спосіб: 1) страховик, що виплатив страхове відшкодування, висуває вимогу про відповідну компенсацію до організації, яка відповідно до закону відповідає перед потерпілим за заподіяну джерелом підвищеної небезпеки шкоду, в порядку суброгації; 2) потім організація, відповідальна за шкоду, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки, має право стягнути суму виплаченого відшкодування з безпосереднього винуватця (водія, який керував транспортним засобом) у порядку регресу.

Українська правозастосовна практика (суди, більшість вчених та практиків у галузі страхового права), довгий час також змішувала поняття «регресу» і «суброгації» у страхових відносинах.

Позитивним поштовхом зміни усталених, але помилкових поглядів на досліджуване питання, став Аналіз судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування, який здійснив Верховний Суд України від 19.07.2011 року [20] (далі – Аналіз ВСУ). У цьому Аналізі ВСУ підкреслено, що якщо дії третьої особи, якими страхувальнику спричинені збитки, є страховим випадком, то у такого потерпілого (страхувальника за договором страхування) є дві можливості відшкодування шкоди: за рахунок безпосереднього заподіювача шкоди; за рахунок страховика шляхом отримання

страхового відшкодування. Право вибору належить самому потерпілому. Перехід права вимоги від страхувальника (вигодонабувача) до страховика називається суброгацією. При суброгації нового зобов'язання із відшкодування збитків не виникає — відбувається заміна кредитора: потерпілий (а ним є страхувальник або вигодонабувач) передає страховику своє право вимоги до особи, відповідальної за спричинення шкоди. Внаслідок цього страховик виступає замість потерпілого.

Звичайно, викликає заперечення застосування формулювання, що «потерпілий ... передає страховику своє право вимоги», оскільки перехід прав вимоги здійснюється «автоматично» в силу закону, ніяких окремих дій потерпілий (страхувальник або вигодонабувач у договорі страхування) не здійснює.

Далі у Аналізі ВСУ викладені найбільш усталені позиції науковців на відмінності між зазначеними поняттями. А саме, що за суброгації відбувається лише зміна осіб у вже наявному зобов'язанні (зміна активного суб'єкта) зі збереженням самого зобов'язання. Це означає, що одна особа набуває прав і обов'язків іншої особи у конкретних правовідносинах. У процесуальному відношенні страхувальник передає свої права страховику на підставі договору і сприяє реалізації останнім прийнятих суброгаційних прав. При регресі одне зобов'язання замінює собою інше, але переходу прав від одного кредитора до іншого не відбувається. Ці інститути мають різний режим правового регулювання. Так, регрес регулюється загальними нормами цивільного права, а для суброгації відповідно до ст. 993 ЦК України встановлений особливий правовий режим. Регрес у страхуванні виникає стосовно вузького кола осіб, тоді як суброгація застосовується щодо будь-якої особи, відповідальної за настання страхового випадку. При суброгації перебіг строку позовної давності починається з моменту виникнення страхового випадку. При регресі — з моменту, коли страховик виплатив страхове відшкодування, тобто зазнав збитків [4].

З цього часу формується більш-менш однакова судова практика у справах про страхування.

Так, за обставинами однієї із справ судом встановлено, що 26 травня 2008 року ПрАТ «АСК «ІНГО Україна» та ТОВ «Перша лізингова компанія» уклали договір добровільного страхування наземного транспорту, оформлений полісом №НОМЕР_3, згідно якого на страхування був прийнятий автомобіль Ford Fiesta, держ. реєстраційний номер НОМЕР_1. Відповідно до копії постанови про відмову в порушення кримінальної справи від 07.11.2008 р., 30.10.2008 р. близько 10-00 год. в м. Ніжині по вул. Московська, біля б. 54 А, гр. ОСОБА_1, керуючи мопедом марки «Dio» б/н, виконуючи лівий поворот на вул. Широкомагерська з вул. Московська, не надала переваги в русі автомобілю НОМЕР_2, під керуванням ОСОБА_2, який рухався по тій самій дорозі в зустрічному напрямку, та скоїв зіткнення з мопедом (а.с. 19). Згідно копії платіжного доручення №451 від 21.01.2009 р. позивач виплатив страхове відшкодування ТОВ «Перша лізингова компанія» в розмірі 16402,50 грн. (а.с. 31).

В силу ст. 27 Закону до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, в межах фактичних затрат переходить право вимоги. Таке право страховика іменується правом на суброгацію. Разом з тим, *позивач помилково ототожнив поняття «суброгація» і «регрес», внаслідок чого просить в позовній заяві застосувати до спірних відносин ст. 993 та ст. 1191 ЦК України, назававши позовну заяву про стягнення відшкодування в порядку зворотної вимоги, тобто в порядку регресу* (курсив мій – Я. Головачов).

На запити суду уточнити в якому порядку позивач звертається до суду за вимогами ст. 993 ЦК України чи ст. 1191 ЦК України представником позивача у листах відповідях було зазначено, що позивач просить стягнути відшкодування в порядку регресу, тобто за правилами ст. 1191 ЦК України. Таким чином суд приходить до висновку, що позовні вимоги Приватного

акціонерного товариства «Акціонерної страхової компанії «ІНГО України» не підлягають задоволенню, оскільки не доведені та не підтверджені доказами [153].

Однак, вивчення рішень навіть вищих судових інстанцій України за останній час дозволяє зробити висновок, що однакового правозастосування ще не відбулось.

Так, Верховний Суд України на спільному засіданні Судових палат у господарських та цивільних справах 5 вересня 2012 року розглянув справу №3-32 гс 12, предметом якої був спір про стягнення суми, виплаченої Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань (далі – Фонд) застрахованій особі, з особи, винної у дорожньо-транспортній пригоді, внаслідок якої стався страховий випадок.

При розгляді цієї справи Верховний Суд України зробив правовий висновок, згідно з яким перехід до страховика прав страхувальника щодо особи, відповідальної за завдані збитки (суброгація - ст. 993 ЦК України) допускається лише в майновому страхуванні і таке право не може бути застосоване в особистому страхуванні життя та здоров'я. Відтак, при особистому страхуванні життя та здоров'я потерпіла особа має право отримати і страхову виплату від Фонду, і в повному обсязі відшкодування шкоди від її заподіювача. Оскільки право вимоги до особи, відповідальної за заподіяну шкоду здоров'ю, за своїм характером є таким, що нерозривно пов'язане з особою самого потерпілого, то згідно зі ст. 515 ЦК України воно не може переходити до інших осіб, зокрема і до Фонду. Здійснення Фондом страхових виплат застрахованому за договором загальнообов'язкового державного соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійного захворювання шкодою для Фонду не є, оскільки винна в порушенні прав застрахованого особа ніяких прав Фонду не порушила. У зв'язку з цим, у разі виплати Фондом страхових сум застрахованому у Фонду

відсутнє і право регресної вимоги до винної у настанні страхового випадку особи [113].

Але чомусь наприкінці рішення робить ще один висновок, що здійснення Фондом соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України зазначених виплат у разі настання страхового випадку застрахованій особі не є шкодою в розумінні ст. 1166 ЦК України, а отже, відповідно Фонд соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України не є особою, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, і тому, згідно із ч. 1 ст. 1191 ЦК України не набуває права зворотної вимоги до винної особи.

Тобто Верховний Суд України вказує, чому вказане відшкодування не може тягти регрес, але ж воно не може тягти регрес, не внаслідок вказаних підстав, а тому, що взагалі ці відносини не можуть породжувати перехід прав кредитора, у зв'язку з особистим характером відносин, і, тим більше, не може виникати право зворотної вимоги, оскільки відповідні страхові відносини не породжують взагалі право регресу.

За місяць до цього рішення, Верховний Суд України виносить також протилежне рішення Аналізу ВСУ [114], змішуючи регрес та суброгацію, та робить висновок про виникнення права регресу і вирахування строку позовної давності за правилами для регресу.

Вірному розумінню випадків застосування «регресу» та «суброгації» має сприяти також Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 №4 «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки», в якій підкреслено (п. 27), що при вирішенні спорів про право зворотної вимоги страховика суди повинні розрізняти поняття «регрес» та «суброгація». Наприклад, у випадку суброгації відбувається лише заміна осіб у вже наявному зобов'язанні (заміна активного суб'єкта) зі збереженням самого зобов'язання. У такому разі страхувальник

передає свої права страховикові на підставі договору і сприяє реалізації останнім прийнятих суброгаційних прав. У випадку регресу одне зобов'язання замінює собою інше, але переходу прав від одного кредитора до іншого не відбувається. При цьому регрес регулюється загальними нормами цивільного права (зокрема, ст. 1191 ЦК України), а також статтею 38 Закону №1961-IV, а для суброгації відповідно до статті 993 ЦК України і статті 27 Закону України «Про страхування» встановлено особливий правовий режим. При суброгації перебіг строку позовної давності починає обчислюватися з моменту виникнення страхового випадку, а при регресі - з того моменту, коли страховик виплатив страхове відшкодування [122].

Так, в ухвалі від 17.04.2013 по справі №6-1753св13 [151], якою рішення попередніх двох інстанцій було скасовано, а справу направлено на новий розгляд до суду першої інстанції, Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ зазначив, що суд першої інстанції, правильно визначившись з характером спірних правовідносин, а саме, що позовні вимоги ґрунтуються на суброгації, безпідставно застосував норми матеріального права, які передбачають стягнення збитків у порядку регресу. В ухвалі Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 24.04.2013 по справі №6-4655св13 було звернуто увагу, що розглядаючи зазначені справи, суди мають встановити, які правовідносини виникли між сторонами спору: чи заявлено позов з підстав регресу до винної особи, або з підстав суброгації, тобто переходу права вимоги до страховика. Від встановлення зазначених обставин та правовідносин залежать строки пред'явлення позову та сума відшкодування. На зазначені положення законодавства суди уваги не звернули і належну оцінку їм не надали, і фактичні обставини щодо правовідносин, які виникли між сторонами та їх права і обов'язків, не встановили, застосували до правовідносин ст. 1191 ЦК України помилково [152].

Хоча у цьому ж рішенні Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ висловлено невірну тезу, що зворотна вимога

може існувати у вигляді регресу (ст. 1191 ЦК України) або у вигляді суброгації (ст. 1194 ЦК України), або у вигляді переходу право вимоги (ст. 993 ЦК України). У випадку, що регулює ст. 1194 ЦК України (у відповідності до якої, особа, яка застрахувала свою цивільну відповідальність, у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої нею шкоди зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою), абсолютно незрозуміло до чого тут суброгація. Ця стаття регулює ситуацію, при якій шкода потерпілому не була повністю покрита страховою виплатою, та він стягує її безпосередньо з заподіювача шкоди. Тут нема і не може бути ніякого переходу прав чи зворотної вимоги, оскільки право вимоги до заподіювача шкоди відшкодувати шкоду належить самому потерпілому. Такі прикрі помилки мають бути усунуті не тільки в судовій практиці місцевих судів, а, найголовніше, в практиці вищих судових інстанцій не можуть допускатися.

Аналіз ВСУ і згадана Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду від 01.03.2013 №4 поступово впливають на вірний розгляд справ з відповідної категорії справ.

На сьогодні дедалі більшого поширення набули випадки застосування судами поняття суброгації у спрах про відшкодування шкоди. Іноді місцеві суди навіть не зважають на вимогу страховиків заявлену у порядку регресу та застосовують норми про суброгацію, якими і мали б обґрунтовувати свої позови позивачі.

Так, у рішенні Печерського районного суду м. Києва від 24 жовтня 2013 року у справі за позовом Приватного акціонерного товариства «ПРОСТО-страхування» до ОСОБА_1 про відшкодування шкоди в порядку регресу встановлено, що Позивач ПрАТ «ПРОСТО-страхування» звернулося до суду з позовом до відповідача ОСОБА_3 та просить суд постановити рішення, яким стягнути на його користь з ОСОБА_1 1939 грн. 68 коп. страхового відшкодування в порядку регресу, посилаючись на те, що 26.03.2009 року між

АТ «ПРОСТО-страхування» та ОСОБА_4 був укладений Договір страхування №АТК 194664 майнових інтересів власника автомобіля «Toyota PRADO», реєстраційний номер НОМЕР_1. 14.06.2009 року в м. Києві за участю застрахованого автомобіля «Toyota PRADO», д/н НОМЕР_1, під керуванням водія ОСОБА_4 та автомобіля «Nissan» д/н НОМЕР_2, під керуванням гр. ОСОБА_1 сталася ДТП. У результаті цієї пригоди був пошкоджений автомобіль страхувальника. Позивачем було здійснено виплату страхового відшкодування за ремонт автомобіля «Toyota PRADO», реєстраційний номер НОМЕР_1 в розмірі 1939,68 грн., що підтверджується платіжним дорученням №15754 від 27.09.2011 р. від 02.10.2012 р. Суд прийшов до висновку про задоволення позовних вимог про стягнення страхового відшкодування на користь позивача в розмірі 1939,68 грн., але при даному стягненні необхідно застосовувати суброгацію, а не регрес [131].

Тобто суд, дослідивши матеріали справи погодився із позивачем про можливість стягнення відповідної суми коштів, але зазначив, що у цьому випадку виникло не право регресу, а суброгація.

Таке рішення, на нашу думку, є цілком вірним, адже відповідно до роз'яснень п.9 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судові рішення у цивільній справі» №14 від 18 грудня 2009 року [127] предмет позовних вимог (у тому числі первісного, зустрічного позову та позову третьої особи із самостійними вимогами) зазначається виходячи з вимог закону, який підлягає застосуванню до спірних правовідносин, та підстав заявленої вимоги. Тобто суд, при вирішенні справи повинен встановити її обставини і відповідно до встановлених обставин визначити правовідносини, що склались між сторонами, та закон, який підлягає застосуванню до спірних правовідносин (ст. 215 ЦПК України).

Відповідно до встановленого ст. 11 ЦПК принципу диспозитивності цивільного судочинства суд розглядає цивільні справи не інакше як за зверненням фізичних чи юридичних осіб, поданим відповідно до цього кодексу,

в межах заявлених ними вимог і на підставі доказів сторін та інших осіб, які беруть участь у справі. Особа, яка бере участь у справі, розпоряджається своїми правами щодо предмета спору на власний розсуд.

Водночас, як роз'яснив Верховний Суд України, відповідно до положень цивільного процесуального законодавства підстави заявленого позову це виклад обставин, якими позивач обґрунтовує свої вимоги. Здійснюючи правосуддя, суд захищає права та інтереси фізичних осіб у спосіб, визначений законами України (ст. 4, п. 5. ч. 2 ст. 119 ЦПК). Таким чином, при розгляді справи суд застосовує той закон, який регулює спірні правовідносини.

Підсумовуючи викладене, формулювання у рішенні суду предмету позовних вимог не відповідно до тексту позовної заяви, а виходячи з вимог закону, який підлягає застосуванню до спірних правовідносин, та підстав заявленої вимоги, не буде порушувати встановленого ст. 11 ЦПК принципу диспозитивності цивільного судочинства [150].

Однак, нажалі за результатами вивчення судової практики місцевих судів можна зробити висновок, що місцеві суди і дотепер часто допускають змішування понять регресу та суброгації.

При вирішенні даної категорії спорів судді районних судів ухвалюючи рішення про задоволення позову просто повторюють у тексті рішення суду текст позовної заяви в частині предмету позову та норм матеріального права, на які посилався позивач у своїй позовній заяві.

Апеляційний суд м. Києва в Узагальненні на тему: «Правові аспекти застосування положень цивільного законодавства про регрес та суброгацію при вирішенні спорів про відшкодування шкоди», дослідивши відповідну практику районних судів м. Києва, вказав на, зокрема, велику кількість одночасного посилання на ст. 993 ЦК України, яка передбачає перехід права вимоги (суброгація), та ст. 1191 ЦК України, яка передбачає виникнення права зворотної вимоги (регресу), свідчить про наявність у судів районних

труднощів у правозастосуванні та розмежуванні понять регресу і суброгації, труднощів у розумінні різності їх законодавчого регулювання [150].

Підкреслимо, що страхова компанія, яка виплатила потерпілому страхове відшкодування за договором майнового страхування, не має права регресної вимоги до особи, яка заподіяла шкоду. В даному випадку регресні зобов'язання не виникають, а існує перехід права вимоги від потерпілого до страхової компанії (суброгація).

Тобто у страховика не виникає право вимоги, яке має регресний характер (як регресне зобов'язання), а до страховика переходить вже існуюче у потерпілого право на відшкодування збитків від особи, яка заподіяла шкоду. Має місце заміна кредитора у вже існуючому зобов'язанні, та відповідно перехід права вимоги. Положення ч. 1 ст. 1191 ЦК України, де зазначено, що особа, яка відшкодувала шкоду, завдану іншою особою, має право зворотної вимоги (регресу) до винної особи у розмірі виплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлений законом, не застосовується до відносин майнового страхування [120].

Таким чином, суброгація та регрес є невід'ємними елементами страхової діяльності. Завдяки ним страховик має можливість компенсувати частину своїх витрат, зв'язаних зі страховою виплатою, покладаючи їх на особу, відповідальну за настання страхової події: на третю особу – у суброгації (ст. 993 ЦК України, ст. 27 Закону України «Про страхування») та на самого страхувальника – при реалізації права регресу (ст. 38 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів»).

Висновки до розділу

Для виявлення правової природи зворотних вимог страховика проаналізовано, що означає формулювання у ст. 993 ЦК України: «переходить право вимоги», цесію чи самостійний інститут заміни боржника у зобов'язанні.

Право вимоги страховикові переходить не за правочином, а в силу прямої вказівки закону. До страхових відносин може бути віднесений п. 4 ст. 512 ЦК України. А до суброгації взагалі, оскільки суброгація зустрічається не тільки у страхових відносинах, можуть бути віднесені п.п. 3 та 4 вказаної статті.

Доведено, що суброгацією називається один з окремих випадків недоговірної заміни кредитора в зобов'язанні.

При суброгації мова йде про перехід права вимоги, а для того, щоб воно могло перейти, це право повинне існувати. Суброгація в наявності, коли страховик зробив страхову виплату з метою компенсації заподіяних збитків. А якщо немає збитків незрозуміло чому продовжує існувати саме зобов'язання. Дисертантом доводиться, що при суброгації виконання зобов'язання боржника третьою особою не слід дорівнювати до належного виконання зобов'язання боржником. Виконання третьої особи в цьому випадку не буде юридичним фактом, що тягне припинення зобов'язання, а є правозмінюючим юридичним фактом, що тягне зміну суб'єктного складу зобов'язання.

У підрозділі проаналізовані випадки переходу прав кредитора іншій особі шляхом суброгації за цивільним законодавством України та зроблено висновок про наступні види суброгації: 1) суброгація прав кредитора до третьої особи за ч. 3 ст. 528 ЦК України; 2) суброгація прав кредитора до поручителя (ч. 2 ст. 556 ЦК України); 3) суброгація прав кредитора до страховика (ст. 993 ЦК України); 4) інші випадки встановлені у законі, наприклад, відповідно до Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», Фонд набуває право кредитора банку на загальну суму, що підлягає відшкодуванню вкладникам такого банку на день початку процедури його ліквідації щодо учасника (тимчасового учасника) та в інших зазначених в цьому законі випадків.

У всіх вищеназваних випадках законодавець прямо не називає відповідний перехід прав кредитора суброгацією, але цей термін широко

застосовується в літературі (запозичений з термінології цивільного права інших країн) та сприйнятий судовою практикою з 2011 року.

Запропоновано теоретичне визначення у цивільному праві поняття «суброгація» як передбачений законом перехід прав кредитора до третьої особи (суброганта) в результаті виконання зобов'язання боржника третьою особою на користь кредитора (суброгата) в рамках існуючих зобов'язальних правовідносин внаслідок здійсненого платежу.

Запропоновано у нормах про перехід прав страхувальника до страховика вказати назву відповідного переходу прав – суброгація. У ст. 993 ЦК України та ст. 27 Закону України «Про страхування».

В міжнародному праві термін «суброгація» має також інше значення: під суброгацією розуміється здійснення однією державою або уповноваженим органом прав інвестора у тому випадку, якщо вони здійснили платіж інвесторові на основі гарантії від некомерційних ризиків у зв'язку з його капіталовкладенням на території іншої держави (докладніше у п. 3.2 цього дослідження).

Зроблено висновок, що хоча суброгація є різновидом переходу прав кредитора у цивільному праві, але це не повинно призводити до змішування понять «суброгація» і «цесія», так як остання також є інститутом переходу прав кредитора.

Дослідження суброгації в розумінні сучасного цивільного права дозволяє виділити такі відмінності суброгації від договірного відступлення права вимоги: 1) суброгація здійснюється незалежно від волі первісного кредитора, а цесія, навпаки, передбачає необхідність волевиявлення первісного кредитора на відступлення належної йому вимоги; 2) при суброгації третя особа здобуває право вимоги лише в тому обсязі, в якому вона виконала зобов'язання перед первісним кредитором, а цесіонарій набуває вимогу, як правило, у повному обсязі; при цесії не має значення ціна, за яку була придбана вимога, а при суброгації новий кредитор має право тільки на те, що сам сплатив; 3) при

суброгації первісний кредитор не відповідає за дійсність вимоги, що перейшла до третьої особи, а при цесії цедент несе відповідальність за недійсність переданого цесіонарію права вимоги; 4) ЦК України як загальне правило закріплює можливість відступлення вимоги, водночас суброгація, як виняток із загального правила про припинення зобов'язання належним виконанням, допускається лише у виняткових випадках, передбачених законом; 5) має відмінність характер інтересів особи, що вступає в зобов'язання: при цесії цесіонарій прагне набути вимогу, що належить цеденту, а при суброгації – вивести боржника із зобов'язальних правовідносин з первісним кредитором.

Тобто при суброгації третя особа виконує зобов'язання (найчастіше у формі платежу), у силу чого займає місце первісного кредитора; при цесії ж зміна кредиторів відбувається без виконання зобов'язання. Таким чином, при суброгації відбуваються: платіж кредиторів та передача прав кредитора особі, яка зробила платіж; при цесії ж має місце тільки останнє.

Встановлено, що відмінність переадресування виконання від суброгації полягає у наступному: при переадресуванні активним суб'єктом залишається кредитор, а при суброгації первісний кредитор усувається новим кредитором.

З огляду на те, що суброгація відбувається в межах існуючого зобов'язання, відмінність договорів на користь третьої особи полягає в тому, що в таких договорах права між кредитором і вигодонабувачем розподіляються (а не переходять) на стадії формування договірної зобов'язання, а головне – вигодонабувач не займає місце кредитора у зобов'язанні.

У підрозділі доведено існування трьох істотних відмінностей новації від суброгації: по-перше, новація характеризується заміною одного зобов'язання іншим, тобто новація є способом припинення зобов'язання, а суброгація – способом переходу прав кредитора; по-друге, суб'єктний склад зобов'язання, яке зазнало новації, збігається із суб'єктним складом первісного зобов'язання; по-третє, підставою новації є правочин, а суброгації – закон.

Зроблено висновок, що з практичної точки зору найбільшу цінність представляє дослідження співвідношення між суброгацією і регресом, що дозволяє розмежувати сфери застосування зазначених інститутів цивільного права.

Аналіз ситуації, що склалася у дослідженні суброгації у страхових правовідносинах, дозволив дійти висновку, що часто фахівці зі страхування право вимоги страховика до особи, відповідальної за заподіяння збитків страхувальникові або вигодонабувачу, називають регресом. Так само у практиці місцевих та апеляційних судів зазвичай розглядають таке право як регресне, у зв'язку з чим виносяться помилкові судові рішення, не дивлячись на положення Аналізу судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування від 19.07.2011 року, який здійснив Верховний Суд України. Підкреслено, що у спеціальній літературі зі страхування, судовій практиці ведеться дискусія щодо природи схожих правових інститутів. Обидва ці інститути є різновидом права зворотної вимоги. І у випадку регресу, і у випадку суброгації вже виплачені кошти повинні бути повернуті особі, яка їх виплатила, у межах обсягу виплати. Крім того, передумовою їх виникнення є вказівка норми закону.

У підрозділі виокремлено та проаналізовано істотні відмінності між суброгацією та регресом: 1) регрес виникає як нове зобов'язання, а для суброгації використана форма передачі права вимоги, що існувала у кредитора за основним зобов'язанням (сингулярне правонаступництво); 2) регрес підпорядковується загальним нормам цивільного права, а при суброгації право вимоги, що перейшло до страховика, здійснюється ним з дотриманням правил, що регулюють відносини між страхувальником і особою, відповідальною за заподіяння шкоди; 3) відрізняється порядок обчислення строків позовної давності; 4) регрес у страхуванні виникає відносно вузького кола осіб, у той час як суброгація застосовується щодо будь-якої особи, відповідальної за настання страхового випадку; 5) закон покладає на кредитора, що передає право вимоги

в порядку суброгації, додаткові обов'язки – передати страховикові всі документи та повідомити йому всі відомості, необхідні для здійснення страховиком права вимоги, що перейшло до нього; 6) страховик може бути звільнений від виплати страхового відшкодування та набуває право на повернення зайво виплаченої суми відшкодування, а при регресі даних виключень законодавцем не передбачено; 7) право на суброгацію надано особливою нормою закону, і при цьому не потрібно спеціального (окремого) оформлення передачі цього права страхувальником (вигодонабувачем) страховикові; 8) у страхуванні право регресу виникає до страхувальника, а суброгація застосовується до третьої особи, що винна у настанні страхової події;

Незважаючи на те, що інститут суброгації у страхових правовідносинах замінив собою інститут регресу, іноді виникає необхідність використання останнього, тому що в деяких випадках застосування суброгації неможливе. Наприклад, при страхуванні відповідальності страхова компанія не може замінити в зобов'язанні вигодонабувача з метою реалізації права вимоги до сторони, винної в завданні шкоди, тому що цією стороною є сам страхувальник. Тому в цьому випадку використовується інститут регресу.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ МЕХАНІЗМУ СУБРОГАЦІЇ У СТРАХОВИХ ПРАВОВІДНОСИНАХ

3.1. Функції суброгації у страхових правовідносинах

На сьогодні застосування суброгації (хоч іноді її помилково називають регресом) настільки є традиційним та усталеним, що, наприклад, деякі дослідники страхового права в інших країнах часто називають принцип суброгації одним з основних у страховому праві.

Так, до принципів реалізації страхових правовідносин відносяться: принцип найвищої довіри сторін; принцип виплати страхового відшкодування у розмірі дійсних збитків; принцип наявності причинно-наслідкового зв'язку шкоди і події, що її викликала, що є основою для виплати страхового відшкодування; принцип контрибуції; принцип суброгації.

У літературі вказують, що суброгація – це невід'ємний елемент страхової діяльності, який виконує 2 основних функції: забезпечувальну та відновну [52]. Думаємо, що цей перелік є неповним, що буде доведено нижче.

Забезпечувальна функція суброгації має економічне значення для страховика. Вона гарантує повернення виплачених сум страховикові. Фонди страхової компанії, її резерви складаються не лише із страхових премій, власних коштів і інших доходів, але і з сум, отриманих від осіб, відповідальних за збитки страхувальника в результаті спричинення шкоди, відшкодованих страховиком.

Відшкодовувавши страхувальникам (вигодонабувачам) збитки, страховик здійснює це не за рахунок власних коштів, а із спеціально створеного для цих цілей страхового фонду, що формується за рахунок страхувальників. Виходить, що при настанні страхового випадку страховик ніяких збитків не зазнає, проте при суброгації отримує право вимоги на відшкодування шкоди, яка настала у страхувальника (вигодонабувача), а не у страховика. У зв'язку з цим виникає

цілком розумне питання про правомірність і доцільність передачі прав за суброгацією страховикові. У страховій доктрині ця обставина є предметом жвавої дискусії.

В.І. Серебровський, наприклад, із цього приводу вважав, що право регресу (яке виконувало раніше функції суброгації) не може бути виправдане, тому що за перейнятий на себе ризик страховик вже отримав винагороду (премію). Пред'являючи вимогу до винуватця збитків, страховик може отримати навіть більш того, ніж він сам сплатив страхувальникові [139, с. 548].

Інші автори вважали, що при виплаті страхового відшкодуванні страхова компанія практично не несе ніякого ризику, оскільки, якщо страховий випадок не настане, вона, природно, нікому нічого не платить. Якщо страховий випадок настане, вона спочатку платить, а потім отримує сплачене за рахунок свого ж клієнта (*тут автор помиляється: не за рахунок клієнта, що можливо при регресі, а за рахунок відповідальної особи, що заподіяла шкоду страхувальникові* (уточнення моє – Головачов Я.В.)). Отже, ризик появи несприятливих майнових наслідків з позичальника на страхову компанію не переходить [53, с. 87].

Ю.Б. Фогельсон наводив інші аргументами. Він вказував, що при виплаті страхового відшкодування, зобов'язання, що виникло між потерпілим і особою, яка завдала шкоди, припиняється виконанням, оскільки шкода відшкодована. Отже, і заміна кредитора в зобов'язанні стає неможливою, оскільки немає самого зобов'язання. Таким чином, перехід до страховика прав кредитора від вигодонабувача неможливий [159, с. 195].

З цими аргументами не погоджуються більшість сучасних авторів. Необхідність застосування суброгації у страхових відносинах бачиться у наступному.

Страхувальник має можливість вибрати, до кого висувати вимоги про компенсацію шкоди: до заподіювача шкоди або страховика. Права страхувальника до цих осіб різні за своєю юридичною природою: зі

страховиком його зв'язує зобов'язання, яке виникло з договору страхування, а із заподіювачем шкоди – зобов'язання, яке може бути як договірним, так і недоговірним. Обидва цих суб'єктивних права спрямовані на компенсацію тих самих збитків. Отже, якщо страхувальник стягнув збитки з їх заподіювача, то звернутися з аналогічною вимогою до страховика він уже не може, тому що в цьому випадку страхувальник би одержав зайву компенсацію, що суперечить компенсаційній природі майнового страхування [71, с. 218].

Негативні майнові наслідки цивільного правопорушення, хто б не оплатив їх потерпілому, в остаточному підсумку все-таки повинні обтяжити заподіювача шкоди. Тому закон, зобов'язуючи страховика відшкодувати страхувальникові (вигодонабувачеві) такі збитки, у той же час передбачає перехід до страховика відповідного права страхувальника (вигодонабувача) стосовно заподіювача. Саме цей перехід права й іменується суброгацією.

Сутність суброгації як підстави переходу прав кредитора до третіх осіб у силу закону полягає у виконанні зобов'язання (платежі) за боржника третьою особою із вступом зазначеної особи в права кредитора. Суброгація являє собою встановлене законом виключення із загального правила про припинення зобов'язання належним виконанням. При цьому обсяг прав, які переходять до суброганта, залежить від обсягу виконаного ним зобов'язання за боржника [79, с. 114].

Завдяки суброгації страховик має можливість компенсувати частину своїх витрат, зв'язаних зі страховою виплатою, покладаючи їх на особу, відповідальну за настання страхової події. Саме це наводить деяких авторів на думку, що страховик завдяки суброгації здійснює свою діяльність «без підприємницького ризику».

Як відомо, роль страхування у відшкодуванні шкоди і фінансовому забезпеченні при заподіянні шкоди життю та здоров'ю висока. Але це висвітлює значення страхування для потерпілого (страхувальника). Воно, безумовно, першорядно, але важливо й те, що страховий захист у силу

відшкодування шкоди страховиком може деякою мірою «розслабити» заподіювача шкоди. Основна мета страхування – відновлювати майнову сферу страхувальника (вигодонабувача), але бажано, щоб воно адекватно впливало й у зворотному напрямку – на майнову сферу заподіювача шкоди. Такий вплив можливий як у страхуванні майна, де особа, відповідальна за шкоду, не є суб'єктом страхового зобов'язання, так і в страхуванні відповідальності, де відповідальним за шкоду особою є сам страхувальник. У іншому випадку, можуть бути обґрунтовані побоювання, пов'язані з можливою безтурботністю й безвідповідальністю потенційних відповідачів, що сподіваються на вигоди страхування. Ціль страхування – це захист майнових інтересів фізичних і юридичних осіб. Але незважаючи на це, для того, щоб належним чином доповнити інститут цивільно-правової відповідальності, механізм страхування повинен мати у своєму арсеналі засіб, здатний або самостійно реагувати на неправомірні діяння винуватців страхових випадків, або забезпечуючий перехід до самої цивільно-правової відповідальності, як універсального механізму «майнового виховання». Це обставина й обґрунтовує необхідність існування в страхових відносинах механізму суброгації [174, с. 65], передбаченого в ст. 993 ЦК України.

Суброгація – один із правових засобів, що стосовно до страхування покликано служити реалізації принципів невідворотності відповідальності та повноти відшкодування шкоди. Адже страхувальник (вигодонабувач), одержавши належне йому страхове відшкодування, що у багатьох випадках повністю покриває понесені ним збитки, втрачає інтерес до подальшого стягнення. В результаті заподіювач шкоди може уникнути відповідальності, оскільки вимогу до нього при відсутності суброгації вправі був би пред'явити тільки страхувальник (вигодонабувач). Страховик же при таких обставинах змушений робити виплату відшкодування, що при відсутності договору страхування могла б бути стягнена із заподіювача шкоди. І тільки суброгація

забезпечує стягнення з заподіювача шкоди збитків, полегшуючи при цьому тягар, що лежить на страховикові.

Суброгація – інститут, що захищає інтереси страхувальника, і страховика, оскільки перший не тільки одержує відшкодування, але й звільняється від турбот, пов'язаних із процедурою улагоджування своїх взаємин з особою, відповідальною за заподіяння шкоди, а другий – зберігає таким способом страхові резерви, призначені для виплат тим же страхувальникам.

Страховик здійснює страхову виплату страхувальникові (вигодонабувачу). Після цього до страховика, у силу ст. 993 ЦК України, переходить право страхувальника (вигодонабувача), яке він мав до особи, відповідальної за збитки. У зв'язку з реалізацією механізму суброгації виникає система відносин між трьома суб'єктами:

- 1) страховик,
- 2) особа, відповідальна за збитки;
- 3) страхувальник (вигодонабувач).

Для кожного із зазначених суб'єктів суброгація має різні значення. У відношенні кожного з них реалізуються різні цілі суброгації. Для страховика суброгація становить безумовний інтерес, оскільки забезпечує повернення виплачених сум [174, с. 65].

По-друге, щодо особи, відповідальної за збитки, суброгація проявляє свою мету «покарання» або «виховання» цієї особи, називану багатьма авторами по суті ключовою метою суброгації. Таким чином, суброгація частково згладжує «слабкість» страхування в питанні стимулювання майбутнього відповідального поведіння особи, відповідальної за збитки.

Це відбивається, наприклад, у формулюванні поняття «суброгації» як одного із правових засобів, що стосовно до страхування покликані служити реалізації принципу невідворотності відповідальності та повноти відшкодування шкоди [35, с. 526-527].

Ю.Б. Фогельсон, крім того, обґрунтовує необхідність суброгації вимогою справедливості [157, с. 84]. У літературі також указувалось, що відповідно до закону шкода, заподіяна правопорушенням, ким би вона не була відшкодована потерпілому, повинна в остаточному підсумку відбитися на майновій сфері правопорушника. Тому відшкодування подібних збитків страховиком і відбувається «в обмін» на право страхувальника, що забезпечує їхнє відшкодування [90, с. 129].

По-третє, щодо страхувальника (вигодонабувача), що одержав страхову виплату значення набуває також мета – «стримування страхувальника».

На думку М.І. Брагинського, суброгація серед іншого, виражає існуючу в основі майнового страхування вимогу: не допустити перетворення страхування в джерело безпідставного збагачення. Таке перетворення відбудеться, зокрема, якщо страхувальник при загибелі або ушкодженні застрахованого майна зможе одержати суму, рівну понесеним ним збиткам, двічі: від того, чиї дії послужили причиною настання страхового випадку, і від свого контрагента за договором страхування – страховика [17, с. 150].

От чому саме суброгація являє собою оптимальний спосіб рішення виниклої проблеми. Завдяки передбаченому нею переходу прав виявляються вдоволені інтереси всіх трьох учасників відповідних відносин. Так, страхувальникові тим самим гарантується відшкодування страховиком заподіяних збитків. Потреба в такій гарантії визначається тим, що заподіювач шкоди далеко не завжди має реальну можливість відшкодувати страхувальникові виниклі в нього збитки. Заподіювачу шкоди прийдеться відшкодувати нанесену ним шкоду, але тільки однократно: або потерпілому-страхувальникові, або страховикові, який змінив страхувальника в деліктному зобов'язанні. Нарешті, завдяки суброгації страховик одержує можливість компенсувати все те, що виплатив страхувальникові [16, с. 581].

Таким чином, стосовно до кожного із суб'єктів, що беруть участь у процесі суброгації, проявляється та або інша специфічна її мета. У першому

випадку (для страховика) – це спосіб зниження збитковості діяльності. У другому випадку (щодо відповідальності за настання страхового випадку особи) – це дисциплінуючий, виховний ефект суброгації. І, нарешті, для того, хто одержав від страховика страхову виплату, суброгація виступає перешкодою його безпідставному збагаченню. Аналізуючи відповідні точки зору, що стосуються суброгації, можна дійти висновку, що більшу вагу має друга мета – покарання заподіювача шкоди. Це не випадково, тому що перша із цілей розцінюється як додаткова можливість страховика, який є, при тому підприємцем, що ризикує [174, с. 65].

Іноді вважається, що перевагою суброгації є те, що страховик, одержавши можливість компенсувати виплачене ним страхувальникові відшкодування за рахунок заподіювача шкоди, буде зменшувати розмір страхових премій. Але у дійсності страховик при обчисленні премії спирається не на можливості пред'явлення вимоги до винуватця шкоди, а на зовсім інших міркуваннях (тариф обчислюється за розміром та ступенем небезпеки), причому це обчислення здійснюється ним взагалі незалежно від можливості скористатися правом зворотної вимоги, оскільки в масі випадків залишається невідомим, чи відбудеться страховий випадок з вини третіх осіб або буде викликаний випадковими або необачними діями самого страхувальника (пожежа). Не може бути виправдане це право ще й тому, що за прийнятий на себе ризик страховик уже одержав винагороду (премію). Пред'являючи ж вимогу до винуватця шкоди, страховик може одержати (включаючи отримані ним премії) навіть більш того, ніж він сам сплатив страхувальникові [139, с. 548].

Тому, ціна страхової послуги залежить не від можливості або неможливості застосувати суброгацію, а від теорії імовірності, тому страховик і без суброгації при об'єктивному, правильно розрахованому тарифі (страхової премії) повинен залишитися «у плюсі». Третя ж ціль, скоріше додаткова, тому що одержати подвійне відшкодування: одне від страховика та інше від заподіювача шкоди, – неможливо й без суброгації, в силу загального правила

страхування. Воно полягає в тому, що майнове страхування не може використатися як спосіб отримання додаткового доходу. Воно покликано відшкодувати збитки, тому страхувальникові нема чого буде пред'являти заподіювачу шкоди після того, як страховик уже зробить йому виплату. Звідси, більше, якщо можна сказати, «концептуальне» значення суброгації, як для інституту страхування, так і для цивільного права в цілому притаманна друга вищезгадана її мета [174, с. 65].

Цю обставину також підкреслював М.І. Кулагін, досліджуючи основні цивільно-правові інститути західних країн. Він писав про дезінтеграцію цивільної відповідальності. Цей процес насамперед проявляється в тому, що замість єдиного правового зв'язку між заподіювачем шкоди та потерпілим, за допомогою якого досягалися одночасно й мета компенсації, і завдання покарання порушника, а також реалізовувалася превентивна функція. Зазначені завдання вирішуються за допомогою використання декількох правових механізмів, інститутів. Зокрема, компенсаційна функція здійснюється за допомогою інституту страхування. Страхування в певних умовах є найбільш оптимальним засобом відшкодування заподіяних збитків. Але страхування не в змозі виконати каральну функцію, а отже, і превентивне завдання. Тому страхування доповнюється можливістю стягнення шкоди, відшкодованої третій особі страховиком, зі страхувальника, винного в її настанні, за допомогою заяви до останнього регресної вимоги. Розвиток страхування цивільної відповідальності супроводжується дуже часто не заміною цивільно-правової відповідальності цілком інститутом страхування, а, по суті, відродженням майнової винної відповідальності, але вже на етапі розгляду регресних вимог страховика до страхувальника [81, с. 312-313].

Автор пише про регресну вимогу, а не про суброгацію, що властиве погляду вчених того періоду на юридичну природу переходу прав у відповідних відносинах, про що вже йшлося вище.

Цікаве обґрунтування необхідності застосування у страхових відносинах суброгації навів П.В. Кисельов. Для обґрунтування своєї точки зору цей автор розглянув ситуацію, пов'язану із застосуванням на практиці положень п. 1 ст. 963 ЦК РФ, згідно з якими страховик звільняється від виплати страхового відшкодування, якщо страховий випадок настав в результаті умисних дій страхувальника або вигодонабувача. Проте страховик не має права відмовити у виплаті страхового відшкодування за договором страхування цивільної відповідальності, якщо шкода завдана життю або здоров'ю третіх осіб (хай і умисна), оскільки надалі можливе пред'явлення страхувальникові права вимоги в порядку суброгації [28].

Тобто доцільність суброгації бачиться автором, в залежності страхової виплати за договорами страхування цивільної відповідальності, від можливості отримання страховиком в порядку регресу суми страхової виплати у особи, винної в спричиненні шкоди, наприклад, за правилами, передбаченими ст. 1081 ЦК РФ (аналогічна ст. 1191 ЦК України). Дійсно, в певних випадках страхування автоцивільної відповідальності законодавець фактично безпосередньо зумовив залежність страхової виплати від можливості пред'явлення в подальшому регресної вимоги до особи, відповідальної за спричинення шкоди [1, 173].

Крім того, маємо зважити і на економічну доцільність суброгації. Річ у тому, що грошові кошти, отримані страховиками в процесі реалізації суброгації, утворюють їх дохід, який кінець кінцем є джерелом формування нерозподіленого прибутку страховиків. Нерозподілений прибуток, у свою чергу, відноситься до власних засобів страховиків, які відповідно до Закону України «Про страхування» входять до складу активів, що гарантують фінансову стійкість страховиків. Остання обставина, за великим рахунком, є тим критерієм, з урахуванням якого законодавець і надав можливість страховикам отримувати зворотне відшкодування шкоди за страховими виплатами за рахунок суброгації, оскільки грошові кошти, що отримуються

страховиками від реалізації суброгації, у будь-який час можуть бути використані в якості подальшого рефінансування в страхові виплати [1, с. 173].

Тим більше не варто вважати, що суброгаційні вимоги повністю реалізуються страховими компаніями. Навіть попри те, що, згідно із статистичними даними, суди задовольняють 98% позовів за суброгаційними (зазвичай вони помилково називаються регресними) вимогами, які виникають з ДТП, але реально ж отримати грошову суму вдається лише в 30%. Це може бути пов'язано з тим, що винуватець ДТП невідомий або неплатоспроможний, розмір відшкодування може бути знижений судом на підставі ст. 1193 ЦК України. Ряд випадків (такі як, блискавка, ураган і інші стихійні лиха) взагалі не дозволяють встановити винних осіб в силу об'єктивних причин. Страхові компанії часто стикаються з проблемою розшуку відповідача, його примус до виконання [146].

Тому, значення роботи зі здійснення прав вимоги, отриманих страховою організацією в порядку суброгації, і її вплив на кінцевий фінансовий результат страхової компанії важко переоцінити. Ефективна діяльність у цьому напрямку стає істотним фактором, що підвищує рентабельність майнових видів страхування, і відповідним чином сприяє зміцненню фінансової стійкості страхової організації.

Повна реалізація права вимоги, яка перейшла до страховика в порядку суброгації, підвищує ліквідність активів страхової компанії, зменшує фактичну збитковість страхового портфеля за майновими видами страхування. Своєчасна та повна реалізація прав вимоги, отриманих страховиками в порядку суброгації, позитивно позначається на діловій репутації страхової компанії, оскільки свідчить про професіоналізм її співробітників, забезпечує притягнення до цивільно-правової відповідальності винних осіб і сприяє реалізації принципів справедливості та неминучості покарання. З іншого боку, суброгаційна заборгованість за своєю природою є дебіторською заборгованістю. Право вимоги, яке перейшло до страховика після виплати страхового відшкодування,

але не реалізоване, збільшує дебіторську заборгованість страхової компанії. Рівень дебіторської заборгованості впливає на структуру страхових резервів. Нарахована, але не повернута дебіторська заборгованість збільшує для страхових компаній суму податку на прибуток. Для більшості страхових компаній відсоток реалізації виявленого суброгаційного права звичайно варіюється в діапазоні всього 20-50 відсотків [47, с. 293].

На основі вищесказаного, підсумуємо: суброгація виконує наступні функції:

- забезпечувальну (гарантує повернення виплачених сум страховикові);
- відновну (відновлюються страхові фонди страховика, суброгація виступає як спосіб зниження збитковості діяльності страховика);
- виховальну (школа, заподіяна правопорушенням, ким би вона не була відшкодована потерпілому, має в остаточному підсумку відбитися на майновій сфері правопорушника; реалізація суброгації обтяжує майнову сферу заподіювача шкоди – «майнове виховання», що служить реалізації принципу невідворотності відповідальності у цивільному праві);
- «стримування страхувальника» від безпідставного збагачення шляхом отримання відшкодування і від страховика, і від відповідальної особи.

3.2. Сфера застосування суброгації у страхових правовідносинах

Відповідно до ст. 993 ЦК України до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних витрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки.

Таким чином, можливість суброгації законодавцем передбачена, як слідує зі змісту наведеної норми, тільки для договорів *майнового страхування*.

Спробуємо науково обґрунтувати таку позицію законодавця.

Визначення предмету договору майнового страхування міститься в ст. 980 ЦК України – майнові інтереси, які не суперечать закону і пов’язані з володінням, користуванням і розпоряджанням майном (майнове страхування).

За договором особистого страхування в силу ст. 980 ЦК України можуть бути застраховані майнові інтереси, які не суперечать закону і пов’язані з життям, здоров’ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням фізичної особи.

Виходячи зі змісту ст. 993 ЦК України *суброгація за договором особистого страхування неможлива*.

Цей висновок підтверджується і тим, що при суброгації, як уже було визначено, відбувається зміна особи в зобов’язанні. Відповідно до ст. 515 ЦК України заміна кредитора не допускається у зобов’язаннях, нерозривно пов’язаних з особою кредитора, зокрема у зобов’язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю.

Дане правило відноситься і до суброгації. Отже, при укладанні договору особистого страхування в страховика відсутні правові підстави для стягнення виплаченого страхувальникові (вигодонабувачеві) страхового відшкодування в порядку суброгації. У договорі особистого страхування істотною умовою є особа застрахованої особи. Від ряду показників, що стосуються безпосередньо її, буде вираховуватися й сума страхової виплати. За рахунок цього й не може переходити право вимоги до страховика.

Виплата позивачем (страховиком) страхової суми за договором особистого страхування шкодою для нього не є, оскільки власник, наприклад, автомобіля, яких-небудь прав позивача не порушив.

Виходячи зі ст. 1166 ЦК України, відшкодуванню підлягає шкода, заподіяна безпосередньо потерпілому. Таким має бути визнаний страхувальник, а не страховик, чиї права не були порушені, тому підстав для відшкодування шкоди не виникає.

Страховик при виплаті в договорі особистого страхування, на відміну від «майнового» договору страхування, не цікавить питання про реальні витрати страхувальника. Страховик не «відшкодує збитки», як у майновому страхуванні, а просто «виплачує страхову суму». У цьому зв'язку й після виплати страхового відшкодування шкода залишається не відшкодованою, тому страхувальник (застрахована особа) має право вимагати її відшкодування від винуватця у випадку заподіяння шкоди життю та здоров'ю страхувальника (застрахованої особи). Страхове відшкодування виплачується страхувальникові або третій особі незалежно від сум, що належать їм за іншими договорами страхування, а також за соціальним страхуванням та у порядку відшкодування шкоди. Зазначена обставина підтверджується ст. 515 ЦК України, що прямо забороняє заміну кредитора в зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особистістю кредитора. Відшкодування шкоди життя та здоров'я до таких випадків звичайно відноситься.

Саме остання обставина перешкоджає застосовувати суброгації в договорах особистого страхування. Річ у тому, що в результаті заподіяння шкоди життю або здоров'ю відбувається погіршення стану здоров'я певної фізичної особи, що є нерозривною частиною її особистості, тобто шкода заподіюється конкретній фізичній особі. Для усунення цієї шкоди необхідно відновити здоров'я фізичної особи, після чого можна вважати, що заподіяна шкода ліквідована. Відповідно, вимагати в якості кредитора відновлення здоров'я має право тільки та фізична особа, здоров'ю якої заподіяна шкода. Передати таке право вимоги іншій особі неможливо. Саме тому право суброгації за договорами особистого страхування законом не допускається, оскільки неможливо передати стан здоров'я застрахованої особи страховій компанії.

Таким чином, страховик в особистому страхуванні шкоду не відшкодовує, тому він і не може бути суброгатом.

Такий ж висновок зроблено і у Постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 №4 «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки», а саме: «Оскільки при суброгації відбувається заміна особи в зобов'язанні, тому з урахуванням положення статті 515 ЦК України суброгація застосовується лише до майнового страхування» [122].

Так само у «Аналізі судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування» зазначено, що «оскільки при суброгації відбувається заміна особи в зобов'язанні, та, враховуючи, що відповідно до ст. 515 ЦК України заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, відповідно, при укладенні договору особистого страхування у страховика немає правових підстав для стягнення виплаченого страхувальнику (вигодонабувачу) страхової виплати у порядку суброгації. Тобто суброгація може застосовуватися лише до майнового страхування» [4].

Зокрема, Верховний Суд України ухвалою від 12 березня 2009 р. відхилив скаргу відділення виконавчої дирекції Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України (далі — Фонд) у м. Кіровограді. Рішення Апеляційного суду Кіровоградської області від 19 лютого 2008 р. та ухвалу Верховного Суду України від 9 липня 2008 р. залишено без змін.

Встановлено, що страхування від нещасного випадку на виробництві є обов'язковим особистим страхуванням. Оскільки сфера дії Закону від 23 вересня 1999 р. №1105-XIV «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» (далі — Закон №1105-XIV) поширюється виключно на застрахованих осіб, страхувальників та страховика й цим Законом, а також іншими нормативно-правовими актами не

врегульовано правовий механізм відносин Фонду як страховика з іншими особами, відповідальними за шкоду, заподіяну життю та здоров'ю застрахованої особи, то до таких правовідносин підлягають застосуванню загальні положення ЦК України щодо страхування.

Враховуючи наведене та керуючись положеннями статей 993, 999 ЦК України, Закону №1105-XIV, Фонд як страховик за обов'язковим особистим страхуванням не має права вимоги до особи, відповідальної за заподіяння шкоди потерпілому [4].

Цікавим є питання застосування суброгації *при страхуванні відповідальності*. У зарубіжній літературі йде жвава дискусія з цього приводу.

Такі одні вчені вважають, що суброгація при страхуванні відповідальності може бути застосована, оскільки конструкція ст. 965 ЦК РФ, регламентує перехід до страховика прав на відшкодування збитків в майновому страхуванні, а страхування відповідальності є підгалуззю майнового страхування [47, с. 34].

Страхувальник при страхуванні відповідальності за спричинення шкоди може понести відповідальність перед необмеженим колом осіб. При страхуванні відповідальності за договором страхувальник може понести відповідальність тільки перед контрагентом за договором. Страхувальник за договором страхування деліктної відповідальності може завдати шкоди життю, здоров'ю і майну інших осіб, тоді як страхувальник відповідальності за договором може заподіяти тільки майнову шкоду своєму контрагентові.

Ю. Б. Фогельсон вважає, що суброгація при страхуванні відповідальності неможлива, оскільки страховик, виплачуючи відшкодування вигодонабувачу, належним чином виконує деліктне зобов'язання, внаслідок чого останнє припиняється. Крім того, відбувається збіг в одній особі боржника і кредитора в деліктному зобов'язанні під час переходу права вимоги в порядку суброгації від страхувальника, якщо страхувальник є особою, відповідальною за шкоду, і

при відсутності у страхувальника права вимоги до особи, відповідальної за шкоду, якщо остання не є страхувальником [159, с. 177].

С.В. Дедиков опонує вищезазначеному автору та зазначає, що у разі визнання позиції Ю.Б. Фогельсона, передбачена ст. 965 ЦК РФ суброгація права вигодонабувача страховикові, який виплатив страхове відшкодування, взагалі неможлива при будь-якому страхуванні, а не тільки при страхуванні відповідальності, оскільки у будь-якому майновому страхуванні ситуація та ж сама – шкода, заподіяна відповідальною особою, відшкодована страховиком. Проте ст. 965 ЦК РФ не встановлює яких-небудь обмежень для застосування суброгації, отже, застосування суброгації при страхуванні відповідальності цілком допустимо [47, с. 34].

Б.С. Шац підтримує позицію, що суброгація в цілому застосовна до страхування відповідальності, але не у всіх випадках. Свою позицію він обґрунтовує з позиції поняття збитків у страховому праві. До «страхових збитків» слід в деяких випадках віднести реальні збитки особи, чиє право не порушене (типовий приклад – ненавмисне заподіяння шкоди власному майну при страхуванні майна); упущену вигоду особи, чиє право не порушене (наприклад, неотримання очікуваних доходів внаслідок несприятливих змін господарювання при страхуванні підприємницького ризику); витрати особи, що виникають внаслідок належного виконання ним зобов'язання або групи однорідних зобов'язань (зокрема, страхові виплати за прямим страхуванням – при перестраховуванні). Оскільки в законодавстві реалізована модель страхування ризику настання відповідальності на користь вигодонабувачів, відносно страхувальника (застрахованої особи) доцільно скористатися терміном «відвернені збитки» (тобто витрати, які виникли б у страхувальника (застрахованої особи), внаслідок виконання ним обов'язку з відшкодування шкоди), але їх не можна ототожнювати із заподіяними збитками. Право вимоги може перейти до страховика тільки від кредитора (ст. 387 ЦК РФ). Застрахована особа не є кредитором ні в страховому, ні в деліктному

зобов'язанні. Отже, про перехід прав вимоги страхувальника до страховика, який виплатив страхове відшкодування, не може йти і мови [177].

Термін «заподіяні збитки» доречно застосовувати тільки по відношенню до вигодонабувача. Безперечно, страховик не є особою, відповідальною за шкоду (як працедавець працівника, який заподіяв шкоду, або батьки малолітнього), він тільки виконує зобов'язання з договору страхування. Для потерпілого страхове відшкодування є нічим іншим як платежем в рахунок відшкодування шкоди. Відповідно, до страховика, який виплатив відшкодування, переходить право вимоги вигодонабувача.

Але, не всі права вимоги, на думку Б.С. Шаца, можуть перейти в порядку суброгації. В силу норми ст. 383 ЦК РФ, перехід, до особи прав, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, не допускається. Зокрема, не допускається перехід прав про відшкодування шкоди, заподіяної життю і здоров'ю. Таким чином, розглядати проблему суброгації при страхуванні деліктної відповідальності слід в площині переходу права вимоги вигодонабувача за спричинення шкоди майну [56, с. 52-54; 57, с. 7; 177].

Ю.В. Заїкін допускає суброгацію при страхування відповідальності тільки в одному випадку. Так, він робить висновок, що згідно із Законом «Про страхування» та ЦК України суброгацію обмежено майновим страхуванням, що є методологічно невірним. Відсутність можливості реалізувати право суброгації в значній мірі унеможлиблює превентивний вплив страхування на потенційного заподіювача шкоди і перешкоджає профілактиці правопорушень. На думку автора, необхідно надати право суброгації страховикам при страхуванні відповідальності до фактично винної у заподіянні шкоди особи (якщо це інша, ніж страхувальник особа) [56, с. 52-54; 57, с. 7].

Але йдеться ж про страхування відповідальності самого страхувальника, це він винний та саме для непоміщення негативних наслідків своїх дій він її страхує.

На нашу думку, суброгація до страхування відповідальності незастосовна. По-перше, на це вказує формулювання ст. 993, відповідної до якої, «до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування переходить право вимоги...».

Відповідно до ст. 980 ЦК України предметом договору страхування можуть бути майнові інтереси, які не суперечать закону і пов'язані з:

- 1) життям, здоров'ям, працездатністю та пенсійним забезпеченням (особисте страхування);
- 2) володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування);
- 3) відшкодуванням шкоди, завданої страхувальником (страхування відповідальності).

Стаття 4 Закону України «Про страхування» також визначають три види страхування в залежності від майнових інтересів, що підлягають страховому захисту (але на відміну від ЦК України, Закон України «Про страхування» називає ці інтереси об'єктами, а не предметом страхування): майнове, особисте, та страхування відповідальності.

Виходячи із вищезазначеного, можливість застосування механізму суброгації обмежена законодавцем рамками майнового страхування.

Визначення предмету договору майнового страхування міститься в ст. 980 ЦК України – майнові інтереси, які не суперечать закону і пов'язані з володінням, користуванням і розпорядженням майном (майнове страхування).

Тому як з буквального, так і формально-логічного трактування змісту ст. 980 ЦК України випливає, що страхування відповідальності **не** є підгалуззю майнового страхування.

Крім законодавчого обмеження застосування суброгації у страхуванні відповідальності, є також інші аргументи, які впливають з сутті цього виду страхування.

Страхування відповідальності – галузь страхування, де об'єктом страхових відносин є майнові інтереси, пов'язані з відшкодуванням страхувальником заподіяної ним шкоди особі або її майну, а також шкоди, заподіяної юридичній особі, яке здійснюється на підставі добровільно укладеного договору між страховиком і страхувальником та не суперечить законодавству України. Страхування відповідальності полягає в захисті майнових інтересів страхувальника у випадку, якщо він завдасть шкоди життю, здоров'ю та майну третьої особи, а також майнових інтересів потерпілої третьої особи. Відповідно обсяг відповідальності страховика включає виплату відшкодування страхувальникові або третій особі в разі настання передбаченої договором страхування страхової події. Страховою подією при страхуванні відповідальності є факт настання відповідальності страхувальника, який може бути встановлений судовими органами або добровільно визнаний самим страхувальником [173, с. 892].

На відміну від майнового та особистого страхування особливістю страхування відповідальності є те, що, крім страховика і страхувальника, завжди присутня третя особа, на користь якої укладається договір. Найчастіше вона невідома (виняток становить страхування відповідальності за невиконання договірних зобов'язань) [173, с. 892].

Таким чином, на відміну від інших видів страхування, які укладаються на користь страхувальника, договір страхування відповідальності – в інтересі іншої особи. Інтерес страхувальника в тому, що не він буде відшкодовувати шкоду, яка буде ним завдана. Він не отримує нічого за договором для себе, але при настанні страхового випадку він не понесе втрат зі своєї майнової сфери, отримає «економію» своїх коштів. Власне для цього він і страхує свою відповідальність. Тому, на нього як на заподіювача шкоди, не може лягати тягар відшкодування шкоди, адже саме для перенесення цього «тягару» на страховика він і укладав договір з страховиком.

У страхуванні відповідальності, навіть після виконання зобов'язання страховиком суброгація не припустима, оскільки виникають правовідносини із відшкодування витрат у порядку регресу (ст. 38 Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 01.07.2004 року).

Термін «суброгація» зустрічається у Кодексі торговельного мореплавання України [67] (далі - КТМ).

Стаття 269 КТМ, що так і називається «суброгація», передбачає, що у «разі сплати страхової суми, за винятком випадку, передбаченого статтею 266 цього Кодексу, до страховика за його згодою переходять: 1) усі права на застраховане майно - у разі страхування на повну вартість; 2) право на частку застрахованого майна пропорційно відношенню страхової суми до страхової вартості - у разі страхування на неповну вартість.

Стаття 274 КТМ передбачає правила, аналогічні правилам, закріпленим у статті 993 ЦК України: до страховика, який сплатив страхове відшкодування, переходить, у межах сплаченої суми, право вимоги, яке страхувальник (або інша особа, яка отримала страхове відшкодування) має до особи, відповідальної за заподіяну шкоду. Це право здійснюється страховиком з дотриманням порядку, встановленого для особи, яка отримала відшкодування.

Якщо страхувальник відмовився від свого права вимоги до особи, відповідальної за заподіяну шкоду, або здійснення цього права стало неможливим з його вини, страховик звільняється від сплати страхового відшкодування повністю або у відповідній частині».

У ст. 269 КТМ зустрічаємося із суброгацією, у результаті якої до страховика з його згоди переходять не зобов'язальні права, а майнові, тобто права на все застраховане майно, якщо воно було застраховано на повну вартість, або на частку в застрахованому майні, пропорційну відношенню страхової суми до страхової вартості, якщо майно було застраховано на неповну вартість. Таким чином, суброгація - це не тільки набуття прав

кредитора у відносних правовідносинах третьою особою (суброагентом) внаслідок виконання обов'язку боржника відносно цього кредитора, але й набуття права на застраховане майно внаслідок відшкодування збитків в цьому майні шляхом виплати страхової суми [89, с. 12].

Звичайно, суду необхідно дуже чітко відокремлювати суброгацію імперативну від суброгації диспозитивної. В останній нормі мова йде про диспозитивну суброгацію, тобто на перехід майнових прав повинна бути згода не тільки страховика, але й особи, яка отримала страхове відшкодування. Інакше може виникнути явно несправедлива ситуація, у якій страховик одержує страхову премію та відновлене майно, а страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування та витратила його на відновлення майна, не може задовольнити свої інтереси.

Таким чином, суброгація – це не тільки набуття прав, які раніше належали кредиторів, внаслідок виконання третьою особою – суброгантом обов'язків боржника відносно цього кредитора, але й заміщення управомоченої особи в абсолютному правовідношенні – речових правовідносинах, наприклад, власника.

В англійському страховому праві ця ідея виражається наступною доктриною: з виплатою страхової суми страховик одержує право страхувальника на застрахований інтерес у тій мері, у якій він забезпечив компенсацію страхувальникові. Однієї із цілей інституту суброгації є блокування можливості страхувальника одержати подвійне відшкодування шкоди шляхом пред'явлення вимоги до страховика та до особи, винної в заподіянні шкоди. До страховика переходить право вимоги, яке виникає як з делікту, так і з договору, наприклад з договору перевезення може впливати право вимоги страхувальника-вантажовласника до перевізника.

При повній загибелі застрахованого на повну вартість вантажу страховик стає власником інтересу, що він застрахував, тому при порятунку вантажу страховик може одержати вигоду, якщо вартість цього інтересу після порятунку

більше страхової суми, виплаченої страховиком. При страхуванні частини страхового інтересу титул на застраховане майно залишається в страхувальника, а до страховика переходить у відповідній пропорції частка прав на загибле майно.

Суброгація у морському праві оформляється шляхом складання договору або підписання страхувальником суброгаційної форми. Відмова страхувальника підписати договір або суброгаційну форму може бути оскаржена у суді, а відмова страховика від прийняття права вимоги або майна – ні. Звичайно, страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, зобов'язані повідомити страховикові всю інформацію, необхідну йому для захисту прав, що перейшли до нього шляхом суброгації, зокрема передати всі відповідні документи, у тому числі коносамент. Суб'єктивне право суброгації в страховика виникає тільки при настанні такої умови, як виплата страхової суми.

Право суброгації на майно страхувальника не виникає в страховика, якщо він при настанні страхового випадку шляхом сплати повної страхової суми звільняє себе від подальших обов'язків за договором морського страхування. Це право страховика спрямоване на те, щоб не платити додаткові витрати, які можуть перевищувати страхову суму. Про намір скористатися цим правом страховик зобов'язаний повідомити страхувальника в строк, що не перевищує семи днів з моменту одержання повідомлення про страховий випадок і його наслідки. При цьому сума зобов'язання страховика однаково може перевищити страхову суму, оскільки він зобов'язаний відшкодувати всі витрати страхувальника, зроблені винятково з метою запобігання або зменшення збитків до моменту одержання ним відповідного повідомлення страховика. Право суброгації на вимоги страхувальника до осіб, винних у заподіянні збитків, не зачіпається зазначеним правом страховика.

Від суброгації варто відрізнити абандон. Абандон – це відмова страхувальника від свого права власності на застраховане майно на користь страховика. Абандон – односторонній правочин, причому правила, що

регулюють такий правочин, мають імперативний характер. Право вимоги відшкодувати збитки, що було в страхувальника до третіх осіб, за абандоном не переходить. Право вимагати відшкодування збитків в майні виникає в страховика як у нового власника майна.

Виплата страхової суми не є умовою переходу прав за абандоном, так що страховик може спочатку вимагати відшкодування збитків від винних осіб, а потім виплатити страхове відшкодування страхувальникові або іншій уповноваженій особі.

Після виплати страхового відшкодування в порядку абандону страховик зберігає право на суброгацію.

У силу відсутності законодавчого регулювання абандону в страхуванні, крім морського, важливо, щоб у стандартних правилах інших видів майнового страхування або тексті договору страхування містилися умови, що передбачають право сторін договору на угоду про абандон. При цьому доцільно обумовити виникнення в страховика прав на застраховане майно після виплати повної страхової суми, а також право страховика не прийняти абандон [70, с. 654].

Говорячи про застосування суброгації у морському страхуванні необхідно підкреслити, що попри те, що ст. 269 КТМ, що регулює питання суброгації, не робить виключень для страхування відповідальності судновласників, інститут суброгації не застосовується до цього виду страхування, окрім випадків покладання відповідальності на судновласника за дії третіх осіб (наприклад, членів екіпажу). У разі, якщо особою, відповідальною за завдання шкоди, є сам судновласник (страхувальник), звернення до нього страховика з вимогою в порядку суброгації суперечило б суті страхування [7, с. 11].

Таким чином, безліч виникаючих питань обумовлюють необхідність серйозного теоретичного осмислення, оскільки їхнє рішення на основі справжньої правової природи виникаючих у зв'язку зі страховою виплатою

відносин може зняти багато практичних проблем. Можна припустити, що з розвитком ринкових відносин практика прийде до більш широкого використання суброгації, що спричинить необхідність її детального правового регулювання [85, с. 14].

Питання суброгації регулюється і на міжнародному рівні. Зокрема ст. 10 Конвенції про морські залоги та іпотеки [96] так і називається «Поступка та суброгація». Відповідно до неї наслідком акцесорного характеру морського залогу по відношенню до забезпечуваної ним вимоги є поступка морського залогу у випадку поступки права вимоги. Суброгація морського залогу відбувається також одночасно з суброгацією забезпечуваної ним вимоги.

Також, ст. 10 Конвенції про морські залоги та іпотеки передбачено обмеження суброгації: не допускається перехід права вимоги по відношенню до страхової компенсації, яка підлягає сплаті власнику судна у відповідності з договором страхування судна, до осіб, які мають вимоги, що забезпечені морською заставою. Ціллю ст. 10 Конвенції є захист інтересів держателів іпотек та обтяжень від втрати страхової компенсації у випадку повної або часткової загибелі судна. Практика страхування суден свідчить про те, держателі іпотек та обтяжень зазвичай вимагають, щоб страховий поліс містив умову “loss payable clause» на їх користь, яка дозволяє їм отримувати додаткове забезпечення у вигляді страхової компенсації. [8, с. 113]

Однак, необхідно зазначити, що в міжнародному праві термін «суброгація» має й інше значення: під суброгацією розуміється здійснення однією державою або уповноваженим органом прав інвестора, якщо вони здійснили платіж інвесторові на основі гарантії від некомерційних ризиків у зв'язку з його капіталовкладенням на території іншої держави.

На сьогоднішній день України уклала багато двосторонніх угод, які передбачають взаємне застосування (з певними вилученнями) режиму не менш сприятливого, чим надається інвесторам третіх держав, а деякі з них (наприклад, з Великобританією, Італією, Канадою, Францією) надають до того

ж у міру можливості режим, що діє для власних інвесторів (тобто національний режим).

В угодах утримуються юридично вивірені визначення понять капіталовкладень (інвестицій), інвесторів, доходів. У них детально обмовляються положення про захист і заохочення інвестицій, про переказ платежів у зв'язку з інвестиціями, про порядок вирішення інвестиційних спорів, про суброгації та інші умови [85, с. 14].

Як правило в угодах України та інших держав про взаємний захист інвестицій міститься стаття з назвою «суброгація» з таким текстом: «Якщо Договірна Сторона або її призначений посередник здійснює платежі своїм власним інвесторам згідно гарантії, що вона надала у зв'язку з інвестицією на території іншої Договірної Сторони, остання Договірна Сторона визнає: а) передачу, або по закону або згідно з законною угодою в цій країні, будь-якого права або права вимоги інвестора до попередньої Договірної Сторони або до її призначеного посередника, так як і те, б) що попередня Договірна Сторона або її призначений посередник отримала право внаслідок суброгації користуватися правами та висувати вимоги цього інвестора та перебере зобов'язання, пов'язані з цією інвестицією».

Якщо іноземна держава або уповноважений ним державний орган здійснює платіж на користь іноземного інвестора за гарантією, наданою іноземному інвестору відносно інвестицій, здійснених на території України, до неї (держиви чи органу) переходять права (відступаються вимоги) іноземного інвестора на зазначені інвестиції.

Під суброгацією у такого роду угодах розуміється викуп прав інвестора державою його походження у випадку експропріації майна інвестора в приймаючій державі для рішення питання про компенсації на міждержавному рівні [175, с. 28-41].

Таким чином, можна зробити висновок про те, що механізм суброгації застосовується й в інших, крім страхових, зобов'язаннях.

Так, наприклад, відповідно до ст. 33 Закону України «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» від 20 вересня 2001 року [129] (втратив чинність), Фонд набуває право кредитора щодо учасника (тимчасового учасника) Фонду на всю суму, що підлягає відшкодуванню, з дня настання недоступності вкладів.

Тобто до Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, що виплатив відшкодування за внесками, переходить у межах виплаченої суми право вимоги, що вкладник мав до банку, у відношенні якого наступив страховий випадок. За змістом дана стаття досить близька зі ст. 993 ЦК України, що містить норму про суброгацію. У результаті набуття коштів і іншого майна, отриманих від задоволення прав вимоги Фонду, придбаних у результаті виплати ним відшкодування за внесками, Фонд має можливість поповнити власні рахунки.

В новому Законі України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [125], у ст. 29, також передбачено, що Фонд набуває прав кредитора банку (такі випадки значно розширені):

1) на загальну суму, що підлягає відшкодуванню вкладникам такого банку на день початку процедури виведення Фондом банку з ринку, у тому числі на суму цільової позики, наданої банку протягом дії тимчасової адміністрації, та на суму наданої Фондом приймаючому або перехідному банку фінансової підтримки;

2) на суму сплачених Фондом витрат, пов'язаних з процедурою виведення неплатоспроможного банку з ринку, здійснених у межах кошторису витрат, затвердженого адміністративною радою Фонду, у тому числі щодо консолідованого продажу активів банку, що ліквідується;

3) на суму нарахованого, але не сплаченого регулярного збору до Фонду, а також на суму заборгованості із сплати зборів, пені та/або штрафів до Фонду, нарахованих до дня, що передуює дню запровадження процедури ліквідації.

2. У разі прийняття Національним банком України рішення про відкликання банківської ліцензії та ліквідацію банку, Фонд набуває прав кредитора:

1) на загальну суму, що підлягає відшкодуванню вкладникам такого банку на день початку процедури його ліквідації;

2) на суму сплачених Фондом витрат, пов'язаних з процедурою ліквідації банку, які здійснені у межах кошторису витрат, затвердженого адміністративною радою Фонду, у тому числі щодо консолідованого продажу активів банку, що ліквідується;

3) на суму нарахованого, але не сплаченого регулярного збору до Фонду, а також на суму заборгованості із сплати зборів, пені та/або штрафів до Фонду, нарахованих до дня, що передуює дню запровадження процедури ліквідації.

Крім того, вже згадувалось, що у якості прикладу суброгації можна назвати правило закріплене у ч. 3 ст. 528 ЦК України, якщо третій особі загрожує небезпека втратити свої права на майно боржника в результаті обігу стягнення на це майно кредитором, у такої третьої особи виникає право задовольнити вимогу кредитора до боржника, навіть без згоди останнього. У результаті задоволення вимоги, тобто виконання зобов'язання, саме зобов'язання не припиняється, але третя особа заміняє кредитора. Така заміна кредитора або перехід прав і обов'язків кредитора до третьої особи відбувається за правилами, установленими для цесії.

3.3. Підстави та передумови переходу прав кредитора шляхом суброгації.

Підстави реалізації суброгаційної вимоги

В результаті настання страхового випадку страхувальник (вигодонабувач) стає кредитором, а особа, яка завдала шкоди, – його боржником внаслідок заподіяння шкоди. Але після отримання страхувальником страхової виплати (відшкодування) від страховика права кредитора, що належать страхувальникові (вигодонабувачеві), автоматично, тобто на підставі закону,

переходять до іншої особи – страховика, у зв'язку з чим останній стає новим кредитором особи, що завдала шкоди.

У результаті настання страхового випадку страхувальник повідомляє страхову компанію в обумовлений термін про настання страхового випадку за встановленою формою. Якщо, наприклад, об'єктом страхування є транспортний засіб проводиться автотоварознавча експертиза, в якій експерт оцінює вартість відновлення автомобіля. На підставі цієї експертизи страхова компанія здійснює виплату страхового відшкодування або може оплатити вартість здійсненого ремонту автомобіля на підставі рахунка-фактури та інших документів, що видаються сервіс-центром, ремонтною організацією тощо [1, с. 56].

З моменту виплати суми страхового відшкодування банківським платежем або через касу страховик набуває на підставі ст. 27 Закону «Про страхування» відповідних прав щодо страхувальника, зокрема право звернутися із позовом до особи, яка винна у пошкодженні автомобіля (як правило, у результаті ДТП), і права вимагати відшкодування збитків. Слід зазначити, що сам перехід права звернення до винуватця з позовом про відшкодування збитків не обумовлюється передачею спеціальних документів (договорів, листів, доручень), а здійснюється на підставі прямої вказівки закону [116, с. 85].

Зміна кредитора в зобов'язанні в порядку суброгації відбувається в момент виплати страхового відшкодування. До задоволення майнових вимог первинного кредитора – страхувальника (вигодонабувача) до нового кредитора (страховикові) не переходять права вимоги до особи, відповідальної за збитки. Ці права належать первинному кредиторіві до моменту задоволення його вимог.

Тому на практиці слід проводити відмінність між правом на суброгацію, яке виникає з моменту укладення договору страхування, і правом на реалізацію суброгації, яке виникає після виплати страхового відшкодування [1, с. 171].

Тому не можна вважати обґрунтованою тезу висловлену у літературі, що не можна виключати такої ситуації, коли, наприклад, у договорі страхування може бути зафіксована відстрочка виплати страхового відшкодування після визнання страховиком своєї заборгованості перед страхувальником, що дасть можливість страховикові частково компенсувати свої витрати, стягнувши хоча б частину коштів з винної сторони [42, с. 15].

Варто наголосити, що єдиною підставою суброгації прав кредитора є виконання власного зобов'язання первісному кредиторіві. Адже страховик не може не виплатити страхове відшкодування страхувальникові – він має виконати своє зобов'язання перед останнім у разі настання страхового випадку. Але виконання цього власного обов'язку веде одночасно до суброгації – переходу прав кредитора.

Здійснення суброгації обумовлене платежем третьої особи (суброгата), з особливим характером правових наслідків – задоволенням вимог кредитора з одночасним переходом прав кредитора за зобов'язанням боржника до третьої особи (платіж з суброгацією). Такий характер платежу обумовлений тією обставиною, що він не є виконанням зобов'язання за боржника, оскільки здійснюється у власному інтересі третьої особи і є реалізацією її права, або виконанням власного зобов'язання тому ж кредиторіві [148, с. 17].

Але однієї підстави для виникнення переходу прав кредитора шляхом суброгації не достатньо. Необхідно, щоб у наявності були передумови суброгації. В якості таких маємо виділити наступні: 1) укладання договору страхування, в якому не передбачена заборона суброгації; 2) вказівка в законі про можливість суброгації.

За загальним правилом, встановленим ст. 993 ЦК України, суброгація (перехід) страховикові прав кредитора до боржника, відповідального за заподіяння збитків, відбувається на підставі закону. Тобто такий перехід законодавцем передбачений як автоматичний.

З цього боку цікава позиція російського законодавця. Пункт 1 ст. 965 ЦК РФ, розпочинаючись із слів «якщо договором майнового страхування не передбачене інше», є диспозитивною нормою, і сторони можуть своєю угодою унеможливити суброгацію. Проте цим же пунктом передбачено, що умова договору, що виключає перехід до страховика права вимоги до особи, що умисне заподіяв збитки, нікчемна. Отже, договором страхування право суброгації може бути виключене лише у разі ненавмисного спричинення збитків.

В вітчизняному законодавстві такого уточнення немає, диспозитивність правила викладеного у ст. 993 ЦК України не передбачена. Чи маємо вважати, що ця норма є імперативною, інакше законодавець закінчим формулювання цієї норми наступною фразою: «якщо інше не передбачено договором», а тому чи маємо вважати, що у договорі страхування не може міститися умова про не перехід прав страхувальника до страховика у випадку настання страхового випадку та виплати страхового відшкодування?

О. Ломідзе вважає, що перехід зобов'язального права на підставі закону, на відміну від поступки, допускається незалежно від умов договору. Сторони зобов'язання (боржник і кредитор) своєю угодою не можуть ні виключити такий перехід, ні поставити можливість його здійснення від згоди боржника [82, с. 13-16].

Але оскільки суброгація є різновидом заміни кредитора у зобов'язанні – на неї розпоряджуються відповідні норми ЦК України [167, с. 43]. Відповідно до ч. 3 ст. 512 ЦК України кредитор у зобов'язанні не може бути замінений, якщо це встановлено договором або законом.

Тому, перехід зобов'язального права на підставі закону стосовно до суброгації саме залежить від умов договору страхування і сторони цього договору можуть її виключити [174, с. 65].

Суброгація витікає безпосередньо із закону і не вимагає підтвердження договором страхування, він виступає лише передумовою суброгації, оскільки за

його відсутності, звісно, і мова не може йти про якісь права страховика вступити у зобов'язання між іншими особами. Одна з цих осіб обов'язково має бути контрагентом страховика та набути статус страхувальника.

Доказом наявності у страховика права вимоги до особи, відповідальної за заподіяння шкоди, виступають договір страхування і документ, що підтверджує виплату страхового відшкодування. Складання всякого роду суброгаційних розписок, як це нерідко має місце на практиці, є зайвим.

Варто підкреслити, що виплата страхового відшкодування не завжди повністю відшкодовує завдані страхувальникові (вигодонабувачу) збитки через існування в договорі страхування спеціальних умов, таких як, наприклад, безумовна франшиза або виплата страхового відшкодування з урахуванням зношування майна.

У силу встановлених законом або міжнародними договорами меж відповідальності боржника за його зобов'язаннями максимально можлива сума стягнення збитків з відповідальної особи може виявитися менше дійсних збитків. Так, межа відповідальності авіаперевізника при міжнародному перевезенні вантажів становить 20 доларів США за 1 кг брутто ваги вантажу (п. 29.3.2 Правил міжнародних повітряних перевезень пасажирів, багажу й вантажів), на морському транспорті судовою практикою визнається встановлена п. 5 ст. 4 Гаазьких правил межа відповідальності в розмірі 100 англійських фунтів стерлінгів за одне місце втраченого вантажу (справа МАК 46/1992). У таких випадках страховому відшкодуванню підлягає частина збитків страхувальника, що перевищує суму, яку можна було одержати від відповідальної особи, якби вимога до нього була пред'явлена у встановленому порядку [69, с. 651].

Таким чином, варто визнати, що існуюче між страхувальником (вигодонабувачем) і заподіювачем шкоди деліктне зобов'язання чи зобов'язання відшкодування договірної шкоди не завжди припиняється виконанням у повному обсязі з виплатою страхового відшкодування й може

існувати в певній частині після здійснення страхової виплати поряд з вимогами страховика, що перейшли в порядку суброгації. У такому разі може мати місце частковий перехід права вимоги, застосування якого в теперішній час не суперечить законодавству [3, с. 167]. Спочатку існуюче деліктне зобов'язання трансформується тут з індивідуального зобов'язання в зобов'язання з активною множинністю осіб на стороні кредитора, при цьому природа даної множинності є частковою [75, с. 21-25].

Тому, якщо страхове відшкодування лише частково погасить заподіяні потерпілому збитки, то до заподіювача збитків існуватимуть одночасно два права вимоги. Перша вимога – страховика у розмірі виплаченого потерпілому страхового відшкодування, друга – потерпілого у розмірі тієї частини завданої шкоди, яка не була покрита страховим відшкодуванням.

Так, у договорі страхування майна з безумовною франшизою страховик, виплачуючи страхове відшкодування за відрахуванням безумовної франшизи, одержує право вимоги в порядку суброгації до заподіювача шкоди у розмірі виплаченої суми, що, у свою чергу, не позбавляє страхувальника (вигодонабувача) права стягнення суми франшизи із заподіювача шкоди в рамках цього ж деліктного зобов'язання.

Наприклад, у постанові судових палат у цивільних та господарських справах Верховного Суду України від 10 лютого 2015 р. у справі №6-2878цс15 зазначається, що відповідно до ст. 1194 ЦК України особа, яка застрахувала свою цивільну відповідальність, у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої нею шкоди зобов'язана сплатити потерпілому різницю між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням). При цьому за змістом ст. 993 ЦК України та ст. 27 Закону України від 7 березня 1990 р. №85/96-ВР «Про страхування» до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, в межах фактичних витрат переходить

право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки.

За змістом ст. 1194 ЦК України в системному зв'язку зі ст. 993 цього Кодексу та ст. 27 Закону України від 7 березня 1990 р. №85/96-ВР «Про страхування» можна дійти висновку про те, що «до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, переходить право вимоги до особи, відповідальної за завдані збитки у разі недостатності страхової виплати (страхового відшкодування) для повного відшкодування завданої нею шкоди *в межах різниці між фактичним розміром шкоди і страховою виплатою (страховим відшкодуванням)*» (виділення моє – Я. Головачов) [110].

З формулювання ст. 993 ЦК України випливає не лише коло осіб, що беруть участь в цих відносинах (страховик, страхувальник (вигодонабувач), особа, відповідальна за збитки), але і чітко визначаються умови, при яких до страховика переходить право вимоги до особи, відповідальної за збитки: виплата ним (страховиком) страхового відшкодування.

Виконання цієї умови можливе тільки страховиком, тобто особою, що має ліцензію на здійснення страхової діяльності, отже ст. 993 ЦК України унеможливорює перехід прав вимог в порядку суброгації до третіх осіб, що не є страховиками.

Суброгація нерозривно зв'язана зі страхуванням, і тому базовим для визначення її процедури є безпосередньо договір страхування. В цьому документі можуть бути сформульовані основні принципи суброгаційних взаємин між страховиком і страхувальником [55, с. 113]. Але, якщо ці умови не були передбачені договором страхування – суброгація відбудеться за правилами викладеними у ст.ст. 513-518 ЦК України.

Страхувальником у цьому разі на загальних засадах можуть виступати як фізичні, так і юридичні особи, що уклали відповідні договори страхування.

Умова про перехід до страхової компанії прав у порядку ст. 27 Закону України «Про страхування» може додатково включатися до цього договору [116, с. 85].

Стаття 993 ЦК України не уточнює, якій особі повинне бути виплачене страхове відшкодування, для того, щоб у страховика виникло право на суброгацію.

Зі ст. 979 ЦК України, яка передбачає, що за договором страхування одна сторона (страховик) зобов'язується у разі настання певної події (страхового випадку) виплатити другій стороні (страхувальникові) або іншій особі, визначеній у договорі, грошову суму (страхову виплату), а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі та виконувати інші умови договору, можна зробити висновок, що відшкодування повинне бути виплачене тільки страхувальникові або вигодонабувачу за договором страхування.

Однак страховій практиці відомі випадки, коли страхувальник або вигодонабувач призначає замість себе іншу особу, яка має право на одержання страхового відшкодування, що не суперечить правилам належного виконання зобов'язання. У цьому випадку може йти мова про переадресацію (виконання зобов'язання іншому кредитору). А може йти мова про цесію – переуступлення права вимоги.

У таких випадках оплата страхового відшкодування іншій особі є підставою для виникнення в страховика суброгаційних прав за умови, якщо страхувальником або вигодонабувачем надані документи, що свідчать про перехід вимоги. Суброгаційна розписка, видана особою, що одержала страхове відшкодування в порядку переуступлення вимоги, повинна прирівнюватися до таких документів, що видається страхувальником або вигодонабувачем за договором страхування [69, с. 651].

Закон не вимагає укладання якого-небудь додаткового договору відносно суброгації.

Хоча в практиці закордонних країн зустрічаються випадки необхідності укладання додаткової угоди між страховиком і страхувальником, яка б була

невід’ємною складовою договору страхування. Наприклад, в англійському праві при виплаті страхового відшкодування або визнанні страхової події страхувальник у додатковій угоді визнає, що не має більше матеріальних претензій до страховика. Перед цим положенням у договорі звичайно знаходиться твердження, що страховик уже виплатив страхове відшкодування або визнав страхову подію та оплатить його в певний строк. У договорі може обмовлятися процедура суброгації, якщо договором страхування передбачений який-небудь нестандартний підхід до цього питання. Наприклад, можлива ситуація, коли відповідно до договору страхування виплата страхового відшкодування в погодженій сумі буде зроблена в певний договором строк, а право вимоги до винних осіб переходить до страховика на підставі угоди зі страхувальником. У договорі страхування може навіть бути обумовлена залежність виплати страхового відшкодування від благополучного стягнення сум з винних осіб [42, с. 15].

Порівнюючи дану практику з вітчизняним законодавством, можна виявити незастосовність останнього положення до вітчизняної практики рішення питань суброгації.

Незважаючи на відсутність необхідності укладати додатковий договір, страховик повинен представити максимальну кількість доказів, що підтверджує його право вимоги. Це в обов’язковому порядку має бути страховий поліс страхувальника (засвідчена копія або оригінал), підтвердження про сплату страхової премії і страхових внесків страховикові.

Але не у всіх випадках передбачений законом перехід прав вимоги від страхувальника (вигодонабувача) до страховика, що виплатив страхове відшкодування, є безумовним. Тобто з погляду матеріального права в страховика є законне право на реалізацію суброгації відповідно зі ст. 993 ЦК України, у тому числі в позовному порядку. Однак із процесуальної точки зору не завжди матеріальне право може бути реалізовано.

У зв'язку із цим варто погодитися з думкою Ю.Б. Фогельсона з цього питання, який вважає, що якщо при страхуванні вантажу ні страхувальник, ні вигодонабувач не є ні відправником вантажу, ні вантажоодержувачем, суб'єктивне право вимоги виявиться таким, що перейшло до страховика, але здійснюватися воно буде за правилами транспортних уставів і кодексів, тобто страховик не зможе пред'явити позов, оскільки цієї можливості не мали ні страхувальник, ні вигодонабувач. Інакше кажучи, вітчизняна доктрина теоретично допускає перехід суб'єктивного права вимоги без переходу процесуального повноваження пред'явити позов, а отже, допускається формальна суброгація без можливості її фактичного здійснення [159, с. 93]. З метою виключення в страховій практиці подібних правових колізій страховикам необхідно в процесі страхового розслідування та урегулювання страхових збитків свідомо, тобто до страхової виплати, забезпечувати себе всією правовою документацією, оформленою відповідно до законів, необхідної для реалізації прав за суброгацією, у тому числі в позовному порядку.

Проаналізуємо тепер *підстави реалізації суброгаційної вимоги*.

Відповідно до ст. 514 ЦК України до нового кредитора переходять права первісного кредитора у зобов'язанні в обсязі і на умовах, що існували на момент переходу цих прав, якщо інше не встановлено договором або законом.

Про наявність суброгації можна стверджувати тільки в тому випадку, якщо шкоду викликали протиправні дії осіб, що тягнуть цивільно-правову, кримінальну або адміністративну відповідальність. При цьому цивільно-правова відповідальність може наступити у двох випадках – при невиконанні або неналежному виконанні контрагентом страхувальника (вигодонабувача) умов укладеного зі страхувальником договору, а також внаслідок заподіяння третьою особою шкоди страхувальникові (вигодонабувачеві) [146].

Таким чином, у страхувальника право вимоги до особи, відповідальної за збитки, може виникнути тільки за двома підставами (за наявності договору майнового страхування):

- на підставі договору, укладеного між страхувальником (вигодонабувачем) і його контрагентом, за умовами якого на останнього може бути покладена відповідальність за заподіяну шкоду у зв'язку з неналежним виконанням своїх зобов'язань за договором;

- на загальних підставах відшкодування шкоди, коли у особи, що завдала шкоду, виникає зобов'язання з відшкодування цієї шкоди страхувальникові відповідно до гл. 82 ЦК України (зобов'язання відшкодування шкоди).

3.4. Порядок реалізації суброгаційної вимоги

Реалізація страховиком права на суброгацію здійснюється з дотриманням правил, що регулюють відносини між страхувальником (вигодонабувачем) і особою, відповідальною за збитки.

Страховик, пред'являючи вимогу до особи, що причинила шкоду, що перейшла до нього в порядку суброгації, зобов'язаний керуватися тими нормативними актами, які регулюють правовідносини, що існувало між страхувальником (вигодонабувачем) і заподіювачем шкоди. Це стосується як матеріальних, так і процесуальних норм права, включаючи норми, що передбачають строки позовної давності, порядок досудового врегулювання спору, строки пред'явлення претензій, обмеження розміру відповідальності за зобов'язаннями тощо.

У першу чергу представники юридичних підрозділів страхової організації встановлюють наявність або відсутність у страхувальника (вигодонабувача) права вимог до особи, відповідальної за шкоду, що виникла внаслідок страхового випадку. Із цією метою насамперед необхідно встановити обставини, пов'язані із причиною настання страхового випадку, а саме, через що наставив страховий випадок – протиправних дій третіх осіб або обставин непереборної сили, у тому числі стихійних лих, природних і техногенних явищ (удар блискавки, повінь, ураган, катастрофа тощо) [146].

Для успішної реалізації суброгаційної вимоги страховик має точно встановити підстави такої реалізації.

Наприклад, якщо вимога страхувальника до заподіювача шкоди ґрунтувалась договорі, то страховик після набуття даної вимоги не може посилатися на норми, що стосуються деліктних правовідносин.

Розглянемо особливості реалізації суброгаційної вимоги у залежності від того чи страховий випадок зумовлений порушенням контрагентом страхувальника договору, чи він виникає у зв'язку із заподіянням недогівірної шкоди.

Першу групу зобов'язань, на підставі яких у страхувальника виникає право вимоги до особи, відповідальної за збитки, можуть складати будь-які правовідносини, встановлені між страхувальником і його контрагентом з приводу володіння, користування і розпорядження майном, яке є предметом страхування за договорами страхування майна або підприємницького ризику.

Це можуть наступні договори: договір купівлі-продажу товару, який застрахований від ризиків втрати або ушкодження в страховій організації; договір оренди приміщення, яке застраховане на користь власника приміщення; договір перевезення вантажу, згідно з яким вантаж, що перевозиться, застрахований на користь вантажовідправника або вантажоодержувача; договори лізингу, зберігання, поруки, позики і тому подібне [1, с. 171].

Тому для реалізації прав вимоги, яка отримана шляхом суброгації, страховикові необхідно строго слідувати правилам відшкодування шкоди, які встановлені законом або домовленістю між страхувальником (вигодонабувачем) і його контрагентом на підставі вказаних вище договорів. Ці правила включають низку заходів, які необхідно провести для отримання відшкодування в порядку суброгації.

Оскільки відповідно до ст. 993 ЦК України звернення страховика з вимогою про відшкодування збитків до особи, відповідальної за їх заподіяння, слід встановити відповідальність такої особи.

Вимогу про відшкодування шкоди можна пред'явити до особи – контрагента страхувальника, яке є відповідальним в силу закону або договору за належне виконання зобов'язання. Загальною основою для покладання на особу відповідальності за порушення зобов'язання являється правило, передбачене ст. 614 ЦК України особа, яка порушила зобов'язання, несе відповідальність за наявності її вини (умислу або необережності), якщо інше не встановлено договором або законом. Особа є невинуватою, якщо вона доведе, що всіх залежних від неї заходів щодо належного виконання зобов'язання.

Відповідно до ст. 509 ЦК України, зобов'язання має ґрунтуватися на засадах добросовісності, розумності та справедливості. Виходячи з цих засад має встановлюватися і наявність або відсутність вини: особа має визнаватися невинуватою, якщо вона вжила всіх заходів для належного виконання зобов'язання при тому ступені турботливості й обачності, що вимагалася від неї за характером зобов'язання й умовами обороту [173, с. 515; 166, с. 45].

Порушення зобов'язання визнається таким, що сталося внаслідок випадку, якщо особа доводить відсутність своєї вини. В цьому випадку, якщо інше не передбачене договором або законом, відповідальність боржника не настає. Однак треба враховувати, що залежно від вини застосовуються лише ті наслідки порушення зобов'язання, які є мірами відповідальності, а застосування інших наслідків не залежить від вини.

Для осіб, що здійснюють підприємницьку діяльність, це правило не застосовується. Відповідно до ст. 218 ГК України, учасник господарських відносин відповідає за невиконання або неналежне виконання господарського зобов'язання чи порушення правил здійснення господарської діяльності, якщо не доведе, що ним вжито усіх залежних від нього заходів для недопущення господарського правопорушення. У разі якщо інше не передбачено законом або договором, суб'єкт господарювання за порушення господарського зобов'язання несе господарсько-правову відповідальність, якщо не доведе, що належне виконання зобов'язання виявилось неможливим внаслідок дії непереборної

сили, тобто надзвичайних і невідворотних обставин за даних умов здійснення господарської діяльності. Не вважаються такими обставинами, зокрема, порушення зобов'язань контрагентами правопорушника, відсутність на ринку потрібних для виконання зобов'язання товарів, відсутність у боржника необхідних коштів.

Перш ніж почати процедуру з реалізації права вимоги до особи – контрагентові страхувальника (вигодонабувача), страховикові необхідно напевно встановити відповідальність цієї особи, для чого треба визначити її винність з урахуванням обставин непереборної сили і зроблених ним заходів для належного виконання зобов'язань. Цей захід в діях страховика має бути в числі первинних, які необхідно провести для практичної реалізації прав за суброгацією, оскільки недоведеність вини контрагента знімає з нього цивільно-правову відповідальність за зобов'язанням перед страхувальником (вигодонабувачем), автоматично виключає суброгацію і, як наслідок, усі подальші дії страховика в цьому напрямі [1, с. 171].

Право на суброгацію виникає в страховика і за договором страхування підприємницького ризику, оскільки він є різновидом договору майнового страхування, якщо угодою сторін не передбачене інше.

Другу групу зобов'язань, на підставі яких у страхувальника виникає право вимоги до особи, відповідальної за збитки, можуть складати недоговірні правовідносини, встановлені між страхувальником і заподіювачем недоговірної шкоди.

Особливістю переходу прав шляхом суброгації до особи, відповідальної за заподіяння шкоди страхувальникові (вигодонабувачеві), є підстава виникнення в особи обов'язку перед страхувальником (вигодонабувачем). Такою підставою є недоговірне зобов'язання відшкодування шкоди, що регулюється правилами, передбаченими гл. 82 ЦК України, а відповідальним перед страхувальником (вигодонабувачем) за заподіяння шкоди, є не

контрагент страхувальника (вигодонабувача), а особа, що заздалегідь, у момент укладання договору страхування, невідома сторонам [146].

Страховик має довести наявність підстав та умов притягнення до відповідальності заподіювача шкоди чи відшкодування шкоди за відсутності умов відповідальності, якщо законом передбачене останнє.

Стаття 1166 ЦК України («Загальні підстави відповідальності за завдану майнову шкоду») передбачає, що відшкодування шкоди можливе за таких умов:

1) завдано шкоди особистим немайновим правам або майну фізичної або юридичної особи;

2) дії або бездіяльність, якими завдана шкода, є неправомірними.

Ще дві умови, легко вбачаються при тлумаченні зазначеної норми:

3) причинний зв'язок між протиправними діями правопорушника і шкодою, яка виникла.

4) за загальним правило, вина того, хто завдав шкоди [172, с. 644].

Вирішуючи спори про стягнення заподіяних збитків із винної особи на користь страховика суд з'ясовуватиме правові підстави покладення на винну особу зазначеної майнової відповідальності.

За загальним правилом особою, яка має відшкодувати збитки є контрагент за договором, а недоговірну шкоду компенсує винувата особа, за винятком відповідальності за шкоду без вини заподіювача шкоди, наприклад, заподіяну джерелом підвищеної небезпеки. Відповідальність за заподіяну шкоду покладається на власника (володільця) джерела підвищеної небезпеки, навіть якщо він безпосередньо не здійснював експлуатації цього джерела. Такою особою нерідко є не власник автомобіля, а особа, що володіє і користується ним на підставі доручення.

Перша умова відповідальності – *наявність шкоди*.

Шкода – зменшення або знищення майнових чи немайнових (особистих) благ, що охороняються законом. У цивільному праві діє принцип повного відшкодування шкоди, що відповідає відновній функції цивільно-правової

відповідальності. Тому, у спеціальних законах не можна зменшувати, обмежувати обсяг відповідальності, підмінювати відшкодування шкоди, відшкодуванням лише збитків [91, с. 801].

Шкода може бути майновою і моральною (немайновою). Майновою вважається шкода, яка має певну економічну цінність і виражається в грошах. Під моральною шкодою, відповідно до п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року №4 «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» [128], слід розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань або інших негативних явищ. Таким чином, можна зробити висновок, що це, в свою чергу, буде шкода, яка не має економічного змісту і не може бути виражена в грошах.

У нашому випадку йде мова лише про матеріальну шкоду, адже суброгація застосовується у майновому страхуванні, а не при страхуванні життя та здоров'я фізичних осіб.

Матеріальна шкода може виражатися у знищенні або пошкодженні майна, упущеній вигоді, позбавленні доходу або його частини, необхідності нести додаткові витрати та інших збитках. Стягнення збитків є універсальним способом захисту цивільних прав. Воно застосовується і при порушенні зобов'язань, і при заподіянні шкоди, і при зловживанні правом.

Відповідно до ст. 22 ЦК України збитками є:

1) втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права (реальні збитки);

2) доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене (упущена вигода).

До складу реальних збитків входять не тільки фактично понесені витрати, але і витрати, які понесе потерпілий, відновлюючи свої порушені права. Необхідність таких витрат і їх передбачуваний розмір потерпілий повинен

підтвердити обґрунтованим розрахунком і доказами, в числі яких можуть бути представлені кошторис (калькуляція) витрат на усунення недоліків товарів (робіт, послуг), договір, що визначає відповідальність за порушення зобов'язань тощо.

Розмір збитків повинен бути підтверджений обґрунтованим розрахунком і іншими письмовими доказами.

Що стосується упущеної вигоди як складової поняття збитків у цивільному законодавстві, слід зазначити, що в порядку суброгації вони не відшкодовуються, адже відповідно до ст. 988 ЦК України страхова виплата за договором майнового страхування і страхування відповідальності (страхове відшкодування) не може перевищувати *розміру реальних збитків*. Інші збитки вважаються застрахованими, якщо це встановлено договором.

У ст. 993 ЦК України вказано, що до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах *фактичних витрат* переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки, а тому не може до суброгаційних вимог включатися упущена вигода, яка не відшкодовувалась страховиком страхувальником за договором страхування (крім випадку, якщо упущена вигода окремо застрахована договором).

Вимагати упущеної вигоди від заподіювача шкоди може лише потерпілий, що відбувається за межами суброгаційних вимог страховика.

Що стосується додаткових збитків (це незаплановані додаткові витрати, які зазнав або може зазнати потерпілий унаслідок заподіяння йому шкоди), ними можуть бути витрати, що виникли у зв'язку з втратою майном товарного виду, необхідність індексації сум відшкодування у зв'язку з інфляцією і інше), то, наприклад, вартість втрати майном товарного виду відповідно до Закону України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 01.07.2004

року [123] страховик або МТСБУ не відшкодовує, а значить, і зміст суброгаційних вимог ці витрати складати не можуть.

Виплата страховикові заподіювачем шкоди грошових сум у порядку суброгації погашає право вимоги страховика до особи, відповідальної за заподіяну шкоду, але не позбавляє страхувальник-потерпілого права вимагати із цієї особи відшкодування шкоди в порядку цивільно-правової відповідальності, якщо він не компенсований страховим покриттям.

Друга умова, що необхідна для виникнення відповідальності – *протиправність*.

Сам факт заподіяння шкоди порушує загальну заборону закону заподіювати іншому шкоду [142, с. 69], а тому всі такі дії можна розцінювати як протиправні. Прихильники іншої позиції вважають, що протиправність визначається порушенням не суб'єктивного права потерпілого, а лише порушенням норми об'єктивного права, і такої норми, яка направлена на охорону певного інтересу потерпілого.

Позиція законодавця, відповідно до якої розрізняються наслідки заподіяння шкоди протиправними діями, з одного боку, і правомірними – з іншого, дає підстави для твердження, що ним сприйнята друга точка зору. Сам факт спричинення шкоди (правопорушення в суб'єктивному значенні) не завжди тягне обов'язок його відшкодування. Шкода, що виникла в результаті правомірних дій, у вигляді загального правила, відшкодуванню не підлягає. Відступ від цього правила можливий, якщо це прямо встановлено законом [166].

При цьому варто мати на увазі ще одну обставину – протиправною визнається така поведінка, яка порушує норму права, незалежно від того, знав чи не знав правопорушник про протиправність своєї поведінки [14, с. 169]. За порушенням норми цивільного права завжди стоїть порушення суб'єктивного права потерпілої особи. Правомірними діями особа здійснює своє право, протиправними – порушує право інших осіб. Протиправна поведінка знаходить

вираження у вигляді протиправної активної або пасивної дії. Активна дія буде протиправною, якщо вона прямо заборонена законодавчим актом або суперечить певному правовому актові або виходить за межі дозволеного. Так, протиправним буде зловживання суб'єктивним правом у разі порушення охоронюваних прав інших осіб.

Протиправні дії чи бездіяльність заподіювача і шкоду, що наступила, повинен зв'язувати юридично значущий *причинний зв'язок*.

І остання умова відповідальності – *вина*. З одного боку, вина є явищем психологічним. Не можна з'ясувати сутність провини, винності у відриві від свідомості і волі людини [87, с. 215]. Разом з тим, з іншого боку, вина – не тільки психічне, але й певне суспільне явище, наповнене соціальним змістом. [61, с. 30]

Вина може бути визначена як психічне ставлення правопорушника у формі наміру чи необережності до своїх протиправних дій та їхніх наслідків.

Розподіл вини на намір і необережність не грає у цивільному праві важливої ролі, оскільки незалежно від форми вини шкода, підлягає відшкодуванню і у повному обсязі.

Але критерії визначення необережності набувають велике значення, оскільки вони одночасно є критеріями відмежування винної поведінки від невинної. Необережність визначають, як вимоги, що пред'являються до нормальної, достатньо розвиненої, «середньої» людини.

Належна уважність, дбайливість, передбачливість суб'єкта визначається характером відповідного виду діяльності і особливостями здійснюючого її суб'єкту. Цивільний закон, на відміну від закону кримінального, виходить із припущення про те, що особа, яка діє протиправно, винна. Інакше кажучи, у цивільному праві діє презумпція винності правопорушника [59, с. 115].

Реалізація страховою компанією своїх суброгаційних прав можлива тільки при наявності особи, відповідальної за заподіяння шкоди. При цьому факт провини даної особи повинен бути зафіксований належним чином.

Наприклад, у випадку із ДТП провину порушника правил дорожнього руху може встановити тільки суд, але ніяк не органи поліції. У зв'язку із цим висувати право вимоги на підставі довідок поліції в цьому випадку буде неправомірним [117].

Так, у рішеннях судів щодо суброгаційних вимог обов'язково має міститися вказівка на підтвердження факту провини відповідача. Так, у справі №2 – 4075/09 Суворовського районного суду м. Одеси про відшкодування в порядку регресу (ми вже вказували, що на практиці відбувається змішування понять «регрес» та «суброгація» - зауваження моє – Я.В. Головачов) витрат, пов'язаних з виплатою страхового відшкодування, позивач в обґрунтування вимог посилався на те, що 12.09.2008 року на перехресті вулиць Паустовського та Добровольського у м.Одеса відбулася дорожньо – транспортна пригода, за участю К.Д.Л., як водія «Тойота-камрі», державний номер ВЕ 0902 АМ. Відповідач допустив зіткнення з автомобілями «ВАЗ-2108», державний номер ВН 0794 ВО, під керуванням К.В.І., та автомобілем «Шкода Октавія», державний номер ВН 4780 СВ, під керуванням Т.С.М. В результаті чого, зазначені автомобілі отримали механічні пошкодження. Постановою Суворовського районного суду м.Одеси від 08.10.2008 року К.Д.Л. був притягнутий до адміністративної відповідальності за ст.124 кодексу України про адміністративні правопорушення [132].

Також треба враховувати, що порушення кримінальної справи відносно конкретної особи або залучення його органами слідства в якості обвинувачуваного не дає права страховикові на реалізацію суброгації. Але навіть незважаючи на це окремі страхові компанії, намагаються реалізувати свої вимоги у таких випадках, тому що відшкодування вже виплачене. Так, практично всі страхові компанії не вимагають від своїх клієнтів надання рішення суду при виплаті по КАСКО. Але зробивши виплату, відразу ж намагаються висувати вимоги іншому учасникові ДТП. Іноді навіть буває, що страховики починають діалог з іншим учасником ДТП до виплати, пропонуючи

повністю або частково розрахуватися з їхнім клієнтом, в обмін на відмову від майбутніх суброгаційних прав. Такі дії виглядають сумнівно з погляду чинного законодавства [117].

Звичайно, що багато осіб, відповідальних за заподіяні збитки, намагаються відхиляти суброгаційні вимоги, мотивуючи, що вони не згодні з фактом визнання їх винними. У цьому випадку цей аргумент абсолютно неспроможний. Якщо є рішення суду, що вступило в законну силу, то суд не буде повторно встановлювати факти, що розглядаються в іншому судовому розгляді. Ці питання потрібно вирішувати саме в тому судовому процесі, що відноситься до встановлення факту вини конкретної особи. Багато хто ж легковажно ставляться до цього. Так, наприклад, якщо на місці спірного ДТП потерпілий не має претензій, тому що його автомобіль застрахований, то багато водіїв навіть не цікавляться справою про залучення до адміністративної відповідальності, не доводять доводи своєї невинності. Коли ж вже є постанова про залучення до адміністративної відповідальності та страхова компанія пред'являє претензії в порядку суброгації – непогоджуються з оцінкою наданою судом їх поведінки [117].

Так, у Рішенні Печерського районного суду м. Києва від 24 жовтня 2013 у справі за позовом Приватного акціонерного товариства «ПРОСТО-страхування» до ОСОБА_1 про відшкодування шкоди в порядку регресу (позивач не коректно застосовує цей термін – зауваження моє – Я. Головачов) вірно зазначається, що вина відповідача в даній дорожньо-транспортній пригоді доводиться постановою Святошинського районного суду м. Києва від 17.07.2009 року (а.с.10), яка відповідно до ст. 61 ЦПК України є обставиною, яка не підлягає доказуванню. [131]

Для реалізації суброгаційних вимог необхідні наявність всіх зазначених умов, якщо не йдеться про спеціальний делікт, наприклад, зазначає шкоди джерелом підвищеної небезпеки, адже ст. 993 ЦК України не вказує, що вимоги

пред'являються до винної особи, а саме до відповідальної особи, яка як відомо може бути і невинною, але відповідальною.

Так, юридична особа відповідає за дії свої працівників, тому відповідає за нанесення шкоди водієм, який експлуатує джерело підвищеної небезпеки.

Вирішуючи спори, пов'язані з відшкодуванням шкоди, заподіяної взаємодією джерел підвищеної небезпеки, наприклад, зіткненням транспортних засобів, слід виходити з того, що шкода відшкодовується на загальних підставах, тобто з урахуванням вини. Тобто обов'язок відшкодування шкоди покладається на того володільця джерела підвищеної небезпеки, з вини якого заподіяно шкоду. Якщо винуваті обидва володільця джерел підвищеної небезпеки, шкода відшкодовується кожним з них залежно від ступеню вини кожного з них.

Документи, що підтверджують вину конкретної особи в ДТП, містяться в матеріалах адміністративної справи, що розглядалась місцевим судом. Така справа містить постанову про притягнення особи до адміністративної відповідальності, протокол про адміністративне правопорушення, постанову про відмову в порушенні кримінальної справи, пояснення винної особи та інших учасників ДТП, рапорт працівника поліції, план-схему ДТП тощо [116, с. 87].

У позовній заяві в зв'язку із особливістю цієї категорії справ доцільно детально розкрити суть відносин між страховиком, страхувальником та відповідачем, розписати порядок застосування ст. 993 ЦК України.

Іншою особливістю переходу прав за деліктними зобов'язаннями є те, що в страхувальника (вигодонабувача) право вимоги до особи, відповідальної за заподіяння шкоди, виникає тільки з моменту настання страхового випадку, у той час як право вимоги, що виникає з договору до контрагента страхувальника, є до настання страхового випадку. Ця обставина впливає на процедуру передачі страхувальником (вигодонабувачем) страховикові документів, доказів і відомостей, необхідних останньому для реалізації права

вимоги, що перейшло до нього. У тих випадках, коли право вимоги виникає з договірних зобов'язань, у страхувальника (вигодонабувача) і в страховика є можливість заздалегідь визначити й передбачити перелік заходів, які необхідно провести для реалізації останнім прав за суброгацією. При деліктних зобов'язаннях такої можливості в учасників договору страхування немає [146].

У момент настання страхового випадку, якщо шкода страхувальникові заподіюється винними діями заздалегідь невідомої особи, страхувальник (вигодонабувач) зобов'язаний прикласти максимальні зусилля та ужити заходів для надання страховикові сприяння в зборі всіх необхідних документів і інших доказів для пред'явлення особі, яка заподіяла шкоду, вимоги про відшкодування шкоди. У перелік зазначених документів і відомостей повинні входити насамперед докази, що підтверджують винність особи, яка завдала страхувальникові шкоду. Це можуть бути рішення судових органів, постанови адміністративних органів і інші документи. Однією з необхідних процедур у даному заході є виклик особи, яка заподіяла шкоду, на огляд ушкодженого майна страхувальника (вигодонабувача) для встановлення причин виникнення шкоди та визначення її розміру. Непроведення зазначеної процедури може викликати в майбутньому заперечення з боку відповідальної особи, у частині розміру заподіяної шкоди та причин її виникнення [146].

Варто мати на увазі, що для реалізації суброгаційної вимоги у страхувальника (вигодонабувача) *має бути у наявності **реальне право вимоги*** до свого контрагента, засноване на договорі або законі. Необхідність у встановленні цієї обставини викликана тим, що у страхувальників (вигодонабувачів) може бути відсутнє таке право вимоги. Проте незважаючи на цю обставину страхові компанії часто марно намагаються реалізувати своє право на суброгацію. Тому перш ніж приступати до реалізації права вимоги із суброгації, страховим компаніям необхідно переконатися в наявності у страхувальників (вигодонабувачів) реального права вимоги до своїх контрагентів про відшкодування заподіяної шкоди. У страховій практиці часто

зустрічаються випадки, коли вантажовідправники, які застрахували товар (вантаж), переданий за договором перевізникові для доставки його вантажоодержувачеві, поступаються страховикам правом вимоги до перевізника за недостачу товару (вантажу). Так само поступається право вимоги і до експедиторів за договорами експедиції вантажів. Проте при цьому не враховуються вимоги нормативних актів про те, що передача вантажовідправником або вантажоодержувачем третім особам права вимоги до перевізника за договорами перевезення обумовлена здійсненням перевідступного напису на товарно-транспортній накладній. Проте страхові організації, без урахування вказаних вище правил про перевідступний напис, роблять спроби в судовому порядку, в порядку суброгації, стягнути збитки з перевізників [1, с. 172].

Крім того, варто враховувати, що іноді право вимоги у страхувальника (вигодонабувача) до заподіювача шкоди може бути ним самим передане іншим особам. У цьому випадку страховик не зможе реалізувати своє суброгаційне право.

Слід також зазначити, що право суброгації у страхувальника виникає автоматично, а тому укладаючи договір страхування даною домовленістю страхувальник (вигодонабувач) покладає на страховика до певної міри функції свого контрагента – боржника, пов'язані з виконанням останнім зобов'язань за договором з першим у вигляді страхової виплати. Домовляючись зі страховиком про одержання виконання замість свого контрагента при настанні страхового випадку, страхувальник (вигодонабувач) у безумовному порядку й повною мірою зобов'язаний забезпечити страховикові можливість одержання ним відшкодування збитків [146].

Але на випадок несумлінного поводження страхувальника, наприклад, у ЦК РФ є спеціальне правило: «Если страхователь (выгодоприобретатель) отказался от своего права требования к лицу, ответственному за убытки, возмещенные страховщиком, или осуществление этого права стало

невозможным по вине страхователя (выгодоприобретателя), страховщик освобождается от выплаты страхового возмещения полностью или в соответствующей части и вправе потребовать возврата излишне выплаченной суммы возмещения» (ч.4 ст. 965).

Тобто передбачений перелік наслідків невиконання страхувальником (вигодонабувачем) своїх обов'язків із забезпечення страховикові можливості реалізації прав із суброгації.

Мова в цьому випадку йде саме про усвідомлену відмову страхувальника від стягнення збитків з відповідальної особи або про неможливість такого стягнення, що відбулася з вини страхувальника.

Відмова страхувальника від свого права вимоги до особи, відповідальної за збитки, може мати місце у двох ситуаціях (за ЦК РФ):

1) до настання страхового випадку. Це може бути здійснено, наприклад, шляхом включення в договір, у якому страхувальник виступає кредитором, а майбутній заподіювач збитків – боржником, положення про незалучення боржника до відповідальності за невиконання ним свого зобов'язання або про його обмежену відповідальність при невиконанні зобов'язання, що може бути як правомірним актом, так і неправомірним;

2) після настання страхового випадку. Це може бути здійснено, наприклад, шляхом прощення страхувальником, що виступає кредитором у якомусь зобов'язанні, боргу особи, відповідальної за заподіяні цьому страхувальникові збитки та виступаючого в даному зобов'язанні боржником (амністування боржника), шляхом новації зобов'язання або за якихось іншими підставами. При цьому відмова страхувальника може бути як правомірною, так і неправомірною (зокрема, прощення боргу не допускається, якщо це порушує права інших осіб) [145].

У перерахованих випадках відмова страхувальника від свого права вимоги до особи, відповідальної за збитки, звільняє страховика від страхової виплати незалежно від того, за якими підставами страхувальник відмовився від

свого права вимоги і якими мотивами він керувався, а також незалежно від того, зберіглося це право в страхувальника чи ні, була відмова правомірною або неправомірною тощо.

Другою підставою звільнення страховика від виплати страхового відшкодування за ЦК РФ виступає неможливість із вини страхувальника реалізації права вимоги, що перейшла до нього. Причини тут можуть бути різні.

Зокрема, страхувальником не будуть передані або несвоєчасно передані страховикові необхідні матеріали, не оформлені документи, що обґрунтовують право вимоги до особи, відповідальної за збитки, не виконані вимоги обов'язкового претензійного порядку або встановлених строків для пред'явлення претензій і позовів, не вжиті належні заходи по встановленню особи, відповідальної за збитки тощо (з вини страхувальника).

Ці положення здаються цілком справедливими. У ЦК України подібної норми немає. З огляду на вищевказане є необхідним імплементація зазначеної норми ЦК РФ до ЦК України.

Однак, перша частина наведеного формулювання ст. 965 ЦК РФ (*«Если страхователь (выгодоприобретатель) отказался от своего права требования к лицу, ответственному за убытки, возмещенные страховиком»*), на нашу думку, не зовсім вдала, оскільки право в ній указане реалізовується за рахунок страховика і у страхувальника нема необхідності звертатися за відшкодуванням збитків до заподіювача, власне для запобігання такому зверненню страхувальник і укладає договір страхування. Страхувальник тільки тоді звернеться до заподіювача шкоди безпосередньо, коли відшкодована страховиком сума не покриває завданих збитків, але на цю суму у страховика ні в якому разі не може виникати право суброгації.

У зв'язку з цим можна запропонувати доповнити ст. 993 ЦК України ч. 2 наступного змісту: *«якщо здійснення права вимоги до особи, відповідальної за збитки, відшкодовані страховиком, стало неможливим з вини страхувальника (вигодонабувача), страховик звільняється від виплати страхового*

відшкодування повністю або у відповідній частині та вправі вимагати повернення зайво виплаченої суми відшкодування».

Здійснення права вимоги до особи, відповідальної за збитки, може стати неможливим з вини страхувальника, якщо ним порушені строки або порядок пред'явлення претензій і позовів, не дотриманий обов'язковий порядок пред'явлення претензії, не зібрані необхідні документи або ж за його провиною не встановлена особа, відповідальна за збитки. Наприклад, недотримання вантажоодержувачем п. 30.1.2 Правил міжнародних повітряних перевезень пасажирів, багажу й вантажів, відповідно до якого претензія із приводу ушкодження вантажу повинна бути пред'явлена протягом 14 днів з моменту одержання вантажу, може позбавити страховика його права суброгаційної вимоги за незбереження предмету перевезення. Ця обставина послужить підставою для відмови у виплаті страхового відшкодування.

Останнє передбачено ст. 991 ЦК України, що перелічує випадки, в яких страховик має право відмовитися від здійснення страхової виплати у разі, зокрема, і «одержання страхувальником повного відшкодування збитків за договором майнового страхування від особи, яка їх завдала» (п. 4 ч. 1). Тобто передбачена можливість страховика відмовитись від сплати страхової виплати, якщо особа, з вини якої заподіяно шкоди страхувальникові, відшкодувала збитки в розмірах дійсної вартості майна. Страховик відмовляє у сплаті страхової виплати, оскільки здійснивши її, він буде позбавлений права, передбаченого ст. 993 ЦК України.

Іншим заходом, який необхідно здійснити страховикові для реалізації прав вимоги за суброгацією, є *визначення строків позовної давності*, що дозволяють йому реалізувати своє право, оскільки за деякими видами зобов'язань законодавством передбачені скорочені строки позовної давності, на відміну від загального трирічного строку. Тому для пред'явлення вимог до особи, відповідальної за збитки, заподіяні страхувальникові (вигодонабувачеві), страховикові необхідно встановити дві обставини:

- строк позовної давності за конкретним зобов'язанням, встановлений законом;
- початок перебігу строку позовної давності [1, с. 171].

В цивільних правовідносинах застосовуються загальний та скорочені строки позовної давності, які передбачені ст. ст. 257 та 258 ЦК України. Іншими нормами цивільного закону може встановлюватися скорочений або більш тривалий строк позовної давності.

Наприклад, відповідно до ст. 786 ЦК України до вимог про відшкодування збитків у зв'язку з пошкодженням речі, яка була передана у користування наймачеві, а також до вимог про відшкодування витрат на поліпшення речі застосовується позовна давність в один рік.

Ст. 863 ЦК України встановлює два спеціальних строки позовної давності, що застосовуються виключно у сфері підрядних правовідносин, якщо для окремих видів підрядних робіт законом не встановлені інші строки позовної давності (зокрема, в сфері капітального будівництва застосовуються строки, що визначені ст. 322 ГК України) [173, с. 515].

Відповідно до ст. 925 ЦК України до вимог, що випливають із договору перевезення вантажу, пошти, застосовується позовна давність в один рік з моменту, що визначається відповідно до транспортних кодексів (статутів).

Початковий момент обчислення позовної давності за позовами вантажовласників транспортні статuti і кодекси зв'язують з термінами заяви і розгляду претензії перевізником. Строк позовної давності стосовно перевезень пасажирів і багажу встановлюється відповідними транспортними статутами і кодексами. Стосовно позовної давності по перевезеннях вантажів застосовуються загальні правила про позовну давність, встановлені главою 19 ЦК України.

Слід зазначити, що транспортне законодавство встановлює спеціальні строки та особливі правила обчислення моменту, з якого починається перебіг строку пред'явлення претензій – залежно від виду договору і підстав, що стали

приводом для пред'явлення вимог. Зокрема, до вимог, що впливають з договору перевезення вантажу застосовується позовна давність в один рік з моменту, який визначається відповідно з спеціальним законодавством (ч. 3 ст. 925 ЦК України). Проте, відповідно до ст. 315 ГК України та деяких спеціальних актів (наприклад, ст.ст. 134, 136 Статуту залізниць України) претензії можуть бути пред'явлені протягом шести місяців, а претензії про сплату штрафів – протягом 45 днів, що свідчить про суперечність господарського та цивільного законодавства з питань тривалості строку позовної давності. Зазначену колізію законодавства потрібно вирішувати на основі встановленої практики співвідношення дії нормативного акту, яким є ЦК, України і спеціального нормативного акту, а саме: при наявності колізії має застосовуватися спеціальний акт (ч. 1 ст. 175 ГК, ст. 908 ЦК України) [173, с. 515].

Вказані строки страхових не може не застосовувати, оскільки він заміщає первісного кредитора, а тому на нього розповсюджуються у повній мірі строки позовної давності за зобов'язанням, в якому він зайняв місце кредитора.

Тому, враховуючи, що при суброгації відбувається зміна осіб в зобов'язанні шляхом заміни кредитора, слід звертатися до правила, встановленого ст. 262 ЦК України, згідно з яким заміна сторін у зобов'язанні не змінює порядку обчислення та перебігу позовної давності. Це правило значно відрізняється від встановленого у ст. 261 ЦК України правила перебігу позовної давності для регресних зобов'язань. За регресними зобов'язаннями перебіг позовної давності починається від дня виконання основного зобов'язання.

Ця обставина підкреслена в Аналізі судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування, який здійснив Верховний Суд України від 19.07.2011 року: «При суброгації перебіг строку позовної давності починається з моменту виникнення страхового випадку. При регресі – з моменту, коли страховик виплатив страхове відшкодування, тобто зазнав збитків» [20], а також у Постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду з

розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 №4 «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки», підкреслено (п. 27): «При суброгації перебіг строку позовної давності починає обчислюватися з моменту виникнення страхового випадку, а при регресі - з того моменту, коли страховик виплатив страхове відшкодування [122].

Вище вже наводилась справа про страхове відшкодування при перевезенні з Маріуполя (Україна) у порт Кастеллон (Іспанія) глинозему та пораду юридичної компанії пред'явити позов у порядку регресу, оскільки у страховика залишалось зовсім мало часу для заяви вимоги перевізникові в порядку суброгації [89, с. 12].

Ще раз підкреслимо, що не можна звертатися до правил про регрес для продовження строку позовної давності. Заміна сторін у зобов'язанні не змінює порядку обчислення та перебігу позовної давності (ч. 1 ст. 262 ЦК України). Отже, страхувальник, який зазнав майнової шкоди в деліктному правовідношенні, набув право вимоги сплаченого страхового відшкодування до заподіювача і строк такої вимоги починає спливати з моменту заподіяння шкоди.

Поступово судова практика також приходить до зазначеного висновку.

Відповідно до правової позиції Верховного Суду України від 17 лютого 2016 року у справі №6-2471цс15 кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою у випадках, встановлених законом. Такими законами, зокрема, є норми статті 993 ЦК України та статті 27 Закону України від 7 березня 1996 року «Про страхування». Зважаючи на ту обставину, що позивач (страхова компанія), виплативши страхове відшкодування потерпілому за договором майнового страхування, отримав від останнього права кредитора до особи, відповідальної за завдані збитки, то спірні правовідносини між сторонами у справі, яка переглядається, регулюють саме положення статті 993 ЦК України та статті 27 Закону України «Про страхування» [111].

Оскільки у спірному зобов'язанні відбулася заміна кредитора – страхувальник передав страховикові, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних витрат право вимоги до особи, відповідальної за завдані збитки, тому строк позовної давності є загальним (три роки), а його перебіг починається від дня настання страхового випадку [111].

Рішенням Володарського райсуду Київської області від 4.08.2014 року у задоволенні позову Моторного (транспортного) страхового бюро України до Б.А.В. про стягнення страхового відшкодування в порядку регресу відмовлено. Суд першої інстанції обґрунтував свої висновки тим, що МТСБУ як страховик компенсував власнику автомобіля «KIA» шкоду, завдану з вини Б.А.В. як власника автомобіля «МАЗ-533702» внаслідок порушення останнім правил дорожнього руху при керуванні джерелом підвищеної небезпеки, а отже, в позивача виникло право регресної вимоги до відповідача у розмірі виплаченого відшкодування. Проте право позивача захисту не підлягає з огляду на сплив строку позовної давності й відсутність підстав для його поновлення. Апеляційний суд Київської області ухвалою від 23.10.2014 залишив це рішення без змін [65].

В іншій справі Вишгородський райсуд Київської області, порушеній за позовом ВАТ «Національна акціонерна страхова компанія «Оранта» до Н.О.В., установив, що, у зв'язку зі здійсненням 12.04.2012 страхової виплати власнику пошкодженого транспортного засобу Т.А.Ю. в розмірі 50920 грн. у ВАТ «НАСК «Оранта» виникло право вимоги страхового відшкодування в порядку суброгації, а не регресу, оскільки відбулася лише заміна особи у вже наявному зобов'язанні (заміна активного суб'єкта) зі збереженням самого зобов'язання. Страхувальник передав свої права страховикові на підставі договору майнового страхування, а саме – договору добровільного страхування транспортного засобу від 15.09.2009 №599811, сприяв реалізації останнім прийнятих суброгаційних прав. Регресного права вимоги в позивача не виникло, оскільки

одне зобов'язання не було замінене іншим. Отже, якщо для потерпілої Т.А.Ю. в зобов'язанні щодо компенсації шкоди, заподіяної внаслідок ДТП, перебіг строку позовної давності починається з моменту настання дорожньо-транспортної пригоди, яка сталася 22.07.2010 року, то заміна потерпілої (страхувальника) на страховика ВАТ «НАСК «Оранта» не припиняє чинного зобов'язання і до нового кредитора переходять права, що мав первісний кредитор, у тому числі й щодо пред'явлення позову в межах наявних строків позовної давності, початком перебігу яких є настання страхового випадку, оскільки відповідно до ст. 262 ЦК України заміна сторін у зобов'язанні не замінює порядку обчислення та перебігу строку позовної давності [65].

Як видно з матеріалів справи, з позовом про компенсацію шкоди, заподіяної внаслідок дорожньо-транспортної пригоди, позивач — ВАТ «НАСК «Оранта» — звернувся до суду лише 16.07.2013 року, що видно з поштового штемпеля на конверті, тобто вже після спливу трирічного строку загальної позовної давності, передбаченого ст.257 ЦК України. Відповідно до чч. 3—4 ст.267 ЦК України позовна давність застосовується судом лише за заявою сторони у спорі, зробленою нею до винесення рішення. Сплив строку позовної давності, про застосування якої заявлено стороною у спорі, є підставою для відмови в позові [65].

У провадженні Деснянського районного суду м. Києва перебувала справа за позовом ПрАТ «АСК «ІНГО Україна» до Р. про стягнення відшкодування в порядку зворотної вимоги (предмет позовних вимог сформульований позивачем) [150].

Відмовляючи у задоволенні позову, суд правильно керувався положенням ст. 993 ЦК України та правильно відмовив у позові за спливом позовної давності. Початок перебігу строку позовної давності правильно відрхований судом з моменту заподіяння шкоди настання страхового випадку [150].

Указана справа була предметом апеляційного розгляду і ухвалою Апеляційного суду м. Києва від 10 жовтня 2012 року апеляційну скаргу ПрАТ

«АСК «ІНГО Україна» відхилено, а рішення Деснянського районного суду м. Києва від 21 червня 2012 року залишено без змін [150].

Суд керувався насамперед тим, що спірні правовідносини, регулюються положеннями ст. 27 Закону №85/96-ВР і ст. 993 ЦК України, а позивач помилково ототожнив поняття «суброгація» і «регрес», внаслідок чого просить в позовній заяві застосувати до спірних відносин ст. 993 та ст. 1191 ЦК України, назвавши позовну заяву про стягнення відшкодування в порядку зворотної вимоги, тобто в порядку регресу. На запити суду уточнити в якому порядку позивач звертається до суду за вимогами ст. 993 ЦК України чи ст. 1191 ЦК України представником позивача у листах-відповідях було зазначено, що позивач просить стягнути відшкодування в порядку регресу, тобто за правилами ст.1191 ЦК України. Суд звернув увагу, що позивачем пропущено строк позовної давності для звернення до суду, оскільки при суброгації на відміну від регресу перебіг строку позовної давності починається не з моменту виплати страхового відшкодування, а з моменту виникнення страхового випадку /день, коли сталася дорожньо-транспортна пригода/тобто перебіг строку почався ще 30.10.2008 року, а позивач звернувся до суду тільки 10.01.2012 року і заяви про поновлення строку не подавав, не вказував на причини пропуску позовної давності і суд першої інстанції не вирішував питання про поновлення цього строку. Разом з тим, суд не застосовує наслідки впливу позовної давності (як підставу у відмові в позові), оскільки при розгляді даної справи дослідженими доказами встановлено, що у позивача немає суб'єктивного права, про захист якого він просить, а тому суд відмовляє в позові Приватного акціонерного товариства «Акціонерної страхової компанії «ІНГО України» до ОСОБА_1 про стягнення відшкодування в порядку зворотної вимоги за недоведеністю матеріально-правової вимоги.

Таким чином, страхові компанії часто маніпулюють, застосовуючи регрес, у своїх позовах до винних осіб, саме для продовження строку позовної давності. Так, через три роки після ДТП страхова компанія звертається з

«регресною» вимогою до учасника ДТП про відшкодування своїх витрат, але з моменту ДТП три роки пройшло, з моменту фактичного відшкодування шкоди страхової не пройшло (суброгація стає неможливою).

Для запобігання такої ситуації суди мають суворо дотримуватися вимог закону, та відмовляти у подібних позовах. Тим більше, що якщо буде сформована вірна судова практика, то страхові компанії не будуть зволікати із виплатою відшкодування страхувальникам за надуманими причинами, оскільки тим самим будуть скорочувати можливість звернутися до осіб, винуватих у настанні страхових випадків, за відшкодуванням своїх витрат.

Перебіг позовної давності починається від дня, коли особа дізналася або могла дізнатися про порушення свого права або про особу, яка його порушила – це основне правило.

За зобов'язаннями з визначеним строком виконання перебіг позовної давності починається зі спливом строку виконання.

За зобов'язаннями, строк виконання яких не визначений або визначений моментом вимоги, перебіг позовної давності починається від дня, коли у кредитора виникає право пред'явити вимогу про виконання зобов'язання. Якщо боржникові надається пільговий строк для виконання такої вимоги, перебіг позовної давності починається зі спливом цього строку.

Якщо врахувати, що основне зобов'язання, на підставі якого виникає право вимоги за суброгацією, – це договір майнового страхування, то моментом виконання за цим зобов'язанням є момент сплати страхового відшкодування.

Щодо переривання строку позовної давності Верховний Суд України робить наголос, що згідно із ч. 2 ст. 264 ЦК України позовна давність переривається у разі пред'явлення особою позову до одного із кількох боржників, а також якщо предметом позову є лише частина вимоги, право на яку має позивач. При цьому слід урахувати, що у наведеній нормі йдеться про боржників за одним і тим самим зобов'язанням, тоді як страховик у відносинах страхування цивільно-правової відповідальності не є боржником у

деліктному зобов'язанні з приводу відшкодування різниці між розміром завданої шкоди і страховою виплатою, яку потерпіла особа одержала внаслідок виконання відповідним страховиком своїх зобов'язань за договором страхування відповідальності іншої особи. Зазначені у ч. 2 ст. 264 ЦК України вимоги мають впливати з одних і тих самих правовідносин за участі тих самих сторін, тоді як вимога до страховика у відносинах страхування цивільно-правової відповідальності та вимога до безпосереднього заподіювача шкоди щодо сплати різниці між фактичним розміром і розміром страхового відшкодування впливають з відмінних одне від одного правовідносин, у яких беруть участь різні особи (постанова Судової палати у цивільних справах Верховного Суду України від 18 травня 2016 р. у справі №6-2809цс15) [112].

В процесі реалізації прав за суброгацією особливе значення має дотримання процедури претензійного або досудового порядку врегулювання спорів, що виникають із зобов'язання між страхувальником (вигодонабувачем) і його контрагентом, якщо цей порядок встановлений законом або передбачений договором, оскільки тільки при дотриманні вказаного порядку страховик у разі потреби набуває право на звернення до суду за захистом своїх майнових інтересів за суброгацією. Наслідком недотримання вказаного порядку може бути залишення судом позовної заяви без розгляду.

Проаналізуємо також *особливості застосування норм про перехід прав кредитора* (ст.ст. 513-519 ЦК України) для переходу прав кредитора шляхом суброгації.

Стаття 513 ЦК України передбачає, що правочин щодо заміни кредитора у зобов'язанні вчиняється у такій самій формі, що і правочин, на підставі якого виникло зобов'язання, право вимоги за яким передається новому кредиторові. Правочин щодо заміни кредитора у зобов'язанні, яке виникло на підставі правочину, який підлягає державній реєстрації, має бути зареєстрований в порядку, встановленому для реєстрації цього правочину, якщо інше не встановлено законом. Ця стаття до суброгації не відноситься, не дивлячись на

те, що передбачає правила щодо зміни кредитора. Справа в тому, що вона стосується тільки цесії, оскільки вона відбувається на підставі правочину, суброгація, як відомо, відбувається на підставі закону. Вже відмічалось, що додаткового правочину вона не вимагає.

Застосування ст. 514 ЦК України до суброгації вже було проаналізовано у підрозділі 3.3. дослідження та при аналізі реалізації норм про суброгацію у випадках виникнення договірної та недоговірної шкоди на початку цього підрозділу.

Як вже зазначалось, суброгаційне право, яке перейшло до страховика, здійснюється ним з дотриманням правил, що регулюють відносини між страхувальником (вигодонобувачем) і особою, відповідальною за збитки.

Має бути дотриманий процесуальний порядок здійснення страховиком його суброгаційних прав. Страховик повинен дотримувати вимог нормативних актів, що регулюють ті правовідносини, у яких склалися страхувальник і особа, відповідальна за збитки. Це стосується дотримання як матеріальних, так і процесуальних норм, що містяться в цих актах. Так, транспортними уставами й кодексами встановлені припинювальні строки для пред'явлення претензій і скорочені строки позовної давності за вимогами до транспортних організацій, передбачений обов'язковий порядок досудового врегулювання розбіжностей у претензійному порядку. Тому й суброгаційні права страховика повинні здійснюватися з дотриманням такого порядку [69, с. 651].

Застосування ст. 515 ЦК України до суброгації вже було проаналізовано у підрозділі 3.2. дослідження, оскільки передбачає, що заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, зокрема у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю, а тому ця стаття незатосовна до суброгації, що застосовується лише при майновому страхуванні.

Порядок заміни кредитора у зобов'язанні регламентується ст. 516 ЦК України. Заміна кредитора у зобов'язанні здійснюється без згоди боржника,

якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо боржник не був письмово повідомлений про заміну кредитора у зобов'язанні, новий кредитор несе ризик настання несприятливих для нього наслідків. У цьому разі виконання боржником свого обов'язку первісному кредиторіві є належним виконанням.

Переконавшись у тому, що в страховому випадку, який наступив, є ознаки суброгації, є дійсне право вимоги до відповідальної особи, страховик приступає до наступного етапу, що полягає в зборі доказів, які підтверджують наявність суброгації. Відповідно до ст. 517 ЦК України «1. Первісний кредитор у зобов'язанні повинен передати новому кредиторіві документи, які засвідчують права, що передаються, та інформацію, яка є важливою для їх здійснення.

2. Боржник має право не виконувати свого обов'язку новому кредиторіві до надання боржникові доказів переходу до нового кредитора прав у зобов'язанні».

Страхувальник (вигодонабувач) зобов'язаний передати страховикові всі документи та докази й повідомити йому всі відомості, необхідні для здійснення страховиком права вимоги, що перейшло до нього. Цей обов'язок по суті є другим додатковим обов'язком страхувальника в майновому страхуванні.

Мова йде в основному про документи, які, по-перше, підтверджують існування зобов'язання між страхувальником (вигодонабувачем), що є кредитором, і особою, відповідальною за збитки, що є боржником (документи, що підтверджують наявність права вимоги). По-друге, свідчать про розмір збитків, заподіяних боржником кредиторіві (документи, що підтверджують обсяг права вимоги). По-третє, необхідні для пред'явлення претензій і позовів (документи, що забезпечують реалізацію права вимоги) [145].

Практична реалізація даного положення повинна здійснюватися з ініціативи та при активній ролі страховика, який повинен вимагати в

страхувальника (вигодонабувача) весь перелік документів, необхідних страховикові для відшкодування збитків в порядку суброгації.

Як правило, до складу доказів входять ті види доказів, які передбачені процесуальним законодавством (письмові та речові докази, пояснення працівників і представників контрагента страхувальника (вигодонабувача), висновку експертів, показання свідків, аудио- і відеозаписи й інші документи та матеріали, що підтверджують відповідальність контрагента за заподіяні страхувальникові (вигодонабувачу) збитки. Як документальні докази можуть бути витребувані, наприклад, транспортні документи, складські документи, рахунки, договори, документи з офіційних державних органів (постанови про порушення кримінальної справи або справи про адміністративне правопорушення), претензії, позови, акти про визнання претензій, акти про взаємну заборгованість і взаєморозрахунки, протоколи та акти огляду місця події страхової події й т.п. Крім того, можуть бути витребувані речові докази у вигляді речей, вилучених з місця страхової події та залучених до матеріалів справи [146].

Тобто введена у законодавстві можливість суброгації, автоматичного переходу прав кредитора-страхувальника до страховика відносно відповідальної особи, яка заподіяла шкоду, приводить до того, що вже у момент укладання договору страхувальник покладає на себе тягар, тобто обов'язок, з забезпечення всіх необхідних заходів і процедур з передачі цих прав.

При цьому, з огляду на те, що інститут суброгації, а також порядок реалізації прав за суброгацією передбачені законодавцем, наслідки недотримання даних правил також визначені законом. Даний механізм можна розглядати як передбачений законодавцем засіб забезпечення виконання страхувальником (вигодонабувачем) законних прав страховика по відшкодуванню збитків в порядку суброгації [146].

Варто враховувати, що відповідно до ст. 991 ЦК України страховик має право відмовитися від здійснення страхової виплати у разі: несвоєчасного

повідомлення страхувальником без поважних на те причин про настання страхового випадку або створення страховикові перешкод у визначенні обставин, характеру та розміру збитків.

Звільнення законодавцем страховика від виплати страхового відшкодування через незабезпечення страхувальником (вигодонабувачем) своїми винними діями права вимоги до особи, відповідальної за збитки, є цілком обґрунтованим заходом впливу на страхувальника (вигодонабувача). Причому даний захід впливу забезпечується не тільки звільненням страховика від виплати страхового відшкодування, але й правом на витребування в страхувальника (вигодонабувача) раніше виплаченої суми відшкодування як повністю, так і в частині. У процесуальному праві аналогічна юридична дія йменується поворотом виконання. Підсилюючи, таким чином, позицію у процесі реалізації ним права вимоги за суброгацією, законодавець тим самим вносить певний паритет у взаємини страховика й страхувальника [146].

При цьому, відповідно до ч. 2 ст. 517 ЦК України, боржник має право не виконувати свій обов'язок новому кредиторіві до надання боржникові доказів переходу до нового кредитора прав у зобов'язанні.

До таких доказів не можна відносити тільки підтвердження оплати страхового відшкодування. Боржник має право вимагати й доказу самого факту страхування: текст договору страхування, копію страхового поліса. Це має значення й для того, щоб установити, що суброгація на користь страховика мала дійсну підставу [174, с. 65].

Тому, до повідомлення страховиком боржникові про факт зміни осіб у зобов'язанні, боржник, що виконав зобов'язання первісному кредиторіві (страхувальникові), буде вважатися особою, що виконала зобов'язання належним чином. У цьому укладається передбачений ст. 517 ЦК України, ризик нового кредитора (страховика), оскільки йому буде потрібно позиватися проти страхувальника у зв'язку з його безпідставним збагаченням, а це сутужніше, ніж вчасно повідомити боржника про перехід права вимоги.

Страховик повинен представити максимальну кількість доказів, що підтверджує його право вимоги. Відсутність таких доказів дає відповідальній особі право відмовитися виконувати зобов'язання.

Відповідно до ст. 518 ЦК України «1. Боржник має право висувати проти вимоги нового кредитора у зобов'язанні заперечення, які він мав проти первісного кредитора на момент одержання письмового повідомлення про заміну кредитора.

2. Якщо боржник не був письмово повідомлений про заміну кредитора у зобов'язанні, він має право висунути проти вимоги нового кредитора заперечення, які він мав проти первісного кредитора на момент пред'явлення йому вимоги новим кредитором або, якщо боржник виконав свій обов'язок до пред'явлення йому вимоги новим кредитором, - на момент його виконання».

Варто звертати увагу на те, що при реалізації суброгації страховиком нових правовідносин не виникає. Відповідно до ст. 993 ЦК України до страховика, що виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних витрат переходить право вимоги, що страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за заподіяні збитки. У зв'язку із цим, на підставі ст.ст. 517, 518 ЦК України, винна особа має право зажадати докази прав нового кредитора – страхової компанії, а, саме головне, висунути страховикові всі заперечення, які він мав би право висунути первинному кредиторіві.

Це може бути особливо актуальним при розгляді питання про суму суброгаційних вимог. Справа в тому, що багато страхових компаній намагаються висувати вимоги у розмірі виплати, посилаючись на ст. 993 ЦК України. Однак, це не зовсім справедливо, оскільки сума страхового відшкодування в деяких випадках може перевищувати вартість відбудовного ремонту. Тут нюанс буде полягати в тому, що виплата відшкодування виробляється відповідно до умов договору страхування, а не на підставі норм законодавства про відшкодування шкоди. Фактично, страхова компанія може

зробити оплату ремонту автомобіля, застрахованого по КАСКО, за рахунками авторизованого СТО, що може бути значно вище середньоринкової вартості відбудовного ремонту. У цьому зв'язку питання, чи може страховик вимагати з винної особи суму відбудовного ремонту виходячи з розцінок авторизованого СТО, якщо фактично відбудовний ремонт може бути зроблений дешевше. Представляється, що такі вимоги, виходячи з норм чинного законодавства, також необґрунтовані. Більше того, у проаналізованих рішеннях судів встановлено, що в основу розрахунку заподіяних збитків не може бути покладена калькуляція СТО. Його варто робити тільки на підставі належним образом проведеної оцінки. Однак отут потрібно бути обережним, оскільки деякі страховики мають несумлінну практику домовленостей з оцінювачами, у рамках якої останні «підганяють» свої звіти про оцінку матеріальних збитків під цифри, які страховик повинен виплатити виходячи з умов договору страхування. Справедливості заради треба відзначити, що далеко не всі страхові компанії зловживають у цьому питанні, багато хто роблять виплату, наприклад по КАСКО, виходячи з рахунку авторизованого дилера, а вимоги виставляють на меншу суму, виходячи зі справедливої оцінки. У випадках зловживань необхідно наполягати на рішенні питання в судовому порядку із призначенням судової експертизи [127].

Крім того, заміна кредитора шляхом суброгації має відповідати правилу ч. 2 ст. 518 ЦК України. Якщо боржник не був письмово повідомлений про заміну кредитора у зобов'язанні, він має право висунути проти вимоги нового кредитора заперечення, які він мав проти первісного кредитора на момент пред'явлення йому вимоги новим кредитором або, якщо боржник виконав свій обов'язок до пред'явлення йому вимоги новим кредитором, – на момент його виконання.

Наприклад, до повідомлення страховиком боржникові про факт зміни осіб у зобов'язанні, боржник, який виконав зобов'язання первісному кредиторіві (страхувальникові), буде вважатися належним. У цьому полягає

ризик нового кредитора (страховика), оскільки йому буде потрібно позиватися проти страхувальника у зв'язку з його безпідставним збагаченням, а це складніше, ніж вчасно повідомити боржникові про перехід права вимоги [174, с. 71].

Відповідно до ст. 519 ЦК України «первісний кредитор у зобов'язанні відповідає перед новим кредитором за недійсність переданої йому вимоги, але не відповідає за невиконання боржником свого обов'язку, крім випадків, коли первісний кредитор поручився за боржника перед новим кредитором».

Думаємо, що ця стаття, хоч і передбачає правила переходу прав кредитора, але до суброгація не застосовна, оскільки при суброгації передачі прав, які згадуються у тексті статті, не здійснюється, така передача властива цесії, а не суброгації.

Крім того, важко уявити ситуацію в якій страхувальник-первісний кредитор поручився би за боржника перед новим кредитором-страховиком, адже він власне і страхується для того, щоб уникнути збитків, який сенс при цьому поручатися за відповідальну особу – така ситуація виглядає абсолютно абсурдною.

Далі звернемо більш детальну увагу *розміру права вимоги до відповідальної особи*.

Відповідно до ст. 993 ЦК України «до страховика... у межах фактичних витрат переходить право вимоги...».

Вважається, що страховик не може вимагати з відповідальної особи більше, ніж він оплатив за договором страхування.

Так, у справі №2 – 4075/09 Суворовського районного суду м. Одеси про відшкодування в порядку регресу (мається на увазі «суброгація» - зауваження моє – Я.В. Головачов), згідно з висновком експерта №758 від 07.10.2008 року, вартість матеріальних збитків, завданих власнику автомобіля «Шкода Октавія» склала 21 196,49 гривень, а вартість відновлюваного ремонту автомобіля становить 16 352,10 гривень. На час дорожньо – транспортної пригоди

автомобіль «Шкода – Октавія», державний номер ВН 4780 СВ, що належить Т.С.М., був застрахований позивачем на підставі договору добровільного страхування наземного транспортного засобу №703-08 Д/Т/АТ від 11.09.2008 року [132].

Вищезазначена подія була визнана страховим випадком і згідно зі страховим актом №553 від 14.10.2008 року (а.с.13), позивачем страхувальнику (Т.С.М.) була сплачена сума страхового відшкодування у розмірі 15 821, 53 гривні, яка складається з наступних частин: 7 276,00 гривень – за запчастини на підставі видаткової накладної №РН-001401 від 20.10.2008 року (а.с.49); 8 744,13 гривень за відновлювані роботи з урахуванням франшизи, яка становить 198,60 гривень, тобто 8 545, 53 гривні, на підставі акту виконаних робіт №720 від 15.11.2008 року, що підтверджується відповідними документами, а саме платіжне доручення №4644 і 4645 від 20.10.2008 року [132].

Часто таке формулювання ст. 993 ЦК України трактується тільки як право вимоги в межах сплаченої суми страхувальникові.

На практиці страхові компанії зазвичай до вимог до винуватців у настанні страхового випадку включають також *інші витрати*.

Неоднозначно у доктрині вирішується питання про розподіл додаткових витрат, зв'язаних зі страховою подією та із суброгацією. Наприклад, при ДТП може виникнути потреба в евакуаторі, далі – необхідно оплатити послуги експерта, поштові витрати з оповіщення боржника про її призначення.

Щодо витрат на евакуацію транспортного засобу з місця події, то на цей рахунок є пряма вказівка у Законі України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів» від 01.07.2004 року [123]. Так, ст. 28 цього закону передбачає, що шкода, заподіяна в результаті дорожньо-транспортної пригоди майну потерпілого, – це шкода, пов'язана: з пошкодженням чи фізичним знищенням транспортного засобу; з пошкодженням чи фізичним знищенням доріг, дорожніх споруд, технічних засобів регулювання руху; з пошкодженням чи фізичним знищенням

майна потерпілого; з проведенням робіт, які необхідні для врятування потерпілих у результаті дорожньо-транспортної пригоди; з пошкодженням транспортного засобу, використаного для доставки потерпілого до відповідного закладу охорони здоров'я, чи забрудненням салону цього транспортного засобу; з евакуацією транспортних засобів з місця дорожньо-транспортної пригоди.

Щодо інших витрат необхідно вказати наступне. У рішенні Комсомольського районного суду м. Херсона зі справи №2-1445\10рік від 23 березня 2010 року за позовом Закритого Акціонерного Товариства «Страхова компанія» ІНГОСТРАХ» до ОСОБА_1, третя особа ОСОБА_2, про стягнення страхового відшкодування, страховикові було відмовлено в тій частині позову, де позивач просив виплатити витрати по експертизі. Суд виходив з того, що кредитор не має право на відшкодування її вартості, тому що зазначені витрати не є страховим відшкодуванням, а спрямовані на визначення розміру збитків. Ці витрати ставляться до звичайної господарської діяльності страховика й не підлягають стягненню з особи, відповідальної за заподіяну шкоду [130].

Такий самий висновок робить і Верховний суд України. Так, відповідно до Аналізу судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування від 19.07.2011 року у порядку суброгації страховик не має права вимагати відшкодування вартості експертизи у зв'язку з тим, що такі витрати страховика не є страховим відшкодуванням, а спрямовані на визначення розміру збитків. Ці витрати належать до звичайної господарської діяльності страховика і не підлягають стягненню з особи, яка відповідальна за спричинену шкоду [20].

Але метою майнового страхування є відшкодування збитків страхувальникові, що виникли у результаті передбаченого договором страхового випадку. При цьому в поняття збитків входять ознаки, визначені ст. 22 ЦК України, тому до збитків, крім реальних збитків та неодержаного доходу, відносить у тому числі й витрати особи, пов'язані з відновленням порушеного

права, інакше кажучи, витрати особи. Потерпілий-страхувальник має право вимагати відшкодування збитків у заподіювача шкоди в повному обсязі відповідно до ст.22 ЦК України, у тому числі й відшкодування експертних витрат. Відповідно, і страховик має на це право [2, с. 244].

Наприклад, у вже згаданій вище справі №2 – 4075/09 Суворовського районного суду м. Одеси страховик включив до своїх вимог також інші витрати: згідно з висновком експерта №758 від 07.10.2008 року, вартість матеріальних збитків, завданого власнику автомобіля «Шкода Октавія» склала 21 196,49 гривень, а вартість відновлюваного ремонту автомобіля становить 16 352,10 гривень; фактичними витратами понесеними позивачем також є вартість експертизи, яка становить 510,00 гривень, а також вартість послуг телеграфу, що складає 39,96 гривень [132].

У справі №2 – 4075/09 Суворовського районного суду м. Одеси №2 – 4206/09 був задоволений позов Закритого акціонерного товариства «Міська страхова компанія» про відшкодування в порядку регресу витрат, пов'язаних з виплатою страхового відшкодування, при цьому з відповідача було стягнуто як сума, виплачена страхувальнику, так і кошти в розмірі понесених додаткових витрат за проведену експертизу в розмірі – 350 гривень, витрати на інформаційне - технічне забезпечення в розмірі 250 гривень, судовий збір в розмірі 714 гривень 13 копійок.

Думаємо, що такі вимоги цілком правомірні, адже страховик, замінивши у відносинах відшкодування шкоди страхувальника, має всі права, що належали останньому, в тому числі і право вимоги компенсації фактичних витрат, що понесені у зв'язку з реалізацією права на відшкодування шкоди від винної особи. Тим більше, що відповідно до ст. 993 ЦК України «до страховика... у межах фактичних витрат переходить право вимоги...», а не в межах виплаченого відшкодування страхувальникові.

Українські дослідники, які досліджували це питання, спираються на добре розроблені правила обрахування суброгаційної вимоги в російському

праві. Але, ст. 965 ЦК РФ містить правило про перехід до страховика за договором майнового страхування, що виплатив страхове відшкодування, у *межах виплаченої суми* (курсив мій – Я. Головачов) прав страхувальника вимагати від особи, відповідальної за збитки, відшкодування збитків, уже відшкодованих у результаті страхування страховиком.

Стаття 993 ЦК України та ст. 27 Закону України «Про страхування» аналогічні за змістом із вказаною вище статтею ЦК РФ. Так, вказується, що до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних витрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки.

Однак, українське право має істотну відмінність, оскільки законодавець визначає, що право вимоги переходить не «у межах виплаченої суми», а «в межах фактичних витрат».

Наступним важливим моментом визначення розміру суброгаційних вимог є теза, що особа, відповідальна за недоговірними зобов'язаннями, не відповідає за прострочення виплати страхового відшкодування, допущене страховиком. Страхувальник не має права вимагати від особи, відповідальної за шкоду, сплати процентів за прострочення страховика, що несвоєчасно виплатив відшкодування. Тому таке право не може перейти в порядку суброгації. Прогенти були виплачені страховиком через несвоєчасне виконання ним власного зобов'язання перед страхувальником і не можуть бути стягнені в порядку суброгації.

Так, відповідно до Аналізу судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування, який здійснив Верховний Суд України від 19.07.2011 року при суброгації до страховика переходить лише частина вимоги страхувальника до заподіювача шкоди, яка дорівнює розміру страхового відшкодування. Таким чином, розмір страхового відшкодування має визначатися за правилами, встановленими у договорі страхування. Страховик

не вправі вимагати від заподіювача шкоди суму, яку він виплатив страхувальнику з порушенням умов договору страхування. Якщо розрахунок здійснювався за іншими правилами, ніж зазначено в договорі страхування, то при визначенні розміру вимоги страховика, який підлягає задоволенню, до заподіювача шкоди із суми, виплаченої страховиком страхувальнику, виключається виплата, не передбачена договором [20].

Крім того, особа, відповідальна за збитки, відшкодовані у результаті страхування, не відповідає за прострочення, яке допустив страховик. Таким чином, страхувальник не має права вимагати від особи, відповідальної за шкоду, сплати процентів за прострочення страховика, який несвоєчасно виплатив відшкодування. Тому таке право не може перейти в порядку суброгації. Проценти виплачуються страховиком через несвоєчасне виконання ним власного зобов'язання перед страхувальником і не можуть бути стягнуті у порядку суброгації [122].

Цей висновок також підкреслюється у Постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 №4 «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки», в якій підкреслено (п. 27). Страховик не має права вимагати від завдавача шкоди суму, яку він виплатив страхувальнику у зв'язку з порушенням умов договору страхування. Проценти, неустойка виплачуються страховиком через несвоєчасне виконання ним власного зобов'язання перед страхувальником (ст. 992 ЦК України) і не можуть бути стягнуті у порядку суброгації з особи, винної в завданні шкоди. Також у порядку суброгації страховик може стягнути із завдавача шкоди лише ту суму, яку він сам виплатив страхувальнику [122].

Останнє спірно, виходячи із формулювання ст. 993 ЦК України, щодо переходу прав вимоги в межах фактичних витрат (а не виплат!).

Виплата відповідальною особою фактичних витрат страховика, погашає право вимоги страховика. Але це не позбавляє страхувальника права вимоги до

відповідальної особи за збитки тієї суми, що перевищує розмір виплаченого страхового відшкодування, якщо дійсні збитки більше суми страхового відшкодування. Тобто шкода, що виходить за межі сплаченого страховиком відшкодування, може бути стягнена страхувальником (вигодонабувачем) самостійно.

Так, відповідно до Аналізу судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування, який здійснив Верховний Суд України від 19.07.2011 року, якщо страхове відшкодування лише частково погашає спричинені потерпілому збитки, то до заподіювача шкоди є можливість пред'явлення двох вимог: перша — вимога страховика в розмірі виплаченого потерпілому страхового відшкодування, друга вимога — потерпілого в розмірі тієї частини завданої шкоди, яка не була покрита страховим відшкодуванням. Заподіювач шкоди може висувати проти страховика лише ті вимоги (заперечення), які він має до потерпілої особи [20].

Право вимоги страховика до винної особи переходить в обсязі виплаченого страхового відшкодування, розрахунок якого визначається в договорі страхування або в правилах страхування. Для визначення розміру матеріальних збитків страховикові необхідно заручитися висновком незалежних фахівців, експертів. На практиці страхові компанії відмовляють у позові або змушують проводити повторну експертизу при наявності сумнівів в об'єктивності даних, представлених страховиком.

Також і винний у заподіянні шкоди вправі відмовитися виплачувати суму страхового відшкодування у випадку проведення експертизи без його участі. При її призначенні страхова компанія зобов'язана сповістити боржника про час і місце проведення, а в акті, засвідченому експертом, винна особа вправі висунути свої заперечення.

Крім того, боржник може також перевіряти обґрунтованість виплати і її розмір. Чи не було в страховика права відмовити у виплаті за договором. Чи на повну суму було застраховане майно тощо. На додаток до того, що боржник за

чинним законодавством, в силу зазначеного вище, може перевіряти й висувати претензії до діяльності страховика, він, у силу ст. 518 ЦК України, також зберігає право висувати проти страховика ті заперечення, які він міг би висунути у відношенні вибулого із зобов'язання страхувальника.

Стосовно страхування вантажів при морському перевезенні варто вказати, що за КТМ діють як загальні положення, так і є низка істотних особливостей. Наприклад, на практиці, страхувальник, що одержав відшкодування від страховика, звичайно вручає йому так званий суброгаційний лист, тобто особливий односторонній документ, що підтверджує передачу страховикові прав на стягнення збитків з заподіювача. Однак із правової точки зору суброгаційний лист грає не конститутивну, а доказову роль. Коли страховик відмовив страхувальникові у виплаті страхового відшкодування через відсутність суброгаційного листа, суд знайшов необґрунтованим довід страховика про те, що відсутність суброгаційного листа позбавило його права на пред'явлення вимоги до перевізника, оскільки за прямою вказівкою закону згадане право переходить до страховика в силу самого факту виплати страхового відшкодування [71, с. 219].

Відповідно до ст. 275 КТМ України страхувальник зобов'язаний передати страховику всі документи і речові докази і повідомити йому всі відомості, необхідні для здійснення страховиком прав, що перейшли до нього.

У іншому випадку, страховик звільняється від сплати страхового відшкодування повністю або у відповідній частині. Якщо, наприклад, буде встановлено, що страхувальник (вигодонабувач) не передав страховикові оригінал коносаменту, чим позбавив страховика можливості пред'явити в порядку суброгації позов до морського перевізника, страховик повинен бути звільнений від виплати страхового відшкодування.

Стосовно перевізника страховик вантажу, що діє в порядку суброгації, – це той же вантажовласник. Виходить, у спорі зі страховиком перевізник може

використати пільги та переваги, які він має проти вантажовласника. До них, зокрема, відносяться наступні.

Строк, протягом якого перевізник відповідає за схоронність довіреного йому вантажу, звичайно менше періоду несення ризику страховиком. Так, згідно 155 КТМ України відповідальність морського перевізника виникає з моменту прийняття вантажу до перевезення та триває до моменту видачі. Тим часом за договором транспортного страхування вантажу останній звичайно перебуває на ризику страховика на всьому шляху проходження від складу відправника до складу одержувача, включаючи періоди, коли вантаж ще (або вже) не перебуває у віданні морського перевізника. Природно, що збитки, які виникли в такі періоди, останній оплачувати не буде, як він не став би оплачувати їх вантажовласникові.

За прямою вказівкою закону перевізник несе майнову відповідальність за втрату, недостачу та ушкодження вантажу тільки при наявності провини (ст. 177 КТМ України). Страховик, навпроти, зобов'язаний виплатити страхове відшкодування й тоді, коли збитки не пов'язані з провинною або обумовлені дією непереборної сили. У подібних випадках перевізник не відповідає ні перед вантажовласником, ні перед страховиком вантажу.

Спори, що виникають із договорів морського перевезення та морського страхування, підкоряються різним строкам позовної давності, що становить один рік для вимог, що виникають із договору морського перевезення вантажу (ст. 388 КТМ України) і два роки для вимог, що виникають із договору морського страхування.

Страховик оплачує збитки в межах (а іноді й понад) страхову суму. Межа відповідальності морського перевізника в багатьох випадках значно нижче. Не підлягає сумніву, що морський перевізник вправі скористатися обмеженням відповідальності в спорі не тільки з вантажовласником, але й зі страховиком вантажу, що замінив його в порядку суброгації.

Висновки до розділу

Зроблено висновок, що суброгація у страхових правовідносинах виконує наступні функції: 1) забезпечувальну (гарантує повернення виплачених сум страховиком від осіб, відповідальних за збитки страхувальника в результаті заподіяння шкоди, відшкодованих страховиком); 2) відновну (відновлюються страхові фонди страховика, суброгація виступає як спосіб зниження збитковості діяльності страховика); 3) виховальну (шкода, заподіяна правопорушенням, ким би вона не була відшкодована потерпілому, повинна в остаточному підсумку відбитися на майновій сфері правопорушника; реалізація суброгації обтяжує майнову сферу заподіювача шкоди – «майнове виховання», що служить реалізації принципу невідворотності відповідальності у цивільному праві); 4) «стримування страхувальника» від безпідставного збагачення шляхом отримання відшкодування і від страховика, і від відповідальної особи.

Можливість суброгації законодавцем передбачена тільки для договорів майнового страхування. Цей висновок підтверджується змістом ст. 993 ЦК України та тим, що при суброгації відбувається зміна особи в зобов'язанні. Відповідно до ст. 515 ЦК України заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора. Так, вимагати в якості кредитора відновлення здоров'я має право тільки та фізична особа, здоров'ю якої заподіяна шкода. Передати таке право вимоги іншій особі неможливо.

Зроблено висновок, що суброгація до страхування відповідальності не застосовується. По-перше, на це вказує зміст ст. 993 ЦК України, відповідно до якої «до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування переходить право вимоги...». Визначення предмету договору майнового страхування міститься в ст. 980 ЦК України. Буквальне та формально-логічне тлумачення змісту ст. 980 ЦК України дає підстави для

висновку про те, що страхування відповідальності не є різновидом майнового страхування.

Крім того, на відміну від інших видів страхування, які укладаються на користь страхувальника, договір страхування відповідальності укладається в інтересах іншої особи. Інтерес страхувальника полягає в тому, що не він буде відшкодовувати шкоду, яка буде ним завдана. Він не отримує нічого за договором для себе, але при настанні страхового випадку не понесе втрат зі своєї майнової сфери, отримає «економію» своїх коштів. Власне для цього він і страхує свою відповідальність. Тому, на нього як на заподіювача шкоди не може лягати тягар відшкодування шкоди, адже саме для перенесення цього обов'язку на страховика він і укладав договір зі страховиком.

Проаналізовано відмінності суброгації у страхових правовідносинах від суброгації в морському страхуванні. Згідно зі ст. 269 КТМ України у результаті суброгації до страховика за його згодою переходять не зобов'язальні права, а майнові, тобто здійснюється заміщення управомоченої особи в абсолютному правовідношенні – речовому, а не у зобов'язальному правовідношенні.

Зміна кредитора в зобов'язанні в порядку суброгації відбувається в момент виплати страхового відшкодування. До задоволення майнових вимог первинного кредитора – страхувальника (вигодонабувача) до нового кредитора (страховикові) не переходять права вимоги до особи, відповідальної за збитки. Ці права належать первинному кредиторіві до моменту задоволення його вимог страховиком.

Варто розрізняти підстави переходу прав кредитора шляхом суброгації та підстави реалізації суброгаційної вимоги. Єдиною підставою суброгації прав кредитора є виконання власного зобов'язання первісному кредиторіві. Адже страховик не може не виплатити страхове відшкодування страхувальникові – він має виконати своє зобов'язання перед останнім у разі настання страхового випадку.

Здійснення суброгації обумовлене платежем третьої особи (суброгата) є одночасно задоволенням вимог кредитора та переходом прав кредитора за зобов'язанням боржника до страховика. Але такий платіж не є виконанням зобов'язання за боржника, оскільки здійснюється у власному інтересі страховика і є виконанням власного зобов'язання тому ж кредиторіві.

Однак, виплата страхового відшкодування не завжди повністю відшкодовує заподіяні страхувальникові (вигодонабувачу) збитки (у договорі передбачена безумовна франшиза та ін.). Якщо страхове відшкодування лише частково погасить заподіяні потерпілому збитки, то до заподіювача збитків існуватимуть одночасно два права вимоги. Перша вимога – страховика, у разі виплати потерпілому страхового відшкодування, друга – потерпілого у розмірі тієї частини заподіяної шкоди, яка не була покрита страховим відшкодуванням.

Для переходу прав кредитора шляхом суброгації необхідно, щоб у наявності були передумови суброгації. В якості таких виділені наступні: 1) укладання договору страхування, в якому не передбачена заборона суброгації; 2) вказівка в законі про можливість суброгації.

У розділі доведено, що суброгація витікає безпосередньо із закону і не вимагає підтвердження договором страхування, який виступає лише передумовою суброгації, оскільки за відсутності договору страхування, звісно, і мова не може йти про право страховика вступити у зобов'язання між іншими особами. Одна з цих осіб обов'язково має бути контрагентом страховика та набути статус страхувальника. Неможливий перехід прав вимог в порядку суброгації до третіх осіб, які не є страховиками.

Щодо підстав реалізації суброгаційної вимоги доведено, що суброгація відбувається, якщо шкоду заподіяно протиправними діями осіб, що тягнуть цивільно-правову, кримінальну або адміністративну відповідальність. Таким чином, страхувальник зможе реалізувати право вимоги до особи, відповідальної за збитки, у двох випадках (за наявності договору майнового страхування): 1) на підставі договору, укладеного між страхувальником (вигодонабувачем) і

його контрагентом, за умовами якого на останнього може бути покладена відповідальність за заподіяну шкоду у зв'язку з неналежним виконанням своїх зобов'язань за договором (завдана договірна шкода); 2) на загальних підставах відшкодування шкоди, коли у особи, яка завдала шкоду, виникає зобов'язання з відшкодування цієї шкоди страхувальникові відповідно до гл. 82 ЦК України (завдана недоговірна шкода та виникає зобов'язання відшкодування шкоди).

Щодо порядку реалізації суброгаційної вимоги» встановлено, що особливістю переходу прав за деліктними зобов'язаннями є те, що у страхувальника (вигодонабувача) право вимоги до особи, відповідальної за заподіяння шкоди, виникає тільки з моменту настання страхового випадку, у той час як у договірних зобов'язаннях право вимоги до контрагента страхувальника, яке виникає з договору, існує до настання страхового випадку. Ця обставина впливає на процедуру передачі страхувальником (вигодонабувачем) страховикові документів, доказів і відомостей, необхідних останньому для реалізації права вимоги, яке перейшло до нього. У тих випадках, коли право вимоги виникає з договірних зобов'язань, у страхувальника (вигодонабувача) і в страховика є можливість заздалегідь визначити та передбачити перелік заходів, яких необхідно вжити для реалізації останнім прав за суброгацією. При деліктних зобов'язаннях такої можливості в учасників договору страхування немає.

Для реалізації суброгаційної вимоги у договірних зобов'язаннях у страхувальника (вигодонабувача) має бути у наявності реальне право вимоги до свого контрагента, засноване на договорі або законі.

Страховик повинен дотримувати вимог нормативно-правових актів, які поширюються на ті правовідносини, що пов'язують страхувальника і особу, відповідальну за збитки. Це стосується дотримання як матеріальних, так і процесуальних норм, що містяться в цих актах.

Строк позовної давності за суброгаційними вимогами повинен обчислюватися з моменту страхового випадку, а не з моменту виплати

страхового відшкодування (в цей момент відбувається перехід прав кредитора, якій не впливає на обчислення строку позовної давності). Підкреслено, що страхові компанії часто застосовують регрес у своїх позовах до винних осіб саме для продовження строку позовної давності, який є більшим при виникненні регресного зобов'язання. Для запобігання такої ситуації суди мають суворо дотримуватися вимог закону та відмовляти у подібних позовах. Тим більше, що якщо буде сформована вірна судова практика, то страхові компанії не будуть зволікати з виплатою відшкодування страхувальникам за надуманими причинами, оскільки тим самим будуть скорочувати для себе можливість звернутися до осіб, винуватих у настанні страхових випадків, за відшкодуванням своїх витрат.

Проаналізовано особливості застосування норм про перехід прав кредитора (ст.ст. 513-519 ЦК України) для переходу прав кредитора шляхом суброгації. Статті 514, 516, 517, 518 ЦК України мають обов'язково застосовуватися при переході прав шляхом суброгації. Стаття 513 ЦК України стосується тільки цесії, оскільки вона відбувається на підставі правочину, а суброгація відбувається на підставі закону. Стаття 515 ЦК України передбачає, що заміна кредитора не допускається в «особистих» зобов'язаннях, але суброгація взагалі застосовується лише при майновому страхуванні. Стаття 519 ЦК України, хоч і передбачає правила переходу прав кредитора, але до суброгації не застосовується (важко уявити ситуацію, в якій страхувальник-первісний кредитор поручився би за боржника перед новим кредитором-страховиком).

Оскільки звернення страховика з вимогою про відшкодування збитків можливе лише до особи, відповідальної за їх заподіяння, слід встановити відповідальність такої особи. У випадку виникнення недоговірної шкоди мають бути наявними всі умови, вказані у ст. 1166 ЦК України.

Доцільно закріпити у ст. 993 ЦК України перелік наслідків невиконання страхувальником (вигодонабувачем) своїх обов'язків із забезпечення

можливості реалізації страховиком прав за суброгацією. У зв'язку з цим запропоновано доповнити ст. 993 ЦК України частиною другою наступного змісту: *«якщо здійснення права вимоги до особи, відповідальної за збитки, відшкодовані страховиком, стало неможливим з вини страхувальника (вигодонабувача), страховик звільняється від виплати страхового відшкодування повністю або у відповідній частині та вправі вимагати повернення зайво виплаченої суми відшкодування»*.

Доведено, що порядок обчислення розміру права вимоги (суброгаційної вимоги) до відповідальної за настання страхового випадку особи має відповідати наступним вимогам. По-перше, розмір страхового відшкодування має визначатися за правилами, встановленими у договорі страхування. По-друге, страховик може вимагати з відповідальної особи суму, яку він оплатив за договором страхування, а також інші фактичні витрати, якщо вони належним чином обґрунтовані. Зазвичай у літературі стверджується, що страховик не може вимагати з відповідальної особи більше, ніж він оплатив за договором страхування. Відповідно до ст. 993 ЦК України «до страховика... у межах фактичних витрат переходить право вимоги...». Часто таке формулювання ст. 993 ЦК України трактується тільки як право вимоги в межах сплаченої суми страхувальникові.

На практиці страхові компанії зазвичай вимагають від винуватців у настанні страхового випадку відшкодування також інших витрат: оплата послуг евакуатора і експерта, поштові витрати з оповіщення боржника про її призначення тощо. Щодо витрат на експертизу, Верховний Суд України робить висновок, що у порядку суброгації страховик не має права вимагати відшкодування вартості експертизи у зв'язку з тим, що такі витрати страховика не є страховим відшкодуванням, а спрямовані на визначення розміру збитків. Ці витрати належать до звичайної господарської діяльності страховика і не підлягають стягненню з особи, яка відповідальна за заподіяну шкоду.

Проте, до поняття збитків за ст. 22 ЦК України включаються, у тому числі, й витрати особи, пов'язані з відновленням порушеного права. Страховик, замінивши у правовідносинах відшкодування шкоди страхувальника, має всі права, що належали останньому, в тому числі й право вимоги компенсації фактичних витрат, понесених у зв'язку з реалізацією права на відшкодування шкоди від винної особи. Тим більше, що відповідно до ст. 993 ЦК України «до страховика... у межах фактичних витрат переходить право вимоги...», а не в межах виплаченого відшкодування страхувальникові. Таким чином, право вимоги має переходити до страховика не в межах виплаченої суми страхового відшкодування, а в межах фактичних витрат.

По-третє, страховик не вправі вимагати від заподіювача шкоди суму, яку він виплатив страхувальнику за порушення умов договору страхування (наприклад, неустойка, яка виплачена страховиком через несвоєчасне виконання ним власного зобов'язання перед страхувальником, не може бути стягнена в порядку суброгації).

По-четверте, виплата відповідальною особою фактичних витрат страховика погашає право вимоги страховика (школа, що виходить за межі сплаченого страховиком відшкодування, може бути стягнена страхувальником (вигодонабувачем) самотійно).

По-п'яте, не може до суброгаційних вимог включатися упущена вигода, яка не відшкодовувалась страховиком страхувальникові за договором страхування (крім випадку, якщо упущена вигода окремо застрахована договором), адже відповідно до ст. 988 ЦК України страхова виплата за договором майнового страхування не може перевищувати розміру реальних збитків, при цьому інші збитки вважаються застрахованими, якщо це прямо встановлено договором

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні аналізуються основні теоретичні підходи до поняття, юридичної природи і сфери застосування суброгації, а також питання доцільності і правомірності передачі прав шляхом суброгації страховиків. Розкривається значення суброгації для усіх учасників страхових правовідносин, при цьому відмічається ключове значення економічної цілі цього інституту як для регулювання відповідних правовідносин, так і для функціонування страхової галузі в цілому.

Проведене дисертаційне дослідження дозволяє зробити такі висновки.

1. Встановлено, що джерела римського приватного права зупиняються лише на договірній заміні кредитора у зобов'язанні – цесії, їй присвячені більшість згадувань про заміну осіб у зобов'язанні у давньоримському праві. Власне суброгація у джерелах не згадується. Але механізм схожий на суброгацію, тобто законний, «автоматичний» перехід прав кредитора до іншої особи, існував. Так, проаналізований подібний інститут у залоговому праві.

2. Розробку доктрини суброгації частіше пов'язують із правом Великобританії. На сьогодні у англійському страховому праві ідея суброгації виражається наступною доктриною: після виплати страхової суми страховик отримує право страхувальника на застрахований інтерес в тій мірі, в якій він забезпечив компенсацію страхувальникові. Суброгація – це засіб, який не дозволить страхувальнику збагатитися двічі: спочатку за рахунок страхової компанії, а потім за рахунок особи, відповідальної за збитки.

3. У Цивільному кодексі Франції суброгація поділена на два види: «суброгацію за угодою з кредитором» та «суброгацію за угодою з боржником». У французькому праві суброгація широко застосовується у поруці.

4. Зроблено висновок про маловідомість зазначеного інституту праву Російської імперії. Вчені Російської імперії, досліджуючи питання переходу прав кредитора, зазвичай зупинялись тільки на договірному переході (цесії).

Взагалі цивілісти практично не вживали терміну «суброгація», та здебільшого досліджували регресні вимоги страховиків. В дослідженнях власне суброгації вченими був зроблений висновок, напевне за прикладом французького права, що суброгація можлива за договором і за законом. Тут бачимо відмінність розуміння сучасної суброгації, яка не має підставою договір, а тільки закон, власне, у договорі може бути передбачена суброгація, але таке зазначення значення не має, оскільки просто дублює вимогу закону.

5. Складним питанням для цивілістики часів Російської імперії було обґрунтування регресних (чи суброгаційних вимог, адже доктрина і практика фактично не розрізняла ці поняття) вимог страховика, що виконав свій обов'язок за договором страхування. Законодавство Російської імперії не містило норми про зворотні вимоги страховика. Це приводило до того, що страховик не міг пред'являти позов до винуватця страхового випадку, тому що дією заподіювача шкоди заподіяна безпосередньо шкода тільки потерпілому страхувальникові.

Таким чином, хоч питання суброгації іноді піднімались у літературі того часу, однак, тільки в якості аналізу зарубіжного законодавства. Законодавству Російської імперії поняття суброгації не було відомо, а в страхових відносинах для покриття збитків страховика за рахунок винної особи, застосовувався, в обмеженому вигляді, інститут регресу.

6. Аналіз правового регулювання суброгації в українському праві радянського періоду дає підстави вважати, що суброгація не була відома законодавству, замість неї у аналогічних випадках застосовувався механізм регресу.

7. Проаналізовано, що означає формулювання у ст. 993 ЦК України: «переходить право вимоги», цесію чи самостійний інститут заміни боржника у зобов'язанні. Відповідно до ст. 512 ЦК України кредитор у зобов'язанні може бути замінений іншою особою внаслідок: 1) передання ним своїх прав іншій особі за правочином (відступлення права вимоги); 2) правонаступництва;

3) виконання обов'язку боржника поручителем або заставодавцем (майновим поручителем); 4) виконання обов'язку боржника третьою особою.

З формулювання ст. 993 ЦК України зроблено висновок, що право вимоги переходить не за правочином (як при цесії, тобто перший пункт загаданої статті не підходить до відносин, що розглядаються), а в силу прямої вказівки закону. До страхових відносин може бути віднесений п. 4 ст. 512 ЦК України. А до суброгації взагалі, оскільки суброгація зустрічається не тільки у страхових відносинах, можуть бути віднесені п.п. 3 та 4 вказаної статті.

Таким чином, в силу ст. 512 ЦК України перехід прав кредитора до іншої особи на підставі закону відбувається, зокрема, у результаті таких обставин, як універсальне правонаступництво в правах кредитора, або рішення суду про переклад прав кредитора на іншу особу (коли можливість такого перекладу передбачена законом), або виконання зобов'язання боржника його поручителем, що не є боржником за даним зобов'язанням, або, поряд із цим, суброгація страховиків прав кредитора до боржника, відповідального за настання страхового випадку.

8. Суброгацією називається один з окремих випадків недоговірної заміни кредитора в зобов'язанні. Суброгація – це передбачений законом перехід прав кредитора до третьої особи (суброганта), в результаті виконання зобов'язання боржника третьою особою на користь кредитора (суброгата) в рамках існуючих зобов'язальних правовідносин внаслідок здійсненого платежу.

9. Види суброгації, в залежності від різного тлумачення та застосування цього поняття:

по-перше, в якості переходу прав кредитора: 1) суброгація прав кредитора до третьої особи за ч. 3 ст. 528 ЦК України; 2) суброгація прав кредитора до поручителя (ч. 2 ст. 556 ЦК України); 3) суброгація прав кредитора до страховика (ст. 993 ЦК України); 4) інші випадки встановлені у законі, наприклад, відповідно до ст. 29 Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб»;

по-друге, в якості переходу прав на застраховане майно в морському страхуванні;

по-третє, в якості здійснення однією державою або уповноваженим органом прав інвестора, якщо вони здійснили платіж інвесторові на основі гарантії від некомерційних ризиків у зв'язку з його капіталовкладенням на території іншої держави - в міжнародному інвестиційному праві.

10. Дослідження суброгації в розумінні сучасного цивільного права дозволяє виділити такі відмінності суброгації від договірної відступлення права вимоги: 1) суброгація здійснюється незалежно від волі первісного кредитора, а цесія, навпаки, передбачає необхідність волевиявлення первісного кредитора на відступлення належної йому вимоги; 2) при суброгації третя особа здобуває право вимоги лише в тому обсязі, в якому вона виконала зобов'язання перед первісним кредитором, а цесіонарій набуває вимогу, як правило, у повному обсязі; при цесії не має значення ціна, за яку була придбана вимога, а при суброгації новий кредитор має право тільки на те, що сам сплатив (окрім суброгації у страхових правовідносинах); 3) при суброгації первісний кредитор не відповідає за дійсність вимоги, що перейшла до третьої особи, а при цесії цедент несе відповідальність за недійсність переданого цесіонарію права вимоги; 4) ЦК України, як загальне правило, закріплює можливість відступлення вимоги, водночас суброгація, як виняток із загального правила про припинення зобов'язання належним виконанням, допускається лише у виняткових випадках, передбачених законом; 5) має відмінність характер інтересів особи, що вступає в зобов'язання: при цесії цесіонарій прагне набути вимогу, що належить цеденту, а при суброгації – вивести боржника із зобов'язальних правовідносин з первісним кредитором.

Тобто при суброгації третя особа виконує зобов'язання (найчастіше у формі платежу), у силу чого займає місце первісного кредитора; при цесії ж зміна кредиторів відбувається без виконання зобов'язання. Таким чином, при

суброгації відбуваються: платіж кредиторів та передача прав кредитора особі, яка зробила платіж; при цесії ж має місце тільки останнє.

11. Відмінність переадресування виконання від суброгації полягає у наступному: при переадресуванні активним суб'єктом залишається кредитор, а при суброгації первісний кредитор усувається новим кредитором, який у повному обсязі замінює первісного кредитора в зобов'язанні.

12. З огляду на те, що суброгація відбувається в межах існуючого зобов'язання, відмінність договорів на користь третьої особи полягає у тому, що в таких договорах права між кредитором і вигодонабувачем розподіляються (а не переходять) на стадії формування договірної зобов'язання, а головне – вигодонабувач не витісняє кредитора із зобов'язання.

13. Наявні три істотні відмінності новації від інституту переходу прав кредитора: по-перше, новація характеризується заміною одного зобов'язання іншим, тобто новація є способом припинення зобов'язання, а суброгація – способом переходу прав кредитора; по-друге, суб'єктний склад зобов'язання, яке зазнало новації, збігається із суб'єктним складом первісного зобов'язання, по-третє, підставою новації є правочин, а суброгації – закон.

14. Із практичної точки зору найбільшу цінність представляє дослідження співвідношення між суброгацією і регресом. Воно дозволяє розмежувати сфери застосування зазначених інститутів цивільного права.

Багато авторів уживають термін «регрес», описуючи модель суброгації, і навпаки. Більшість фахівців у страхуванні право вимоги страховика до особи, відповідальної за заподіяння збитків страхувальникові або вигодонабувачеві, називають регресом. Та й у судовій практиці зазвичай розглядають таке право як регресне, у зв'язку із чим виносяться помилкові судові рішення. За сучасним цивільним законодавством право вимоги страховика до особи, відповідальної за збитки, відшкодовані за договором страхування, являє собою не регресну вимогу, а особливий вид переходу права вимоги. Термін «суброгація» не використовується у ЦК України. Він почерпнутий теоретиками із закордонного

законодавства, у національному законодавстві цей термін застосовується у КТМ, а також у деяких міжнародних договорах, але з іншим значенням.

У науковій літературі, страховій спеціальній літературі, судовій практиці йде дискусія щодо природи схожих правових інститутів. Вони є схожими у тому, що обидва ці правові інститути являють собою різновид права зворотної вимоги. І у випадку регресу, і у випадку суброгації вже виплачені кошти повинні бути повернуті особі, що їх виплатила, у межах обсягу виплати. Крім того, підставою їх є вказівка норми закону. Регрес і суброгація виявляються дуже схожими конструкціями, які направлені на перехід права вимоги страхувальника до страховика та мають на меті перекладання відшкодування збитків на винну особу, забезпечити платоспроможність страховика.

15. Суброгація і регрес мають істотні відмінності.

По-перше, регрес виникає як нове зобов'язання, а для суброгації використана форма передачі права вимоги, що існувала у кредитора за основним зобов'язанням (сингулярне правонаступництво).

Незважаючи на те, що сам термін «суброгація» у національному законодавстві практично не використовується, суттю суброгації є перехід прав до третьої особи на основі закону. Регрес – це право, що виникає у особи внаслідок платежу. При суброгації до страховика переходить право, що вже виникло (з моменту заподіяння шкоди) у страхувальника. Право регресу – це право зворотної вимоги, що виникає у страховика (регредієнта) до винної особи (регресата) на тій основі, що страховик попередньо провів виконання за страховим зобов'язанням, виплативши страхове відшкодування страхувальникові, тобто право регресу виникає з моменту сплати за третю особу. «Перехід» наявного права (суброгація) і виникнення нового права (регрес) не можна змішувати.

У цьому зв'язку при суброгації зберігають значення заперечення боржника до первісного кредитора. При регресі заперечення боржника значення не мають.

По-друге, ці інститути мають різний режим правового регулювання. Так, регрес підпорядковується загальним нормам цивільного права, а при суброгації право вимоги, що перейшло до страховика, здійснюється ним з дотриманням правил, що регулюють відносини між страхувальником і особою, відповідальною за заподіяння шкоди.

По-третє, регрес і суброгація мають різні строки позовної давності. Право регресу виникає з моменту виконання третьою особою основного зобов'язання та становить три роки (тобто з моменту, коли право регресної вимоги виникає), а при суброгації позовна давність визначається за загальними правилами із урахуванням характеру основного зобов'язання. Тобто строк позовної давності при суброгації може бути загальним, скороченим, необмеженим. Крім того, відповідно до ст. 991 ЦК України страховик має право відмовитися від здійснення страхової виплати у разі несвоєчасного повідомлення страхувальником без поважних на те причин про настання страхового випадку.

Таким чином, строк позовної давності за суброгаційними вимогами повинен обчислюватися не з моменту виплати страхового відшкодування, а з моменту страхового випадку.

При цьому треба враховувати, що сама зміна кредитора в зобов'язанні в порядку суброгації відбувається в момент виплати страхового відшкодування. Але правовідносини між страхувальником і фактичним заподіювачем шкоди – особою, відповідальною за збитки, заподіяні страхувальникові, виникає в момент заподіяння шкоди – події, що одночасно є й страховою подією. А при регресі в момент виплати страхового відшкодування виникає тільки право регресної вимоги, а саме зобов'язання ще не виникає. Регредієнт може і не скористатися своїм правом, а тому регресне зобов'язання може не виникнути.

По-четверте, регрес у страхуванні виникає відносно вузького кола осіб, у той час як суброгація застосовна відносно будь-якої особи, відповідальної за настання страхового випадку.

По-п'яте, закон покладає на кредитора, що передає право вимоги в порядку суброгації, додаткові обов'язки – передати страховикові всі документи й повідомити йому всі відомості, необхідні для здійснення страховиком права вимоги, яке перейшло до нього.

По-шосте, страховик звільняється від виплати страхового відшкодування (повністю або у відповідній частині) у двох випадках: при відмові страхувальника (вигодонабувача) від своїх прав вимоги до особи, відповідальної за збитки, або якщо здійснення цього права виявиться неможливим за його провиною. При настанні таких обставин страховик здобуває право на повернення зайво виплаченої суми відшкодування. При регресі даних виключень законодавцем не передбачено.

Крім того, право на суброгацію надано особливою нормою закону, і при цьому не потрібно якого-небудь спеціального (окремого) оформлення передачі цього права страхувальником (вигодонабувачем) страховикові (наприклад, передатного напису).

При суброгації третя особа здобуває права кредитора в результаті власних правомірних дій, незалежно від наявності провини в діях боржника.

Ще одна відмінність суб'єктивного характеру полягає в тому, що регредієнт, як правило, зобов'язаний виконати зобов'язання за боржника за своєю волею, у кредитора відсутні правові можливості примусу суброганта до виконання зобов'язання боржника.

Не дивлячись на формулювання ст. 993 ЦК України, деякі автори доказуючи, що право зворотної вимоги у цьому випадку тяжіє до регресу посилаються на ст. 27 Закону України «Про страхування», в якій закріплено, що до страховика, за договором майнового страхування у межах фактичних витрат переходить право вимоги, яке страховик або інша особа, що отримала страхове відшкодування, має, до особи відповідальної за причинений платіж. Право зворотної вимоги (регресу) визначене також у ст. 1191 ЦК України, відповідно до якої особа, що відшкодувала шкоду, нанесену іншою особою, має

право зворотної вимоги (регресу) до винуватої особи у розмірі сплаченого відшкодування, якщо інший розмір не встановлено законом. Виходячи з вищевикладеного ці автори вважають, що частина поверненої страховику суми страхового відшкодування винуватою особою, в тому числі в окремих випадках страховиком, є реалізацією права регресу.

Але ст. 27 вказаного закону містить правило про те, що до боржника «переходить право вимоги», у той час, як ст. 1191 ЦК України зовсім не згадує про який би то не було перехід прав, вона говорить, що особа має право на зворотну вимогу. Зазначимо, що перехід права вимоги, як раз є властивістю суброгації, у той час як при праві регресу до особи нічого не переходить. В наслідок виконання у неї з'являється право зворотної вимоги, тобто регресу, що є самостійним зобов'язанням, яке з'являється услід за правом. А ось у випадку із суброгацією про якусь самостійність говорити не доводиться, адже вона є продовженням вже існуючого зобов'язання.

Також розглянуто поняття страхового відшкодування, до якого апелює ст. 27 Закону України «Про страхування» і поняття відшкодування шкоди до якого апелює ст. 1191 ЦК України. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про страхування» страхове відшкодування – це страхова виплата, здійснювана страховиком у межах страхової суми за договором майнового страхування та страхування відповідальності при настанні страхового випадку. Однак страховий випадок може настати і без вини третьої особи. І тут постає питання до кого ж будуть позиватися вимоги страховика? За настання страхового випадку обов'язковим є як раз платіж страховика, а вимога до третьої особи, яка спричинила шкоду, вбачається як факультативне явище. Що ж стосується ст. 1191 ЦК України, то в ній говориться лише про заподіяння шкоди особою у випадках передбачених законом. Тобто гл. 82 ЦК України, яка і присвячена відшкодуванню шкоди. Ще однією особливістю даної категорії є те, що при спричиненні шкоди, за якою повинно послідувати відшкодування, завжди є винна особа чи відповідальна особа, до якої можна звернутись за ним.

16. Українська правозастосовна практика (суди, більшість вчених та практиків у галузі страхового права), довгий час змішувала поняття «регресу» і «суброгації» у страхових відносинах. Позитивним поштовхом зміни усталених, але помилкових поглядів на досліджуване питання, став Аналіз судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування, який здійснив Верховний Суд України від 19.07.2011 року. Вірному розумінню випадків застосування «регресу» та «суброгації» має сприяти також Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 №4 «Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки».

З цього часу формується більш-менш однакова судова практика у справах про страхування. Однак, аналіз рішень, навіть вищих судових інстанцій України, за останній час дозволяє зробити висновок, що однакового правозастосування ще не відбулось. Нажаль за результатами вивчення судової практики місцевих судів можна зробити висновок, що місцеві суди і дотепер часто допускають змішування понять регресу та суброгації. При вирішенні даної категорії спорів суди, ухвалюючи рішення про задоволення позову, просто повторюють у тексті рішення суду текст позовної заяви в частині предмету позову та норм матеріального права, на які послався позивач у своїй позовній заяві, одночасно посилаються і на ст. 993 ЦК України, яка передбачає перехід права вимоги (суброгацію), та ст. 1191 ЦК України, яка передбачає виникнення права зворотної вимоги (регресу).

17. Суброгація та регрес є невід'ємними елементами страхової діяльності. Завдяки ним страховик має можливість компенсувати частину своїх витрат, зв'язаних зі страховою виплатою, покладаючи їх на особу, відповідальну за настання страхової події: на третю особу – у суброгації (ст. 993 ЦК України, ст. 27 Закону України «Про страхування») та на самого страхувальника – при реалізації права регресу (ст. 38 Закону України «Про обов'язкове страхування

цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів»), при цьому, варто враховувати, що в інших випадках у страхових правовідносинах регрес не застосовується.

18. При суброгації мова йде про перехід права вимоги, а для того, щоб воно могло перейти, це право повинне існувати. Суброгація в наявності, коли страховик зробив страхову виплату з метою компенсації заподіяних збитків. А якщо немає збитків незрозуміло, що лежить у основі зобов'язання, то чому продовжує існувати саме зобов'язання. Як тільки вже немає предмета зобов'язання – відшкодування збитків, тобто негативного матеріального результату, не може існувати й саме зобов'язання. В цьому випадку законодавець із метою забезпечення одного з фундаментальних у сфері цивільного права принципу відповідальності за заподіяння шкоди і неприпустимості безкарності за зроблене правопорушення штучно зберігає зобов'язання, що фактично припинило дію, для того, щоб правами кредитора за ним міг скористатися страховик. Тобто пропонується вступ у права кредитора вважати юридичною фікцією, у силу якої передбачається продовження існування погашеного виконанням зобов'язання.

Це можна аргументувати і тим, що при суброгації виконання зобов'язання боржника третьою особою не може вважатися належним виконанням. Таке виконання третьої особи не буде юридичним фактом, що тягне припинення зобов'язання, а є правозмінюючим юридичним фактом, що тягне зміну суб'єктного складу зобов'язання.

19. Суброгація - це невід'ємний елемент страхової діяльності, який виконує 4 наступні функції: 1) забезпечувальну (гарантує повернення виплачених сум страховикові); 2) відновну (відновлюються страхові фонди страховика, суброгація виступає як спосіб зниження збитковості діяльності страховика); 3) виховальну (шкода, заподіяна правопорушенням, ким би вона не була відшкодована потерпілому, повинна в остаточному підсумку відбитися на майновій сфері правопорушника; реалізація суброгації обтяжує майнову

сферу заподіювача шкоди – «майнове виховання», що служить реалізації принципу невідворотності відповідальності у цивільному праві); 4) «стримування страхувальника» від безпідставного збагачення шляхом отримання відшкодування і від страховика, і від відповідальної особи.

20. Можливість суброгації законодавцем передбачена тільки для договорів майнового страхування. Цей висновок підтверджується формулюванням ст. 993 ЦК України та тим, що при суброгації відбувається зміна особи в зобов'язанні. Відповідно до ст. 515 ЦК України заміна кредитора не допускається у зобов'язаннях, нерозривно пов'язаних з особою кредитора, зокрема у зобов'язаннях про відшкодування шкоди, завданої каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю. Так, вимагати в якості кредитора відновлення здоров'я має право тільки та фізична особа, здоров'ю якої причинна шкода. Передати таке право вимоги іншій особі неможливо.

21. Суброгація зустрічається в морському страхуванні, але має свою специфіку. У ст. 269 КТМ зустрічаємося із суброгацією, у результаті якої до страховика з його згоди переходять не зобов'язальні права, а майнові, тобто права на все застраховане майно, якщо воно було застраховано на повну вартість, або на частку в застрахованому майні, пропорційну відношенню страхової суми до страхової вартості, якщо майно було застраховано на неповну вартість. Таким чином, здійснюється заміщення управомоченої особи в абсолютному правовідношенні – речових правовідносинах.

22. Зміна кредитора в зобов'язанні в порядку суброгації відбувається в момент виплати страхового відшкодування. До задоволення майнових вимог первинного кредитора – страхувальника (вигодонабувача) до нового кредитора (страховикові) не переходять права вимоги до особи, відповідальної за збитки. Ці права належать первинному кредиторіві до моменту задоволення його вимог.

23. Встановлено, що варто розрізняти підстави переходу прав кредитора шляхом суброгації та підстави реалізації суброгаційної вимоги.

Єдиною підставою суброгації прав кредитора є виконання власного зобов'язання первісному кредиторіві. Адже страховик не може не виплатити страхове відшкодування страхувальникові – він має виконати своє зобов'язання перед останнім у разі настання страхового випадку. Але виконання цього власного обов'язку веде одночасно до суброгації – переходу прав кредитора.

Здійснення суброгації обумовлене платежем третьої особи (суброгата), який тягне задоволенням вимог кредитора з одночасним переходом прав кредитора за зобов'язанням боржника до третьої особи (платіж з суброгацією). При цьому платіж не є виконанням зобов'язання за боржника, оскільки здійснюється у власному інтересі третьої особи і є реалізацією її права, або виконанням власного зобов'язання тому ж кредиторіві.

24. Для переходу прав кредитора шляхом суброгації необхідно, щоб у наявності були передумови суброгації. В якості таких виділені наступні: 1) укладання договору страхування, в якому не передбачена заборона суброгації; 2) вказівка в законі про можливість суброгації.

Суброгація витікає безпосередньо із закону і не вимагає підтвердження договором страхування, він виступає лише передумовою суброгації, оскільки за відсутності договору страхування, звісно, і мова не може йти про якісь права страховика вступити у зобов'язання між іншими особами. Одна з цих осіб обов'язково має бути контрагентом страховика та набути статус страхувальника.

25. Про наявність суброгації можна стверджувати тільки в тому випадку, якщо шкоду викликали протиправні дії осіб. При цьому цивільно-правова відповідальність може наступити у двох випадках – при невиконанні або неналежному виконанні контрагентом страхувальника (вигодонабувача) умов укладеного зі страхувальником договору, а також внаслідок заподіяння третьою особою шкоди страхувальникові (вигодонабувачеві).

Таким чином, у страхувальника право вимоги до особи, відповідальної за збитки, може виникнути тільки за двома підставами (за наявності договору

майнового страхування): 1) на підставі договору, укладеного між страхувальником (вигодонабувачем) і його контрагентом, за умовами якого на останнього може бути покладена відповідальність за заподіяну шкоду у зв'язку з неналежним виконанням своїх зобов'язань за договором; 2) на загальних підставах відшкодування шкоди, коли у особи, яка завдала шкоду, виникає зобов'язання з відшкодування цієї шкоди страхувальникові відповідно до гл. 82 ЦК України (зобов'язання відшкодування шкоди).

26. Особливістю переходу прав за деліктними зобов'язаннями є те, що в страхувальника (вигодонабувача) право вимоги до особи, відповідальної за заподіяння шкоди, виникає тільки з моменту настання страхового випадку, у той час як право вимоги, що виникає з договору до контрагента страхувальника, є до настання страхового випадку. Ця обставина впливає на процедуру передачі страхувальником (вигодонабувачем) страховикові документів, доказів і відомостей, необхідних останньому для реалізації права вимоги, що перейшло до нього. У тих випадках, коли право вимоги виникає з договірних зобов'язань, у страхувальника (вигодонабувача) і в страховика є можливість заздалегідь визначити та передбачити перелік заходів, які необхідно провести для реалізації останнім прав за суброгацією. При деліктних зобов'язаннях такої можливості в учасників договору страхування немає.

27. Для реалізації суброгаційної вимоги у страхувальника (вигодонабувача) має бути у наявності реальне право вимоги до свого контрагента, засноване на договорі або законі.

28. Проаналізований склад та розмір суброгаційної вимоги. По-перше, зроблений висновок, що упущена вигода, як складова поняття збитків у цивільному законодавстві, в порядку суброгації не відшкодовується, адже у відповідності до ст. 988 ЦК України страхова виплата за договором майнового страхування і страхування відповідальності (страхове відшкодування) не може перевищувати розміру реальних збитків. Інші збитки вважаються застрахованими, якщо це встановлено договором.

У ст. 993 ЦК України вказано, що до страховика, який виплатив страхове відшкодування за договором майнового страхування, у межах фактичних витрат переходить право вимоги, яке страхувальник або інша особа, що одержала страхове відшкодування, має до особи, відповідальної за завдані збитки, а тому не може до суброгаційних вимог включатися упущена вигода, яка не відшкодовувалась страховиком страхувальником за договором страхування (крім випадку, якщо упущена вигода окремо застрахована договором).

По-друге, розмір страхового відшкодування має визначатися за правилами, встановленими у договорі страхування.

По-третє, страховик не може вимагати з відповідальної особи більше, ніж він оплатив за договором страхування. Відповідно до ст. 993 ЦК України «до страховика... у межах фактичних витрат переходить право вимоги...». Часто таке формулювання ст. 993 ЦК України трактується тільки як право вимоги в межах сплаченої суми страхувальникові. На практиці страхові компанії зазвичай до вимог до винуватців у настанні страхового випадку включають також інші витрати: оплата послуг евакуатора, і експерта, поштові витрати з оповіщення боржника про її призначення.

Щодо витрат на евакуацію транспортного засобу з місця події, то на цей рахунок є пряма вказівка у Законі України «Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів», що шкода, заподіяна в результаті дорожньо-транспортної пригоди майну потерпілого, – це шкода, пов'язана, зокрема, з евакуацією транспортних засобів з місця дорожньо-транспортної пригоди (ст. 28). Щодо витрат на експертизу, Верховний суд України робить висновок, що у порядку суброгації страховик не має права вимагати відшкодування вартості експертизи у зв'язку з тим, що такі витрати страховика не є страховим відшкодуванням, а спрямовані на визначення розміру збитків. Ці витрати належать до звичайної господарської

діяльності страховика і не підлягають стягненню з особи, яка відповідальна за спричинену шкоду.

Але, крім реальних збитків та неодержаного доходу, ст. 22 ЦК України відносить до збитків у тому числі й витрати особи, пов'язані з відновленням порушеного права. Страховик, замінивши у відносинах відшкодування шкоди страхувальника, має всі права, що належали останньому, в тому числі і право вимоги компенсації фактичних витрат, що понесені у зв'язку з реалізацією права на відшкодування шкоди від винної особи. Тим більше, що відповідно до ст. 993 ЦК України «до страховика... у межах фактичних витрат переходить право вимоги...», а не в межах виплаченого відшкодування страхувальникові. Таким чином, право вимоги має переходити до страховика не в межах виплаченої суми страхового відшкодування, а в межах фактичних витрат.

По-четверте, страховик не вправі вимагати від заподіювача шкоди суму, яку він виплатив страхувальнику з порушенням умов договору страхування (проценти були виплачені страховиком через несвоєчасне виконання ним власного зобов'язання перед страхувальником і не можуть бути стягнені в порядку суброгації).

По-п'яте, виплата відповідальною особою фактичних витрат страховика, погашає право вимоги страховика (школа, що виходить за межі сплаченого страховиком відшкодування, може бути стягнена страхувальником (вигодонабувачем) самостійно).

29. Реалізація страховою компанією своїх суброгаційних прав можлива тільки при наявності особи, відповідальної за заподіяння шкоди. Суброгаційне право, що перейшло до страховика, здійснюється ним з дотриманням правил, що регулюють відносини між страхувальником (вигодонабувачем) і особою, відповідальною за збитки. Це стосується дотримання як матеріальних, так і процесуальних норм, що містяться в цих актах.

30. Строк позовної давності за суброгаційними вимогами повинен обчислюватися з моменту страхового випадку, а не з моменту виплати

страхового відшкодування (в цей момент відбувається перехід прав кредитора, якій не впливає на обчислення строку позовної давності). Підкреслено, що страхові компанії часто маніпулюють, застосовуючи регрес, у своїх позовах до винних осіб, саме для продовження строку позовної давності. Для запобігання такої ситуації суди мають суворо дотримуватися вимог закону, та відмовляти у подібних позовах. Тим більше, що якщо буде сформована вірна судова практика, то страхові компанії не будуть зволікати із виплатою відшкодування страхувальникам за надуманими причинами, оскільки тим самим будуть скорочувати для себе можливість звернутися до осіб, винуватих у настанні страхових випадків, за відшкодуванням своїх витрат.

31. Проаналізовані особливості застосування норм про перехід прав кредитора (ст.ст. 513-519 ЦК України) для переходу прав кредитора шляхом суброгації. Так, стаття 513 ЦК України до суброгації не відноситься, не дивлячись на те, що передбачає правила щодо зміни кредитора. Справа в тому, що вона стосується тільки цесії, оскільки вона відбувається на підставі правочину, суброгація, як відомо, відбувається на підставі закону. Вже відмічалось, що додаткового правочину вона не вимагає. Щодо застосування ст. 514 ЦК України, необхідно зазначити, що суброгаційне право, що перейшло до страховика, здійснюється ним з дотриманням правил, що регулюють відносини між страхувальником (вигодонобувачем) і особою, відповідальною за збитки.

Стаття 515 ЦК України незастосовна до суброгації, оскільки вона застосовується лише при майновому страхуванні.

Порядок заміни кредитора у зобов'язанні регламентується ст. 516 ЦК України та повністю підлягає застосуванню при суброгації, як і ст. 517 ЦК України.

На підставі ст.ст. 517, 518 ГК України, винна особа має право зажадати докази прав нового кредитора ЦК України страхової компанії, а, саме головне, висунути страховикові всі заперечення, які він мав би право висунути

первинному кредиторів. Це може бути особливо актуальним при розгляді питання про розмір суброгаційних вимог.

Стаття 519 ЦК України хоч і передбачає правила переходу прав кредитора, але до суброгації не застосовна, оскільки при суброгації передачі прав, які згадуються у тексті статті, не здійснюється, така передача властива цесії, а не суброгації. Крім того, важко уявити ситуацію в якій страхувальник-первісний кредитор поручився би за боржника перед новим кредитором-страховиком, адже він власне і страхується для того, щоб уникнути збитків, який сенс при цьому поручатися за відповідальну особу – така ситуація виглядає абсолютно неможливою.

32. Оскільки відповідно до ст. 993 ЦК України звернення страховика з вимогою про відшкодування збитків до особи, відповідальної за їх заподіяння, слід встановити відповідальність такої особи. Мають бути в наявності всі умови вказані у ст. 1166 ЦК України.

СПИСОК ВИКОРТИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В.Ю. Страхование: теория и практика /В.Ю. Абрамов. – М.: Волтерс Клівер, 2007. – 512 с.
2. Абрамов В.Ю. Судебно-практический комментарий к страховому законодательству /В.Ю. Абрамов, С.В. Дедиков. – М.: Волтерс Клувер, 2004. – 336 с.
3. Аксенов И.Н. Понятие, сущность и значение суброгации как регулятора страховых правоотношений /И.Н. Аксенов //Закон. – 2010. – №6. – С. 163-170.
4. Аналіз Судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/ab5e8816c6475569c2257905003047c1?OpenDocument>.
5. Ансон В. Договорное право. – [пер. с англ. под. общ. ред. О.Н. Садикова]. – М.: Юрид. лит., 1984. – 464 с.
6. Антимонов Б.С. Значение вины потерпевшего при гражданском правонарушении /Б.С. Антимонов. – М.: Госюриздат, 1950. – 275 с.
7. Архипова А.Г. Страхование ответственности судовладельцев по английскому и российскому праву: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 /Анна Григорьевна Архипова. – Москва, 2008. – 29 с.
8. Барина И. Новый международно-правовой режим морских залогов и ипотек /И. Барина //Хозяйство и право. – 2007. – №11. – С. 113-127.
9. Бартошек М. Римское право (Понятия, термины, определения). – [Пер. с чешск.] /М. Бартошек. – М.: Юрид.лит., 1989. – 448 с.
10. Бару М.И. Регрессные обязательства в трудовом праве /М.И. Бару. – М.: Госюриздат, 1962. – 156 с.
11. Белов В.А. Поручительство. Опыт теоретической конструкции и обобщения арбитражной практики /В.А. Белов. – М.: ЮрИнфоР, 1998. – 234 с.

12. Белов В.А. Сингулярное правопреемство в обязательстве /В.А. Белов. – М.: ЮрИнфоР, 2000. – 192 с.
13. Белов В.А. Суброгация /В.А. Белов //Очерки по торговому праву /Под ред . Е.А. Крашенинникова. – 2000. – Вып. 7. – С. 98-100.
14. Бірюков І.А. Цивільне право України. Загальна Частина /І.А. Бірюков, Ю.О. Заїка, В.М. Співак. – К.: Наукова думка, 2000. – 304 с.
15. Боровець В. Право регресу поручителя та гаранта: порівняльний аналіз /В. Боровець. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dtki.com.ua/show/1nid0173.html>.
16. Брагинский М.И. Договорное право. Книга третья: Договоры о выполнении работ и оказании услуг /М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М.: Статут, 2002. – 1038 с.
17. Брагинский М.И. Договор страхования /М.И. Брагинский. – М.: Статут, 2000. – 174 с.
18. Бухгалтерский учет расчетов по суброгации и регрессным требованиям в страховании. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://strahuchet.com/insur/ins009.php>
19. Ваколюк Б. Перехід права вимоги до страхової компанії /Б. Ваколюк //Юридична газета. – 18 серпня 2004. – №15 (27). – С. 11.
20. Витяг з Аналізу судової практики розгляду цивільних справ, що виникають з договорів страхування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/ab5e8816c6475569c2257905003047c1?OpenDocument>.
21. Гендзехадзе Е. Страхование ответственности риска непогашения кредита /Е. Гандзехадзе, Т. Мартьянова //Закон. – 1994. – №4. – С. 31-33.
22. Германское право. Часть 1: Гражданское уложение. – М.: Международный центр финансово-экономического развития, 1996. – 552 с.
23. Годэмэ Е. Общая теория обязательств /Е. Годэмэ //Уч. зап. ВЮОН. – Вып. XIII. – М.: Юрид. изд-во Мин. Юст. СССР, 1948. – 511 с.

24. Голубєва Н.Ю. Зобов'язання у цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання: моногр. /Н.Ю. Голубєва. – О.: Фенікс, 2013. – 642 с.
25. Голубєва Н.Ю. Поняття зобов'язання в цивільному праві /Н.Ю. Голубєва //Південноукраїнський правничий часопис. – 2010. – №3. – С. 68-70.
26. Голубєва Н.Ю. Характеристика елементів зобов'язання /Н.Ю. Голубєва //Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 59. – С. 468-475.
27. Гордон М.В. Радянське цивільне право. Частина друга. – [2-е вид.] /М.В. Гордон. – Х.: Вид-во Харківського університету, 1966. – 316 с.
28. Гражданский кодекс Российской Федерации от 30 ноября 1994 г. Ч. 1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://base.garant.ru/10164072/21/#3100>.
29. Гражданский кодекс Украинской ССР 1922 г. – М.: Госюриздат, 1950. – 335 с.
30. Гражданский кодекс Франции – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://constitutions.ru/archives/416>.
31. Гражданское и торговое право капиталистических государств /Под ред. Е.А. Васильева. – М.: Международные отношения, 1993. – 554 с.
32. Гражданское право: в 2 т. Т. I: учебн. /Отв. ред. проф. Е.А. Суханов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: БЕК, 2002. – 816 с.
33. Гражданское право: в 2 т. Т. II. Полутом 1: учебн. /Отв. ред. проф. Е.А. Суханов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: БЕК, 2002. – 704 с.
34. Гражданское право: учебн. Т. 1 /Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М.: ТЕМС, 1996. – 352 с.
35. Гражданское право: учебн. Часть II /Под ред. А.П. Сергеева, Ю.К. Толстого. – М.: Проспект, 1997. – 784 с.

36. Гражданское право: учебн., ч. 1 /Под общ. ред. Т.И. Илларионовой, Б.М. Гонгало, В.А. Плетнева. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 464 с.
37. Гражданское право. Ч. 1: учебн. /Под ред. А.Г. Калпина, А.И. Масляева. – М.: Юристъ, 1997. – 472 с.
38. Гражданское Уложение. Кн. пятая. Обязательственное право. Проект Высочайше учрежденной Редакционной Комиссии по составлению Гражданского уложения. – С.-Петербург, 1905. – 211 с.
39. Гражданський кодекс Франції (Кодекс Наполеона) /Пер. с франц. В. Захватав /Отв. ред. А. Довгерт. – К.: Истина, 2006. – 1008 с.
40. Гринько С.Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція: моногр. /С.Д. Гринько. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2012. – 724 с.
41. Гришаев С. Страхование недвижимости /С. Гришаев //Хозяйство и право. – 2000. – №11. – С. 97-103.
42. Дегтярев А. Суброгация в страховании /А. Дегтярев //Российская юстиция. – 1997. – №11. – С. 15-25.
43. Дедиков С. В. Цессия регрессных тренований /С.В. Дедиков //Закон. – 2006. – №1 – С. 97-100.
44. Дедиков С. Регресс и суброгация по договорам ОСАГО /С. Дедиков //Хозяйство и право. – 2004. – №9. – С. 41-46.
45. Дедиков С. Регресс и суброгация: опыт сравнительного анализа /С. Дедиков //Хозяйство и право. – 2005. – №4. – С. 64-70.
46. Дедиков С.В. Лица, гражданская ответственность которых застрахована по договору ОСАГО /С.В. Дедиков //Законы России. – 2007. – №9. – С. 32-44.
47. Дедиков С.В. Суброгация: практика реализации в страховой компании: методич. пособ. /С.В. Дедиков. – М.: Регламент, 2009. – 320 с.

48. Договірне право України. Загальна частина: навч. посіб. / [Т.В. Боднар, О.В. Дзера, Н.С. Кунецова та ін.]; за ред. О.В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 896 с.

49. Дождев Д.В. Римское частное право: учебн. для вузов / Под ред. В.С. Нерсисянца. – М.: ИНФРА М, 1996. – 704 с.

50. Доля перестраховиків і регрес у страховиків. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dtk.com.ua/show/1cid12433.html>.

51. Дыдынский Ф.М. Латинско-русский словарь к источникам римского права / Ф.М. Дыдынский. – Варшава: Типогр. К. Ковалевского, 1896. – 464 с.

52. Елизарова Н.В. Страховое право: учебн. курс – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.e-college.ru/xbooks/xbook177/book/index/index.html?go=index*title.htm.

53. Ефимова Л. Страхование как способ обеспечения обязательств по кредитному договору / Л. Ефимова // Хозяйство и право. – 1994. – №7. – С. 87-94.

54. Жила А. К вопросу о соотношении регресса и суброгации в страховых правоотношениях / А. Жила // Закон и жизнь. – 2014. – №1. – С. 17-21.

55. Жук А.В. Суброгация по договору страхования деликтной ответственности / А.В. Жук, Д.А. Скопинов // Правоохранительная деятельность в России: теория и практика: Сб. трудов. – СПб.: Санкт-петербургский университет МВД России. – 1999. – Вып. 11 – С. 113-114.

56. Заїкін Ю.В. Особливості переходу прав суброгації в страхуванні відповідальності / Ю.В. Заїкін // Фінансово-кредитна система України: проблеми та шляхи їх вирішення: матер. Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2003. – С. 52-54.

57. Заїкін Ю.В. Страхування відповідальності в Україні: автореф. дисертації канд. екон. наук: спец. 08.04.01 / Юрій Віталійович Заїкін. – К., 2003. – 20 с.

58. Зобов'язальне право України: навчал. посіб. /[Є.О. Харитонов, Н.Ю. Голубєва, І.А. Безклубий та ін.]; За ред. Є.О.Харитонова, Н.Ю. Голубєвої. – К.: Істина, 2011. – 848 с.
59. Зобов'язальне право: теорія і практика /За ред. О.В. Дзери. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 912 с.
60. Идельсон В.Р. Страхование право: издание студенческой кассы взаимопомощи (по изданию 1907 г.) /В.Р. Идельсон. – М.: Анкил, 1993 – 432 с.
61. Иоффе О.С. Обязательства по возмещению вреда /О.С. Иоффе. – Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 1952. – 126 с.
62. Иоффе О.С. Обязательственное право /О.С. Иоффе. – М.: Юрид. лит., 1975. – 880 с.
63. Кабанцева Н.Г. Страхование дело /Н.Г. Кабанцева. – М.: Форум, 2008. – 147 с.
64. Казанцев С.К. Основы страхования: учебн. пособ. /С.К. Казанцев. – Екатеринбург: Изд. ИПК УГТУ, 1998. – 101 с.
65. Касьяненко Л. Время на защиту пошло! – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ru/121643-kak_vichislit_i_primenit_srok_obrascheniya_v_sud_i_ne_oshibi.html.
66. Климович А.В. Взыскание неосновательного обогащения в странах общего права /А.В.Климович //Сибирский юридический вестник. – 2003. – №1. – С. 12-14.
67. Кодекс торговельного мореплавства України від 23.05.1995 //Відомості Верховної Ради України. – 1995. – №№47, 48, 49, 50, 51, 52. – Ст. 349.
68. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации: в 3 т. Т. 1. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой /Под. Ред. Т.Е. Абовой, А.Ю. Кабалкина. – М.: Юрайт, 2004. – 724 с.

69. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части второй (постатейный) /Рук. авт. колл. и ответ. ред. О.Н.Садиков. – М.: КОНТРАКТ; ИНФРА. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 779 с.

70. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части первой (постатейный) /Рук. авт. колл. и ответ. ред. О.Н.Садиков. – М.: КОНТРАКТ; ИНФРА. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 778 с.

71. Комментарий к Кодексу торгового мореплавания Российской Федерации /Под ред. Г.Г. Иванова. – М.: Спарк, 2000. – 420 с.

72. Конвенция о дорожном движении. – Вена, 8 ноября 1968 года (с поправками от 3 марта 1993 года) – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.zakon.rada.gov.ua.

73. Конвенція про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень (Приєднання до Конвенції: Закон №685-VI від 17.12.2008 р.) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua

74. Конституція України від 28 червня 1996 року //Відомості Верховної Ради. – 1996. – №30. – Ст. 141.

75. Кораев К.Б. Понятие цессии, суброгации, регресса в гражданском праве России /К.Б. Кораев //Нотариус. – 2008. – №3. – С. 21-25.

76. Кораев К.Б. Цессия и регрессные требования /К.Б. Кораев. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://dom-i-zakon.ru/articles/inoe/>.

77. Кот О. Перехід прав кредитора до третіх осіб: поняття та співвідношення з деякими суміжними інститутами цивільного права /О. Кот //Аналітика. – 2008. – №5 (71). – С. 56-58.

78. Кот О. Перехід прав кредиторів: Історія. Теорія. Законодавство /О. Кот. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 160 с.

79. Кот О.О. Суброгація як підстава переходу прав кредитора до третіх осіб //Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2001. – Вип. 27 (Частина III) – С. 114-127.

80. Красильникова О.С. Суброгация у цивільному праві України /О.С. Красильникова //Університетські наукові записки. – 2006. – №3-4 (19-20). – С. 160-162. – С. 62.
81. Кулагин М.И. Избранные труды по акционерному и торговому праву /М.И. Кулагин. – [2-е изд., испр.]. – М.: Статут, 2004. – 363 с.
82. Ломидзе О. Переход прав кредитора к другому лицу на основании закона /О. Ломидзе //Российская юстиция. – 1998. – №12. – С. 13-16.
83. Ломидзе О. Суброгация в гражданском праве России /О. Ломидзе //Хозяйство и право. – 2001. – №10. – С. 14-24.
84. Лялин Д.Ю. Фонд обязательного страхования вкладов: правовые и организационные проблемы формирования /Д.Ю. Лялин //Банковское право. – 2005. – №3. – С. 18-20.
85. Лялин Д.Ю. Фонд обязательного страхования вкладов: правовые и организационные проблемы формирования /Д. Ю. Лялин //Юрист. – 2005. – №5. – С. 14-24.
86. Мазур О.С. Цивільне право України: навчал. посібн. /О.С. Мазур. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.
87. Матвеев Г.К. Вина в советском гражданском праве /Г.К. Матвеев. – К.: Вища школа, 1955. – 308 с.
88. Медведева А.А. Правовой генезис механизмов страхования в области повышения защищенности населения и территорий от пожаров, а также обеспечения смягчения их последствий в Великобритании: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: спец. 05.26.02 /Анна Александровна Медведева. – Санкт-Петербург, 2009. – 59 с.
89. Мельников Н. Суброгация и регресс в страховании /Н. Мельников, В. Лебедев //Юридическая практика. – 2008. – №9 (531). – С. 12-14.
90. Мусин В.А. Суброгация в советском гражданском праве /В.А. Мусин //Советское государство и право. – 1976. – №7. – С. 128-132.

91. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України /За ред. В.М. Коссака. – К.: Істина, 2004. – 976 с.
92. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. /За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Т. I. – 832 с.
93. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2 т. /За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Т. II. – 1088 с.
94. Новицкий И.Б. Регрессные обязательства между социалистическими хозяйственными организациями /И.Б. Новицкий. – М.: Юрид. лит., 1952. – 184 с.
95. Новицкий И.Б. Римское право /И.Б. Новицкий. – [7-е изд. стереотип.]. – М.: ТЕИС, 2002. – 310 с.
96. О морских залогах и ипотеках: Международная конвенция, дата подписания: 06.05.93 г., дата присоединения Украины: 22.11.2002 г. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ed_1993_05_06/an/2/MU93326.html#2.
97. Обзор практики рассмотрения споров о возмещении вреда, причиненного транспортными средствами (по материалам обзора судебной практики). Верховный Суд Республики Беларусь. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://spravka-jurist.com/base/part-kq/tx_dsseou.htm.
98. Орач Є.М., Тищик Б.Й. Основи римського приватного права: навчал. посібн. – Львів: Ред.-вид. відділ Львів. ун-ту, 2000. – 238 с.
99. Осіпов А. Хочу бути кредитором: виконання зобов'язань боржника іншою особою /А. Осіпов //Юридичний журнал. – 2005. – №8. – С. 62-65.
100. Павлодский Е.А. Договоры организаций и граждан с банками /Е.А. Павлодский. – М.: Статут, 2000. – 266 с.
101. Памятники римского права: Законы 12 таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. – М.: Зерцало, 1997. – 608 с.

102. Перепелкина Е.А. Теоретические и практические аспекты проблемы квалификации природы права требования исполнившего свое обязательство поручителя /Е.А. Перепелкина //Нотариус. – 2006. – №1 //СПС «КонсультантПлюс»

103. Пікуль А.А. Правові аспекти застосування положень цивільного законодавства про регрес та суброгацію при вирішенні спорів про відшкодування шкоди: узагальнення Апеляційного суду м. Києва /А.А. Пікуль, О.П. Голубенко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kia.court.gov.ua/sud2690/uzah/52/>.

104. Победоносцев К.П. Курс гражданского права: в 3-х т. – Т. 3 /К.П. Победоносцев. – М.: Зерцало, 2003. – 608 с.

105. Победоносцев К.П. Курс гражданского права. Первая часть. Вещные права /К.П. Победоносцев. – СПб.: Синодальная Типография, 1896. – 745 с.

106. Подопригора А.А. Основы римского гражданского права /А.А. Подопригора. – К.: Вентури, 1994. – 287 с.

107. Положення про особливості укладання договорів обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів, затв. розпорядженням Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України від 11.04.2006 р. N 5619 //Офіційний вісник України. – 2006. – №18. – Ст. 135.

108. Положення про порядок і умови проведення обов'язкового страхування цивільної відповідальності власників транспортних засобів, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1996 р. №1175 //Урядовий кур'єр. – 14.11.1996. – Ст. 1 (не є чинним на цей час).

109. Порядок підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації водіїв транспортних засобів, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 20 травня 2009 р. №487 //Офіційний вісник України. – 2009. – №37. – Ст. 57.

110. Постанова Верховного Суду України від 10 лютого 2015 р. у справі №6-2878цс15. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/985498F379F4CF61C2257F62004394AB](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/985498F379F4CF61C2257F62004394AB).

111. Постанова Верховного Суду України від 17 лютого 2016 року №6-2471цс15. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/FA34BCAFEE08FAD3C2257F64004A6305](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/FA34BCAFEE08FAD3C2257F64004A6305).

112. Постанова Верховного Суду України від 18 травня 2016 р. у справі №6-2809цс15. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/A8ACA51FE1CB8C9DC2257FDB0022CDC4](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/A8ACA51FE1CB8C9DC2257FDB0022CDC4).

113. Постанова Верховного Суду України від 5.09.2012 року у справі №3-32 гс 12. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/26095260>.

114. Постанова Верховного Суду України від 7.08.2012 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/25693565>.

115. Постановление ФАС Московского округа от 06.05.2004 № КГ-А41/2966-04. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lawmix.ru/mskjude/19431>.

116. Потапенко В. Регресні вимоги сраховика /В. Потапенко //Юридичний журнал: Аналіт. матеріали. Коментарі. Судова практика. – 2004. – №1. – С. 85-92.

117. Правда о регрессных требованиях страховых компаний. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.financeservice.com.ua/?p=201>.

118. Правила дорожнього руху, затв. постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2001 р. №1306 //Офіційний вісник України від 26.10.2001 р. – 2001 р. – №41. – Ст. 35.

119. Право регрессного требования страховика – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.strahovka-shop.ru/events_view.asp?id=922.

120. Право страхової компанії на регрес виникає незавжди: позиція Верховного Суду України – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yurholding.com/news/52-pravo-strahovoyi-kompanyi-na-regres-vinikaye-nezavzhdi-pozicya-verhovnogo-sudu-ukrayini.html>.

121. Правовые системы стран мира: Энциклопедический справочник /Отв. ред. д. ю. н., проф А.Я. Сухарев. – М., 2000. – 840 с.

122. Про деякі питання застосування судами законодавства при вирішенні спорів про відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної небезпеки: Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01.03.2013 №4. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0004740-13>.

123. Про обов'язкове страхування цивільно-правової відповідальності власників наземних транспортних засобів: Закон України від 1 липня 2004 року //Відомості Верховної Ради України. – 2005. – №1. – Ст. 1.

124. Про практику розгляду судами судових справ за позовами про відшкодування шкоди //Постанова №6 Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 р. (з наступними змінами і доповненнями). Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України в цивільних справах (1963 – 2001 рр.). – Х.: Одісей, 2002.

125. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 23.02.2012 р. №4452-VI //Відомості Верховної Ради України. – 2012. – №50. – Ст. 564.

126. Про страхування: Закон України від 7 березня 1996 року //Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №18. – Ст. 78.

127. Про судові рішення у цивільній справі: Постанова Пленуму Верховного Суду України №14 від 18 грудня 2009 року – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0014700-09>.

128. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України №4 від 31 березня 1995 року //Відшкодування матеріальної і моральної шкоди та компенсаційні виплати Нормативні акти роз'яснення, коментарі /Під ред. П.І. Шевчука. – Київ, 1998.

129. Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб: Закон України від 20 вересня 2001 року //Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №5. – Ст. 30 (втратив чинність).

130. Рішення Комсомольського районного суду м. Херсона у справі №2-1445\10рік від 23 березня 2010 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua>.

131. Рішення Печерського районного суду м. Києва від 24 жовтня 2013 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/34412608>.

132. Рішення Суворовського районного суду м. Одеси //Архів Суворовського районного суду м. Одеси.

133. Саватьє Р. Теория обязательств /Р. Саватьє. – М.: Прогресс, 1972. – 440 с.

134. Сарбаш С.В. Исполнение договорного обязательства третьим лицом /С.В. Сарбаш. – М.: Статут, 2003. – 92 с.

135. Сарбаш С.В. Обязательства с множественностью лиц и особенности их исполнения /С.В. Сарбаш. – М.: Статут, 2004. – 112 с.

136. Светлиный А. Суброгация и регресс в обязательном страховании ответственности владельцев транспортных средств /А. Светлиный //Правовая гарантия. – 2009. – №5(32). – С. 12-15.

137. Сенін Ю.Л. Новація як спосіб припинення зобов'язань за цивільним законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид наук: спец. 12.00.03 /Ю.Л. Сенін. – Одеса, 2013. – 19 с.

138. Сенін Ю.Л. Ознаки та умови здійснення новації за цивільним законодавством України /Ю.Л. Сенін //Вісник Верховного Суду України. – 2012. – №1 (137) – С. 29-32.

139. Серебровский В.И. Избранные труды по наследственному и страховому праву /В.И. Серебровский. – М.: Статут, 1997. – 567 с.

140. Синайский В.И. Русское гражданское право /В.И. Синайский. – М.: Статут, 2002. – 628 с.

141. Синайский В.И. Русское гражданское право/В.И. Синайский. – Вып. 2. Обязательственное, семейное и наследственное право. – К., 1915. – 451 с.

142. Смирнов В.Т. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве /В.Т. Смирнов, А.А. Собчак. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1983. – 152 с.

143. Советское гражданское право. Т.1 /Отв. ред. проф. В.А. Рясенцев. – М.: Юрид. лит., 1975. – 528 с.

144. Сокол В.В. Регресс страховщика в отношениях по обязательному страхованию гражданской ответственности владельцев транспортных средств /В.В. Сокол //Закон. – 2008. – №10. – С. 144-150.

145. Субогация. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mosuruslugi.ru/articles/312/>.

146. Суть мероприятий до получения возмещения в порядке суброгации. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://moybank.info/category/straxovanie/>.

147. Терехов А.В. Соотношение суброгации и регресса: анализ точек зрения /А.В. Терехов //Модернизация государства и права России в XX-XXI вв.: исторический опыт и современные проблемы: материалы межвузовской

заочной научной конференции. – Тамбов: Изд-во Першина Р.В., 2006. – С. 262-265.

148. Терехов А.В. Суброгация в современном гражданском праве России: вопросы теории и практики: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 /Александр Валерьевич Терехов. – М., 2008. – 29 с.

149. Трепицын И.Н. Гражданское право губерний Царства Польского и русское в связи с проектом гражданского уложения: Общая часть обязательственного права /И.Н. Трепицын. – Варшава, 1914. – 363 с.

150. Узагальнення Апеляційного суду м. Києва на тему: «Правові аспекти застосування положень цивільного законодавства про регрес та суброгацію при вирішенні спорів про відшкодування шкоди». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.apcourtkiev.gov.ua/apcourtkiev/uk/publish/article/95173>.

151. Ухвала Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 17.04.2013 р. по справі №6-1753св13 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/30865384>.

152. Ухвала Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ від 24.04.2013 р. по справі №6-4655св13 – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/31006980>.

153. Ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 11 вересня 2013 року №6-20851св1. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/33532034>.

154. Учебник гражданского права: ч. 1 /Под общ. ред. Т.И. Илларионовой, Б.М. Гонгало, В.А. Плетнева. – М.: ИНФРА-М, 1998. – 464 с.

155. Федосов С. Договор страхования ответственности заемщика за непогашение кредита /С. Федосов //Хозяйство и право. – 1995. – №2. – С. 109-115.

156. Фогельсон Ю.Б. Введение в страховое право /Ю.Б. Фогельсон. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: Юрист, 1999. – 284 с.
157. Фогельсон Ю.Б. Введение в страховое право. – 2-е изд., перераб. и доп. /Ю.Б. Фогельсон. – М.: Юрист, 2001. – 224 с.
158. Фогельсон Ю.Б. Комментарий к страховому законодательству /Ю.Б. Фогельсон. – М.: Юрист, 2002. – 347 с.
159. Фогельсон Ю.Б. Комментарий к страховому законодательству /Ю.Б. Фогельсон. – М.: Юрист, 1999. – 284 с.
160. Фогельсон Ю.Б. Суброгация при страховании грузов /Ю.Б. Фогельсон //Страховое дело. – 1997. – №7. – С. 19-22.
161. Харитонов Е. Категория обязательств в римском частном праве /Е. Харитонов //Юридический вестник. – 1997. – №1. – С. 105-108.
162. Харитонов Е.О. Римское частное право /Е.О. Харитонов. – Х.: Одиссей, 2000. – 235 с.
163. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права: в 2 т. /К. Цвайгерт, Х. Кетц. – М.: Междунар. отношения, 2000. – Т. 1. – 480 с.
164. Цивільне право України: навчал. посібн. /За заг. ред. І.А. Бірюкова, Ю.О. Заїки. – К.: Істина, 2004. – 224 с.
165. Цивільне право України: навчал. посібн. /За ред. Є.О. Харитонova, Н.Ю. Голубєвої. – К.: Істина, 2009. – 280 с.
166. Цивільне право України: підруч.: у 2-х кн. Кн. 1 /[Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт та ін.]; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 864 с.
167. Цивільне право України: підручн.: у 2 т. Том 2 /За ред. Є.О. Харитонova, Н.Ю. Голубєвої. – Х.: Одиссей, 2008. – 871 с.
168. Цивільне право України: підручн.: у 2-х кн. Кн. 2 /[Д.В. Боброва, О.В. Дзера, А.С. Довгерт та ін.]; За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 784 с.

169. Цивільне право України. Загальна частина: підруч. /За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кунецьової, Р.А. Майданика. – [3-тє вид., перероб. і допов.]. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 976 с.

170. Цивільне та сімейне право України: підруч. /За ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої. – К.: Правова єдність, 2009. – 968 с.

171. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. //Голос України. – №45–46. – 12 березня 2003 р. – С. 5–28.

172. Цивільний кодекс України: науково-практ. комент. /За заг. ред. Є.О. Харитонова, Харитонової О.І., Голубєвої Н.Ю. – К.: Правова єдність. – 2008. – 740 с.

173. Цивільний кодекс України: науково-практ. комент. /За ред. Є.О. Харитонова, Н.Ю. Голубєвої. – [5-е вид., перероб. та доп.]. – Х.: Одиссей, 2009. – 1208 с.

174. Чебунин А.В. Теоретические и практические вопросы суброгации в страховых отношениях /А.В. Чебунин //Сибирский юридический вестник. – 2001. – №4. – С. 64-74.

175. Чекунова С.А. Правовое положение иностранных инвестиций в России /С.А. Чекунова //Законодательство и экономика. – 2003. – №5. – С. 28-41.

176. Шахов В.В. Страхование: учебн. /В.В. Шахов. – М.: Страховой полис ЮНИТИ, 1997. – 311 с.

177. Шац Б.С. О суброгации при страховании ответственности /Б.С. Шац. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.yourclub.ru/docs/insurance/articl10.html>.

178. Шевчук Д.А. Страховые споры: практич. пособ. /Д.А. Шевчук. – М.: ГроссМедиа, 2008. – 70 с.

179. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права: Т. 2 /Г.Ф Шершеневич. – М.: Статут, 2005. – 462 с. (Классика российской цивилистики).

180. Шершеневич Г.Ф. Учебник торгового права (по изданию 1914 г.) /Г.Ф. Шершеневич. – М.: Спарк, 1994. – 335 с.
181. Щербакова А.Ю. Понятие и природа суброгации /А.Ю. Щербакова //Юрист. – 2008. – №9. – С. 45-51.
182. Щербакова А.Ю. Понятие и природа суброгации. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.romanovaa.ru/av1_8/.
183. Яковлев М.К. Организация учета расчетов по суброгации и регрессным искам: методика организации их бухгалтерского и налогового учета /М.К. Яковлев //Налогообложение, учет и отчетность в страховой компании. – 2006. – №2 (8) – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://reglament.net/ins/nalog/2006/2/statya.htm>.
184. John J. O'Brien. The origins of subrogation /O'Brien & Hennessy education series topic. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.subrogation.net/edu/edu1.doc>.